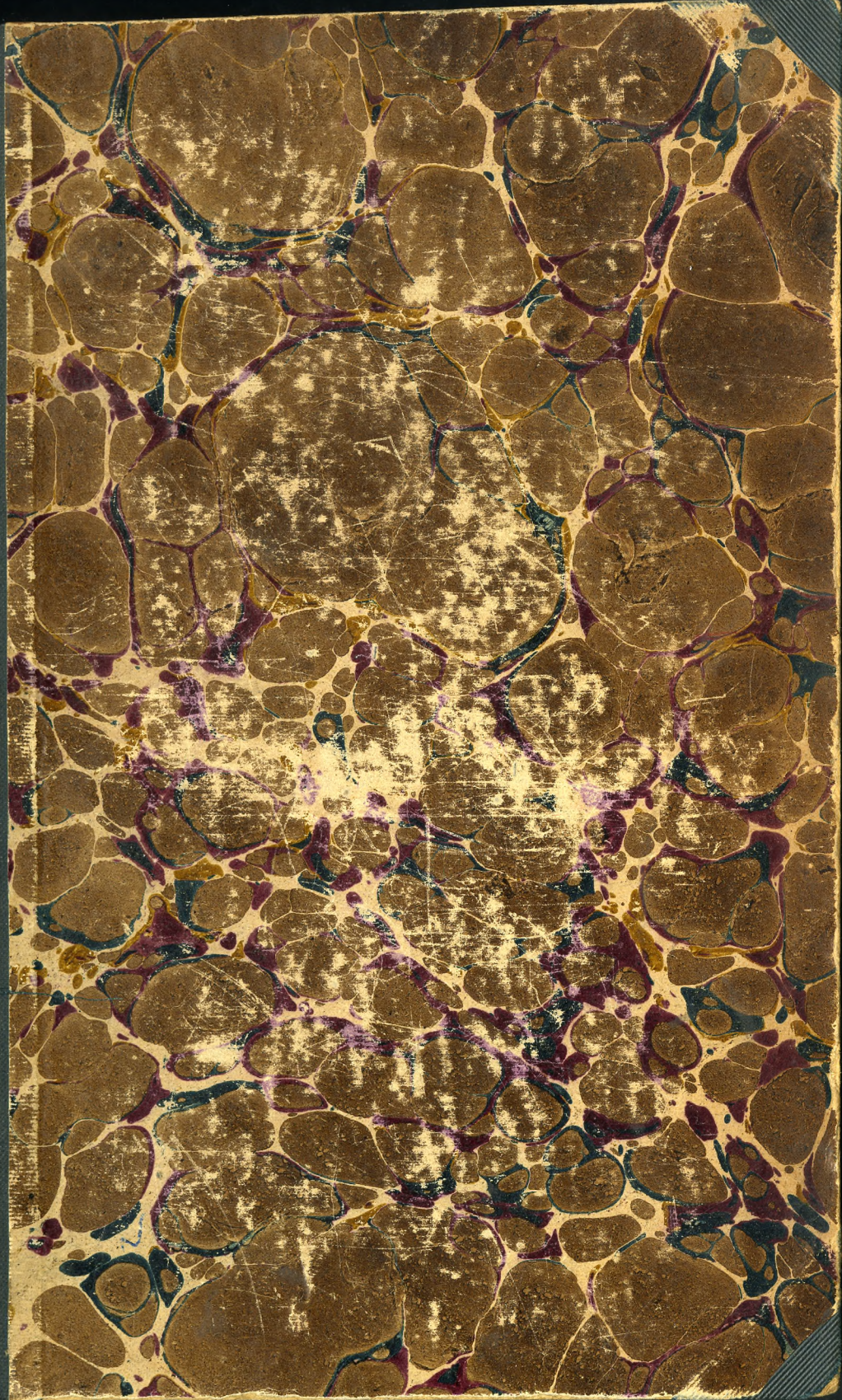

Politikai
röpiratok.

188.

188
1732

TÁRSADALMI S ÁLLAMI

REGENERATIO

VAGYIS :

A MAGÁN- S ÁLLAMI ÉLET MEGJAVÍTÁSI, A BE-
VÉTEL ÉS KIADÁS KÖZTI EGYENSULY HELYRE-
ÁLLÍTÁSI MÓDJAI- S ESZKÖZEINEK

NEMZETGAZDÁSZATI ELRENDELÉSEI.

IRTA :

DOCTOR SZ. K. GY.

9.

Ára kötetlen 1 frt 80 kr.

1884.

(A fordítás joga fentartatik.)

Kapható a kiadóban gróf Károlyi-utca 16. sz. a.

TÁRSADALMI S ÁLLAMI
REGENERATIO

VAGYIS :

A MAGÁN- s ÁLLAMI ÉLET MEGJAVÍTÁSI,
A BEVÉTEL ÉS KIADÁS KÖZTI EGYENSÜLY
HELYREÁLLÍTÁSI MÓDjai s ESZKÖZEINEK
NEMZETGAZDÁSZATI ELRENDELÉSEI.

IRTA :

DOCTOR SZ. K. GY.

1884.

(A fordítás joga fentartatik.)

Silfse 00561969

DE BALLAGI GÉZA.

I.

Nem irodalmi termék előállítása, nem is hirnév utáni törekvés, (a mit külföldön francia s más nyelvű, névtelenül vagy álnév alatt megjelent műveimnél előbb teheték vala), de az ország, az állam érdekét előmozdítani volt célja e műnek s e cél elérhetését elméleti fejtegetésektől nem várva, az élet gyakorlatában (a felállit. orsz. gazd. iroda által is) az ország az államélet egyetemes javulási módjait felkeresni s azokra rámutatni lesz a feladat; ezen szellemtől vezéreltetve, miután az

I. Fejezet az általános nemzetgazdászati elvek gyakorlati alkalmazásánál: *a*) az anyagi jogrend alapját az erkölcsi jogrendben keresvén; *b*) a társadalmi s államélet nemzetgazdászati alapelveire rámutatott; a

II. Fejezet a társulati szerves munkásság részletes előadásával; a

III. Fejezet az általános gazdasági nevelés-oktatás alkalmazásával; s végre a

IV. Fejezet a selymészet, méhészet stb. általános, országszerte leendő életbe léptetésével foglalkozik.

Miután pedig a földgazdászathoz a termelő képességének emelésére célzó törekvésekkel egyetemben a nyers termelvény minél magasb értékesítése a termelőre nézve első rendű feladat, azért (a több rendbeli károsító ok elhárítására való utalással) a cél elérésére vezető alkalmas módokat: 1-ör a gazdasági társulatok megfelelő szervezetében s az általános gazdasági oktatásban keresi; 2-ör a gyakorlati módok alkalmazásánál egyidejűleg egy országos gazdasági irodát létesít, mely a cél elérését munkálja s melynek programja e könyv végén a függelékben található.

II.

Hosszu negyedszázadon át Europa valamennyi országaiban történt tartózkodásom ideje alatt az állami élet, nemzetgazdaság, különösen pedig mezőgazdasági elrendelések, föld- vizrajzi, társadalmi kulturállapotok stb. körül gyűjtött feljegyzések nyomán; valamint Ázsia, Afrika, Amerikában tett huzamosb **tanulmány**-utazásaim alkalmával szerzett s — ethnographiai, természet, földrajzi viszonyok, műszaki kulturjelenségek alapján — feldolgozott gyűjteményemnek összesen m. e. 300 nyomtatott ivre terjedhető, a népek s országok életéből bő tanulságot nyújtó gazdag tárlatával óhajtanék a nemzet szolgálatára lenni,

ha hogy az országok szerint általam különböző nyelven megírt munkának magyar nyelvű, 1884 elején havi füzetekben megkezdhető kiadása, kellő számu aláírás, illetve megrendelés által lehetővé tétetnék; mire nézve a jövő év elején megjelenendő vázlatos ösmertetés nyujtand bővebb felvilágosítást.

I

a) Vallás-erkölcsi szempont a nemzetgazdászatanban.

Az államalkotó elemek különféle rétegeinek vallás-erkölcsi állapota kiváló befolyást gyakorol az anyagi élet minden mozzanatára.

A nemzetgazdászatanban tehát a népnek nem csak anyagi ereje, értéke bir jelentőséggel, de a népéletnek ethikai oldala is beható figyelmet igényel.

Az erkölcsi tanok s elvekből lelki - tápot nyerő nép maga s a társadalom iránti kötelmeinek teljesítésében, az emberi lét, a társadalmi együttélés s összetartozásnak tisztább fogalmaitól vezéreltetve, családibeléletében gondosabb, a gyermeknevelésnél lelkiismeretesebb, munkájában több szorgalmat s kitartást fejt ki, gazdasága vitelénél szebb rendtartás, takarékoság, iparkodás s így nagyobb termelési képesség is észlelhető, a külvilággal való érintkezésnél a közállam iránti kötelessége teljesítésében több erkölcsi érzetet tanusit; — általán véve egész anyagi életén belső erkölcsi világának tisztább vonása tükröződik vissza.

Ezen államalkotó s fentartó vallás-erkölcsi alap képezi azon kapcsolatot, mely az államtest részeit egybefűzi s összetartja; a vallás-erkölcsi elvek érvényesülésében kell azon biztosítékot is keresni, melyet az állam - institutiók, a törvények tiszteletben tartása megkíván, a történelem tanulságaként minden létezett állam egykori virágzását vallásos elveknek köszöni, valamint a romba dönt államok bukását a vallásos alapról való letérés előzte meg; minthogy pedig vallásos érzület nélkül hazafiság is alig levén gondolható, egy nép vallási érzelmeinek sülyedésében oda jut el, hogy a hazafiságot guny tárgyává teszi, a mi már az állami megsemmisüléssel egyértelmű.

Hiába való dolog a törvények elrettentő szigorja, ha a nép életében nem a vallás-erkölcsi érzet az uralkodó rész és nem ez fékezi, korlátozza az állati ösztönök hatalmát, a hol pedig már végkép az anyag nyers uralma kerekedik az ember erkölcsi érzelme fölé, s a gyilkos kebelében nem hangzik fel a lelkiismeret intő szózata midőn vadállati tettét végrehajtani készül, ott az állam törvénye nem képes őt gonosz szándéka elkövetésétől visszatartani, a míg abban a vallás-erkölcsi érzet igen is képes meggátolni; azért ennek ápolása, fejlesztése, a társadalom hatalmi tényezői részéről különös figyelemben részesítendő; ugyanis hol a lelkiismeret világában nem áll szilárd alapon az erkölcsi jogrend, ott az anyagi rend csak a nyers erő hatalmával tartható fen ideig, óráig, minthogy

a vallásból származó erkölcsi érzet nyújtván életet a politico-társadalmi rendnek, annak hiányában ez is bomladozik, azért a tömegek vallásos érzületét megmétélyező, az erkölcsi rendet megtámadó atheista a társadalom erkölcsi kötelékének szétszakításán s az államrend felfogatásán dolgozik, miután mindenki szellemvilágának kell hogy ez legyen az egyedüli vezérfonala. — De még a jól felfogott politikai szabadságot se igen lehet vallásos erkölcsi érzelmek kizárásával képzelni, ha csak a szabadosság kicsapongásait nem akarjuk a józan szabadsággal összezavarni, minthogy a társadalom az ő egészében s ebben nemcsak a nagy tömegek sokasága, de más sem juthat el vallási eszmék nélkül valaha a lelki-míveltség ama niveaujára, hol a társadalmi jogrendet mint ilyent egyedül magáért tiszteletben tartsa, s az 1789^éelvekben hirdetett emberi jogok követelményei egyikének: »azt lehet és szabad egyedül cselekedni a mi másnak nem árt, csak akkor fog teljes odaadással engedni, ha Isten s a lelkiismeret bírása előtt tetteiért felelősnek tudja magát«, a profanus törvény az emberek lelkiismerete felett nem lesz ur soha, s ha ez kihal a törvények iránti tisztelet is kivész, azért helyesen mondja Toqueville: »A mint a szabadságnak bölcsője s jogainak forrása a vallás, ugy kísérője ez annak harcaiban s diadalaiban«,

Nem-e? szomoruan tapasztalható mai-napság, hogy a mily arányban a vallás-erkölcsi érzés az

emberek szellemvilágából kivesszük készül, a mammon uralma pedig mindinkább tért foglal, ugyan oly mérvben erkölcstelen kicsapongások özöne árasztja el a társadalmat.

Ma immár nem a szelidebb erkölcsök békés, mindent felölelő vallás-erkölcsi szeretet-elve: »szerezed felebarátodat mint önnön magadat« vezérli tetteiben az emberi társadalom nagy részét, hanem alacsony állati szenvedélyek ragadják messze tova az erkölcstelenségek tömkelegébe.

A napi renden levő gyilkosságok, öngyilkosságok s vért szomjazó párbajok mind arról tanuskodnak, hogy a vallás-erkölcsi érzelemnek még fogalma is kivesszük készül, vagy már ki is vészett az emberek egy részének lelki életéből; van-e mi felett csodálkoznunk ilyenkor, ha sivár lelkü fenhéjázók a mammon jármában, agyrémek hatalmában, tudatlanságból eredő kevélységökben, mintha csak valami a közülethez tartozó munkát végeznének, oly könnyedén hajtják végre legborzasztóbb rémtetteiket.

A pusztuló erkölcsök javulására célzó módok s eszközök alkalmazásba vétele tehát az állam végrehajtó hatalmára néző azon kötelességek egyike, melyre mindenkor kiváló figyelmet kell fordítani.

Midőn nemzetgazdászati szempontok, a productivitás emelésének fontos kérdései a közhatalom legintenzivebb figyelmét igénylik, nem szabad akkor megfeledkezni arról, hogy a nép

vallás-erkölcsi érzelmeinek ébrentartása — (mely mint mondva volt a productivitási képességnek egyik nem lényegtelen, az államélet consolidatiójának pedig leghatalmasabb tényezője) — élénk gondoskodásban részesüljön.

Nem engedhető meg annálfogva, hogy a vallás-erkölcsi érzelmek, melyek a nép szellemvilágának uralkodó részét kell hogy képezzék, a mind jobban elhatalmasodó atheismus által kiszorittassanak, hogy míg ez a felburjánzó erkölcselenségek között a mammonnak oltárt emel, addig a brutális nyers erőszak üljön diadalmi tort az Isten legfenségesebb alkotása, a társadalmakat létesítő s fentartó eszmény-világnak, a vallás-erkölcsi életnek lerombolása felett.

Ha kiteped a nép kebeléből a vallás-erkölcs ihletét, azon szent menedékhelyet, hova szorongatott napjaiban vigasztalódást jár keresni, tudsz-e helyébe jobbat, szebbet, éltetőbbet s isteniebbet helyezni?

Azt se szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a valódi életöröm nem annyira az anyagi javak tulságos birtoka s élvezetében rejlik, mintsem inkább a lelkiismeret tisztaságában keresendő; bizonyára nagyobb lelki élvezek s örömök közt tölti földi életének rövid pályafutását az olyan nemeskeblű honpolgár, ki életjavainak bőséges éldelete közben a közérdekről sem feledkezve meg, ennek kötelességszerű szolgálatokat tesz, s a közélet hazafiui oltárán is áldozni siet, mint

azon rideg harpagon egoista, ki az erkölcsi világ örömeit nem ismerve, csak testi élvezek hajhászatában vesztegeti haszontalan életét, nem árt itt megjegyezni mit mond bölcs Salamon a hasonlatok közt: mindent élveztem, az élvezetek tengerében usztam, s azt tapasztaltam, hogy a gyönyörök véghetlensége se elégíti ki az embert, míg a tudomány s vallásos érzelem teljesen megnyugtat s édes gyönyört nyújt.

A mint a vallás-erkölcsi elvekben növelkedt nép minden dolgában használhatóbb, az államra nézve is minden tekintetben értékesebb értelmi-izom erőt képez, ép ugy ezen elvek gyakorlatának hiányában élő nép-csoportnál nyilatkozó lazább erkölcsök következtében rendetlen családi élet, elhanyagolt gyermeknevelés, kevesebb munkakedv s végre iszákos, erkölcstelen életmód kap lábra, a mint pedig az erkölcsi élet enyészete teljes, ez maga után vonja az anyagi jobb-lét pusztulását is; valójában a társadalmi bajok s maró sebek okainak kutatásánál a vizsgálódó szemek előtt keserű jelenség tárul fel, míg a hamis műveltség himporával ékeskedő dőresokaság „Istent“ a társadalom képződés első alapokát, kútforrását, az emberi nem legfenségesebb eszményképét sárba rántja s maga alá teperve ocsmány szavainak büzhödt árával illeti, addig a mammonnak áldoz s az aranyborjut emelvén Istene helyébe, ez előtt porba hull, ennek alá-zatos szolgáljává avatván fel magát. Istennek

nevét dicsérni, az isteni erények megdicsőült jelképeit tisztelettel említeni? Hah! ez az állami szociális túlhataladott álláspontja, ezt ő szegényli! — az ő törekvése az erénynek ragyogó symbolumait széttúzni; — mert immár a tanultság nélküli álműveltség külszománcait fitogtatni siető sokaságban az egyszerű földmives ember is Isten nevének tisztelettel említése helyett, a babeli eszmezavar közt szebb dolognak tartja az alás-zolgájával való üdvözlést!

Erkölcseleg megromlott, anyagilag elpusztult népelet — pedig, minden vagyon s anyagi biztosíték nélkül, munkája bizonytalan sikerében csalódva, erkölcsi utolsó menedékétől, a vallás vigasztól is megfosztva, — különféle társadalmi problémák forrásul szolgál, melyeknek megoldása, hogy chronikus állami bajokká ne fajuljanak át s kisebb-nagyobb rázkodások elkerülhetők legyenek, újra csak az államhatalmi tevékenység körébe esik, igen helyesen mondja azért Lucas: »adjátok vissza a népnek, a világnak a vallást, s a társadalmi bajok nagy része meg fog szünni.«

Miként lehet ott tiszteletben tartott állami jogrend, a hol az emberek érzetében az erkölcsi rend van pusztulóban?

Bármint vélekedjék is némely természettudós vagy sophista az istenség eszméjének keletkezése, társadalmakat alkotó s fentartó hatalma, ereje lényegéről; egy bizonyos, az t. i. hogy az az összes alkotásban nyilatkozó általános, a világ

egyetemet fentartó s kormányzó — bár egyes részeiben felismert, de összes egészében az emberi elme által soha utól nem érhető, mert a véghe-tetlen az ő fogalmában meg nem férő, — világ-rendi törvény oly bölcseségre vall, melyet mindenben s minden fölé helyezve, Istennek nevezünk.

Már az ókor bölcsei egyiránt át voltak hatva az isteni bölcseség véghetlen erejétől, avagy nem az istenegység eszméjének áthatott meggyőződése ürittette e ki Sokratessel a halál méreg-poharát? Ciceró, Aristoteles egy bölcsészeti művéből (mely ma nem létezik) az istenséget hirdető tétéleket idéz midőn így szól: »Ha valahol a föld belsejében oly teremtett lények volnának, kik mindenben bővelkedő jólét közt, fényes lakásokban boldogan élve, a föld-szinén történő dolgokról semmi fogalommal sem birnának, s ha a föld eme boldogsággal telt üregeiből valamely hasadékon át eme lények fölszinre jutva, megpillantanák a nap fénylő s éltető tehetségét, avagy a vizek, tengerek hatalmát, a szelek erejét, a felhők nagy terjedelmét s a földön végbemenő csudaszerű alakzatok, alakulások, változások megszámlálhatlan sokaságát, éjjel a hold, a csillagok járását s örökké rendszabályos mozgását, bizonyára ezen lények önkénytelenül felkiáltanának : hogy vannak Istenek, mert az ily nagyszerű dolgok csak azok művei lehetnek; lehet e ennél világosabb szavakban hirdetni isten dicsőségét.« És ime, midőn a po-gány bölcsészet a természet csodás szépségű nagy

müveiből Istenre ismer, akkor az újkor álcivilisatiojának lármás hősei az Istentagadás szánalomra méltó szomorú dicsőségével környezik magukat; az istentagadás lármás hőseiről kell szólni, mert a valódi, alapos műveltségű tudósról az a képtelenség fel se tehető, a mivel a felületes tudákosság szeret kérkedni; Darwin a világhírű s korszakot alkotó természettudós maga mondja magáról, hogy még legnagyobb ingadozásai között se tudott soha istentagadó (atheista:) lenni.

Csak egy futó pillantás is saját bolygónk a föld, ennek napja, a megszámlálhatlan sokaságú világtestek anyaga s életébe, vagy azokról létező philosoph-hypothesisekbe arról győző meg, hogy ezek nem csak Istentagadást nem foglalnak magokban, de sőt az ő véghetetlen ereje nagyságának hirdetői.

Hogyha Kant-nak a világ keletkezése s a föld eredetére vonatkozó 1755 körül támadt, Laplace által megújított s bővebben kifejtett és Herscheltől is elfogadott hypothesis a bibliai álláspontról le is tért — midőn állítja: — Hogy azon izzó, a nap anyagát képező gáztömeg, melyből a földet képező résznek kiválnia kellett, s melynek — Helmholtzal szólva — a 2000 hőfoknyi magasságról hacsak 200 fokra való lehülése legalább is 350 ezer évet vett vala igénybe, avagy $3\frac{1}{2}$ millio századnak kellett volna elmulni addig, míg ezen kivált, s most már a föld anyagát képező izzótest vagy 50 foknyira is lehül vala; — azért korán sem foglal az magában Isten

tagadást, mint ezt a civilizációjával annyira dicsekvő s ezen nádparipáján nyargaló kiskorú tömeg minden lépten nyomon a természet mindent létesítő erejére való hivatkozással hinni látszik; minthogy ez az Isten létezését nem csak ki nem zárja, sőt inkább bámulatos, megmérhetlen műveiben annak épen végtelen bölcseségét fennen hirdeti.

Alig érthető miként lehet az, hogy a könyűvérű Istentagadó a mindenség nagy csodái előtt megállva, azok keletkezési indokaira, a fennálló, azokat környező törvények isteni eredetére nem tud ösmerni, holott hacsak a világegyetemben elenyésző azon pontocskának, melyet földnek hívnak a világrendi öszhangzatos törvények szerinti életjelenségeit tekintjük is, ha annak járását, kelését, utját, nagyságát, mineműségeit vizsgáljuk, mindenben Isten úját kell felösmernünk; Az eszközlött mérések után tudva azt, hogy a földnek számtalan életjelenségei közt már csak mozgása, utazása a világűrben mily mély bölcseségű törvényeken alapszik, saját tengelye körüli forgását is mily változatosság jellemzi, — míg az egyenlítőn másodpercenként 28 kilomaternyi, Párisnál 18. a 60-ik fok alatt Sz.-Pétervárt már csak felényi 14 kilom. forgási sebesség észlelhető; nap körüli utjában pedig másod percenként 30 kilomaternyi vagyis 60-szor akkora sebességgel jár mint az ágyuból kilőtt golyó; s ezen a nap körül, saját tengelyének rhytmusos billegésein, s a hold vonzásából származó mozgásain kívül a

csak nem rég felfedezett s a villág ürben, az égen Herkules irányában másodpercenként 71 kilomaternyi sebességgel haladó, évenként 2225 millio kilomaternyi utját elképzeljük, nem támadhat e az emberben valami felfoghatlan erőtudatnak, az Istenség eszméjének gondolata?

Tovább vizsgálva a föld testét, melynek félátmérő hosszúsága 10 millió méter, tehát a végighuzódó átfogó vonal 40 millió méter vagyis 40 ezer kilometer; térfogatának Wolfers szerinti számítással 509.990.553 négyszögkilometer = 9.066.498 uj német mfd. tartalmának rengetegét pedig 1 trillio 83 billio köb kilometerben számítva, még is azt látjuk, hogy földünk elenyésző kis test s nála az ő egyik társbolygója Jupiter, — mely a naptól 103 millió földünktől 78—128 millió mértföldnyi távolban 11 földi év alatt futva napkörüli utját. — még 1255-ször nagyobb; Saturn 700-szor nagyobb s 9550-szer nehezebb a földnél; Uranus 84 földi év alatt futván napkörüli pályáját 42 évet az északi 42 a déli sark táján mozog; a nap 108 milliószor nagyobb a földnél, felülete 11,500 akkora mint a földé, tömegéből pedig 1½ millió oly teke kerülne ki mint a föld s 700-szor nagyobb mint valamennyi bolygója mind együtt-véve. — S ha elgondoljuk, hogy ezen rengeteg tömegü égitestek távolságaik, mozgásaik, előrehaladó utsebességeik, bolygónk társaival mindegyütt összevéve elenyésző kicsinységeknek tetszenek csak saját napunk,

rendszerében előforduló csudás nagyszerűségekhez képest is; a meddig ismeretünk terjed, tudva azt, hogy napunk, mint a körülötte forgó bolygók szintén egy nehézségi központ körül forog, mely központ az Alkyone csillagzat közelében a Plejádok csoportjában létezik és hogy a nap ezen saját központja körüli forgását azon rettentő sebesség mellett $22\frac{1}{2}$ millió év alatt végezheti csak, mely távolság ember által már is alig képzelhető; (t. i. a napnak súlypontjától (Gravitationspunkt) távolsága, számokkal kifejezve 715 világossági évet tesz, (Lichtjahr) vagy is, világossági év = azon távolság, melyet a világsugár egy év alatt befut; s miután a napból jövő világsugár földre érkezése (20 millió mértföld középtávolság) (Huyghens a föld naptóli távolát 100 millió mértföldre tette megközelítőleg, később alább szállították e távolságot s ma, az eddigi meghatározások szerint a fenti távolságot két közönségesen) $8'$ első s $11''$ másodpercet vesz igénybe, a világsugár által egy év alatt befutott távolság 1.324,412.000,000 mértföldet tesz, mi egy világossági év s 715 ily világossági év távolságban találja magát napunk saját központjától, mely körül $22\frac{1}{2}$ millió év alatt futja be egyszer pályautját.

S ha mindezen a világtérben mozgó égi testek sokaságát, ezek mellett az eddig ismert 600 üstökös s ezek között 250 ismeretes pályával a rettentő mozgási sebesség s távolságot elképzeljük s hozzá gondoljuk, hogy még ezek is

kicsinységeknek látszó dolgok, ha a tejuton Herschel telescopjával felismerhető 18 millió csillag megmérhetlen távolságaira s ezeken kívül a láthatlan égitestek myriadnyi sokaságára gondolunk, azután pedig naprendszerünkhez legalább is hasonló nagyságú százezernyi naprendszerek előtt megállunk, — a hol azonban az emberi képzelet már végkép elakad, — lehet-e józan észszel mindezen megszámlálhatlan sokaságú s rengetek tömegű világtestek végzetlen bölcsességű teremője s fentartója, az Isten iránt kétséget támasztani; és mégis a világmindenség eme megmérhetlen végtelenében, (hova már a képzelet se juthat el,) az isteni bölcsesség örök, igaz, megmásíthatlan törvényeit fennen hirdető csudás égitestek alkotásaiban Istenre nem ismerve az álcivilizáció, dőre felfuvalkodottságában fellázad az istentől belénk oltott és általa kinyilatkoztatott vallási eszmék ellen, s az isteni szikra, a magas ihlettségű lelkek legfenségesebb eszmevilágának szentélyét az Istenség eszményképét igazságaival, törvényeivel, az anyag porába rántja s a vallás külformái megsemmisítésével Istentagadásba esik, az atheismusban keresvén azt a bölcseséget, melyet a természet igaz rendjében nem tudott isteninek felösmerni, mert nem is keresett, mivel ha keresett volna, a fűszáltól kezdve minden látható, ezentul pedig csak számításal elérhető dologban s azok rendjében, az isteni bölcsesség hű lenyomatát észlelheti vala.

Különben pedig maga az atheismus minden alakjában és formájában nem egyéb, mint az Istenség eszméjének, Isten létezésének fényes igazolása, a kinek létezésére maga az atheismus midőn leginkább tagad, rá vall; mert mi egyéb a philosoph-elmék Isten-eszméje, (vagy a keresztény vallásnak kinyilatkoztatott Istene) mint a mindenütt s mindenben jelenlevő istenség hatalmának különböző módok s formák szerint való nyilatkozata; vagy is, az Isten mindenütt levő, mindent tudó, látó, véghetlen s megfoghatlan bölcseségű, örök igazságú eszményének emberi fogalmak által megközelíthetővé tett erkölcsi személyesítése.

Tehát az atheista tagadásában már is ott a bizonyítás, mert csak a létezőnek létele iránt lehet kételyt támasztani, a mi egyáltalán nem létezik, az tagadásba se vonható s miután a tagadó maga különböző módok s formákban a végtelen isteni erő, megfoghatlan bölcsesség szerinti nyilatkozatának egyik formája s módja, következik, hogy az atheista tagadásával is az Isten lételére vall.

A vallás-erkölcsi népnevelés tehát, mely a népéletben mindenütt és minden időben oly hatalmas tényező gyanánt szerepel, s mely egy társadalomnak keletkezése, fejlődése, virágzása, hatalmi delelőjén uralma, hanyatlása s végre megsemmisülésének történelmében oly sok és

mély tanulságot szolgáltató példákat mutat fel, nemcsak különös ápolást érdemel, hanem annak megszilárdítását s az erre célzó módok s eszközök alkalmazását anyagi ugy, mint erkölcsi államérdekű okok egyiránt megkívánják.

---

b) **Általános nemzetgazdasági vezéreszmék
s elvek.**

Az államéletben mindenekelőtt a munkának kell minden irányban élénk kifejezést találni, vagyis az állami életnek a munka jellegét kell magán viselni.

A tudomány felkeresi az élet, az ember munkájának legapróbb részleteit s matematikai számtételekkel jelöli ki az utat, melyen haladnia kell; szerencsés a nép, mely idejekorán megérti s követi a tudomány intő szózatát, kétszerte szerencsétlenek azon népek, melyek még ma is az előítéletes korszakok sűrű marasmusában vánszorognak, s nem tudnak vagy nem mernek a tudomány szövétnekével bevilágított téren haladni; sok oldalú munkásság nehéz feladatai várják ez ország tevékenységét, ha más népek s országok munkásságának áramlata közt számbevehető tényezőként óhajt szerepelni, egész tár-

sadalmi összeségében a szervezett s jól vezényelt productiv munka terére kell lépnie.

Magyarország, a magyar haza minden fiának meg kell érteni s átérezni a feladat nagyságát mely reá vár, ha a hazát, ennek földjét, a jövő nemzedék s unokák számára akarja örökségül hagyni, mint ő kapta azt őseitől.

Soha sem szabad egy ország fiainak anyyira önzésbe merülni, hogy minden közérdekű célt szem elől tévesztve az egyesek nagy sokasága, csupa személyes célok utáni mohó kapkodással az anyagi haszonlesést tűzze kizárólagos feladatául, a hol egy nép a társadalmi solidaritás elvének alkalmazását nem képes az élet gyakorlatába átvinni, »egymásért egymással előre a munkában« ott a társadalom menthetlenül a pusztulás örvénye felé siet, annál inkább pedig ma, a cooperatió világot ostromló ereje ismert hatalmának korszakában; és ha a történelem élettükrét tartjuk szemeink elé, azt találjuk, hogy az események kérlelhetlen logikája minden nemzet életében e mellett bizonyít. Már a régi Róma mondá: »Historia est magistra vitae« »a történelem az élet mestere«, s noha ezt vallá, mégis ő szolgáltatta a legszomorúbb történelmi tanubizonyoságot arra nézve, hogy a merev önzés és fénytűzés a leghatalmasabb államok életét is azon örvénybe sodorják, a honnan nincs feltámadás. Caesar első consulságának ideje alatt elég ügyesen tudta meglopni a Capitoliumot

s az ellopott 3000 font súlyu arany helyébe megaranyozott érc-darabot csempészni, a példa ragályszerűen hat, »a capite foetet piscis« mig ő fényűző életmódja s erkölcstelen példával járt elől, addig az elharapódzott fényűzést megszorító törvényekkel akarta korlátozni, de mint elődei nem valának képesek az állam életerején rágódó férget alkotott törvényeikkel kipusztítani, ugy ő sem vethetett gátat a hatalmasok példái által a polgári életbe beoltott fényűzés rombolásainak.

Róma, az egészségtelen, fényűző és hivalkodó állam-életben hordta a pusztulás mérgét, s ez ellen semminemű palliativ törvény panaceák sem menthették meg.

A kié a föld, azé az ország. Ha ez a föld, a magyar haza földje csak silány kótya-vetye-tárgy, akkor dugjuk össze kezeinket s hagyjuk a tudományt művelőivel együtt a maga útján tovább haladni s nézzük tespedő bámulattal, mint hódít a tudomány segélyével az **associatio** hatalmából oly nagy képességet meritő munka tér után tért a földművelés és ipar mezején az előttünk haladó s egymás közt **solidaritást** valló népek kezében.

De ha e föld a hol apáink vére folyt több mint silány vásárczikk, melyet elkótya-vetyélni bűn; ha a magyar haza földje az a hely, melyhez a történelem annyi szent nevet csatolt, s a hol élnünk s halnunk kell, ugy azt elpusztulni engedni, könnyelműen eljátszani több mint bűn, az öngyilkosság.

Ámde a jelenkor nemzedékének nem elég azt tudnia hogy kötelességei vannak a jövő iránt, de az áthatott kötelességérzet tudatában létfeltételeinek napi renden levő nemzetgazdasági nehéz feladatának megértésénél a munka zászlaja alá sorakozva, szilárd akarat, rendületlen elhatározás, megtörhetlen kitartás vezéreljék a társadalomnak összes tagjait oly egyetemes munka szervezetet alkotni, mely a munkásság szerves egysége hatalmával, az összetevékenység erejével Magyarországot erkölcsileg gazdaságilag regenerálni s oda emelni törekedjék, hol az képessé s méltóvá lesz a munka terén oly nagy eredményeket felmutató munkás népek concertjében illő helyet foglalni el.

Nagy feladat a sok hibát jóvá tenni, a mulasztást pótolni, a még meg se kezdett munkát eredményre vezetni, de nem lehetetlen, mert meg van írva: »Labor assiduus omnia vincit« »a fáradhatlan munka mindent legyőz« ; ezen igazság ismeretében, ha a haza polgárainak minden egyesei, a megosztott és szervezett munkásság osztályaiban a productiv tevékenységnek csak szemernyi eredményével is járulunk a nagy feladatok megoldásához, úgy a siker biztos és kimaradhatlan; ámde ne a személyes haszonlérés, — a mi mindent megront — ösztönöze a honpolgárok millióinak kebelét, hanem a közcél, az ország haszna s jövője; a közcélra való törekvésben emelkedik cselekedeteink erkölcsi értéke

Széchenyi István a nagy nemzetgazdász szavai-
ból merítvén tanulságot ki így szól:

„Mondjuk ki himezés nélkül, hogy az, ki szerencsés helyzetben a közjóra törekvésből akár mi szin vagy ürügy alatt kivonatkozik s hazája boldogítására legjobb tehetsége szerint nem tesz mindent, semmi ember és a haza gyalázatja“ és ismét: **„Az ország java nem egyesek és néhány magánosok hasznán, hanem az egész virágzásán alapulhat.“** E szerint, ha Széchenyi bölcs szavaiból veszünk utmutatást az ő nyomdokin járunk. akkor nem egy elkoldúsodott hazának foszlány rongyait kapják kezünkből az unokák, hanem ép, és erkölcsileg, anyagilag oly erős Magyarországot, mely az ő eszményképe volt.

Gyenge népek, szegény nemzetek politikai institutióik fenntartásaért a hatalmasok kegyelmére szorulnak. fennállásuk erejét a constellatiók hatalmából meritik, alkalmi s alkalmazkodó, oportunitási politikából élnek; erősebb népek, gazdagabb nemzetek politikai hatalmát is elsodorhatják és megsemmisíthetik viharos ellenáramlatok; de ha ezen nemzetek az áthatott összetartozás érzetével együttesen, szerves egységben használják fel összerejükét produktív irányban, a munka annyira szétágazó minden terén produkálnak többet, mint mennyit szükségletük igényel, s a produktiót a tudomány segélyével emelik, fokozák évről-évre az elérhető magas fokig; ugy a rajtok átvonuló politikai viharok muló nyomokat

hagyhatnak magok után, de nemzeti életüket nem ölhetik meg; ezen népeknél a politikai halál nem jelent nemzeti halált, munkás nép politikai életének eltipratása után is élni fog, mert erős, vérében, testében élő, a nemzet minden tagját felölelő szerves tevékenysége oly tömör egységet képez, melyet még egészen ellentétes politikai irányzatnak sem állhat érdekében megbontani, sőt inkább még amaz ellenszenves közhatalom is kénytelen támogatásban részeltetni oly munkás népet, melynek tevékenysége még töle, az ellenségtől is tiszteletet tudott kiereszokolni; hisz a magasra fejlesztett produktív munkásságnak ez is csak hasznát veszi s a haszonért támogatja.

A munka viszonyaiban kuszált, rendezetlen, munkában késlekedő, a munka culturájának színvonalától messze elmaradott, szerves összefüggéssel nem bíró nép élete politikai ellenáramlat hatalma által nemzeti létében támadtatik meg s az élet, melynek nincs szerves, az egészet összefüző fenntartó ereje, elforgácsolt parányaiban szétfoszolva, idegen munka erejének hódítmányi mártalékául esik. Isten ingyen kegyelmében való elbizakodás egy hivalkodó népet se ment meg a végpusztulás és enyészettől, de az öntudatos munkásságot **Isten áldása** kíséri.

Ne is gondoljuk, hogy egy nemzetnek populitikából el lehet élni, a ki tisztán politikából

akar élni, az vagy másokat készül kijátszani, vagy maga magát csalja meg legjobban.

Életerős nemzeteknél a politikai hatalom súlyát nemzetgazdászati hatalmuk ereje adja meg; ezt egy országnak minden erejében álló eszközzel emelni saját életfeladata; a nemzetgazdászati alapját pedig a természettudományok összességéből kell megvetni.

Ma, midőn az anyagi világ működő erejének nincsenek titkai a tudomány előtt, behatol az a testek alkotó elemeinek meghatározásába, feltárja a föld életét egyes részeiben s az ő összességében, lehetetlen a népeknek földjeik kezelésénél a régi vakság pusztító kizsarolási rendszerét tovább folytatni s azon ultra kell térniök, melyet Humboldt is az ő Cosmosában kijelöl, midőn ilyenformán szól: **»A nemzetek anyagi birtok-értéke a természeti erők ügyes, szakavatott kihasználásán alapszik, mindazon népek, melyek a műszaki vegytan, erőműtan alkalmazása s a természeti erők felhasználása körül nem elég munkásságot fejtenek ki, s melyeknél a társadalom minden rétegében nem ez irányban nyilvánul a legfőtevékenység, a jólét s vagyoniosság tekintetében és így a culturában mind jobban alászállanak s pedig annyival inkább, minél jobban emelkednek e téren a szomszédos államok népei«**; szellemi, értelmi képzettség adja meg az anyagi jólét legfő rugóját, szellemi praeponderantia emeli az egyént, s minél több s képzetebb szel-

lemi erővel rendelkezik az egyének sokaságából létesülő állam, annál inkább áll ez feladatának magaslatán, annál nagyobb képesség, erkölcsi erőhatalom nyilatkozik az államélet tevékenységében; a tudomány utmutatása szerint a nemzetgazdászati terén felhasználható erők munkájával erősödik s gyarapszik az állami élet.

Ezek átgondolása után a nemzetgazdászati egyes ágainál szemlét tartva, vizsgálni kell, mivel bír az ország; termelő képességének mérlegelésénél az összehasonlító statistika alapján az állami munkásságnak tiszta, hű képét kell előállítani, hogy a munka eredményét látva, annak lehető és szükségessé vált fokozására nézve a viszonyokhoz mért következtetéseket levonni lehessen.

A nemzetgazdászati statistika nélkül alig lehet mozdulni, a kettő csaknem karöltve jár együtt, s itt nem lehet lealkudni a rideg számtételekből semmit, eme számtételek adnak felvilágosítást a végzett munkák arányáról s kijelölik az utat, a teendők szükségessé vált fokozására nézve.

A teendők nagy sokaságának közepette a dolgok sorrendje s kiviteli módozatok mikéntje iránt is tisztába kell jönni s ovakodni rendszertelen, ide-oda való kapkodással a cselekvések tömkeleges zürzavarában nemcsak a munka sikerét kockáztatni, de szertelen károkat is okozni; nemkülönben a dolgok természetével

ellenkező rendszer alkalmazását is kerülni kell. Tisztába kell tehát jönni az iránt, milyen munkát hol kell kezdeni, mennyit s mikép kell abból okszerűen a dolgok helyes rendje szerint végezni. Ha vizszabályozáshoz fog valaki, mielőtt a folyam vidékek lecsapódási mennyiségét ismerné s így a folyammeder hordképessége iránt határozni tudna, valóban nem a dolog rendjéből folyó módon járna el.

Mindenki előtt világos dolog, mennyire cselekszik józanul az a gazda, vagy ha tetszik, társadalom, állam, a mely midőn legfőbb élet-szükségleti tárgyak megszerzése után kellene néznie — p. o. élelmi szerek, ruházati anyagok, mint vászon, posztó stb. melyeket, hogy a külföldről ne kelljen drága pénzért vásárolnia maga gondoskodnék azok előállítására iránt, — ugyanakkor bár igen szép és nemes, de nem elsőrendű élet-szükségleti műkincsek után nyúl; előbb kell a vizek hasznosításáról gondoskodni s azok körül folytatott munkáknál oly rendszert követni, miszerint a helyett, hogy ezek bárhol is ártalmassá válhatnának, a földmivelés és ipar feltétlen szolgálatára álljanak s ha egyszer az áldást hordó vizek, melyeknek iszapját Toricelli az aranynál értékesebbnek jelzé szétosztva, azokból a legtávolabb eső víztelen vidékeknek is termékenyítő részt engedvén hasznosítva lettek, csak azután szólhatunk tüzetesen az alföldek s a nagy területű vízvidékek annyira

szükségessé vált nagyobb mérvű betelepítéséről. Ugyiszintén a selymészetnél a selyem tenyésztés egyetemes meghonosítását, szedres kertek általános, — minden megyét, várost kötelező — megalapításának kell megelőzni, valamint a fonodák csak akkor állithatók fel, ha a selymértáp termelés már biztosítva van. A természet rendjével ellenkezésben álló munkát tehát soha nem cselekedvén, óvakodni kell szentségtörő kezekkel talaj-javítás helyett idejekorán a föld termő képességét kipusztítani, avagy a vízfelületek megszüntetése, erdők kiirtása által a climatikus viszonyok megrontását idézni elő, sőt inkább ezen tényezők okszerű szétosztása, fák szaporítása által az égalj megjavítása hatályos módon eszközöndő.

Ha egy ország virágzó kézmű s nagy ipart akar teremteni, tekintsen Anglia s Hollandiára, mely országokban virágzó mezőgazdaszat nyújtott alapot ipar kereskedelmi fejlődéshez, ennek alapját kell megvetni s virágzóvá tenni, hogy gazdagon jutalmazó iparra tehessen szert, s valjon helyesen renndezi-e teendői egymásutánját az a magyar gazda, ki midőn igavonó marhára van szüksége, kölcsön pénzen vásárol Párisban olyan díszkocsit, mely Budapesten készült. Ilyen s hasonló fonáságok mily káros visszahatást gyakorolnak a közgazdaszatra s annak élénk emelkedését mennyire gátolják, alig szorul bővebb fejtegetésre.

Ha valaki Magyar- s Olaszország csak Lombard-Velencei tartományainak selyemtermelése közt tett hasonlítást, az országra néző munkaránya könnyen felismerhető lesz előtte.

Bár egy nemzet jobbainak feltörekvő kulturális tevékenysége előtt tisztelettel kell adózni, s a nagy férfiak érdemeinek ércszobrokban megörökítő emlékkötések a hálás utódok nemes műérzékére vall, a dalszínházak, Mausoleumok, Pantheonok s egyéb az állam kultur-nagyságát hirdető monumentális műemlékek megteremtése tiszteletre méltó cselekvések; — Amaz országok s államok, melyek ugy népességi számerejüknel fogva, mint hosszú időn keresztül folytatott nemzetgazdászati elrendeléseik, a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem egymással karöltve járó munkája után már rég tekintélyes erkölcsi s anyagi erőre tevén szert, nem csak a consolidált államélet biztos tudatával bírnak, de a népek concertjében döntő állást foglalnak el, oh! ezen népek, nem szükség reájok mutatni, mindenki ismeri nemzeti s állami nagyságuk erejét, ezen népek az állam-erő s hatalom biztos érzetében építik Pantheonjaikat . . . És valójában, ha amaz államok népei a természet rendjét szem elől tévesztve, létfeltételeik, állami existenciájuk legelső követelményei: nemzetgazdászati elrendeléseik, a mezőgazdaságnak ipart tápláló erőre emeléséről megfeledkezve, — vagy tán a munkaerő netáni romlása s pusztulására se ügyelve, — a művé-

szet s érdeleti dolgok iránti lelkesedésük mámorában a munka természetes sorrendjét egy szökéssel átugorva, kellemes s élvezeti dolgok alkotásához nyulnak előbb, — a szükségűtől parancsolt s életet nyújtó faktorok létesítése körül pedig késlekednek, s így kellő jövedelmi alap megteremtése helyett, ennek hiányában művészetüket, élvezeti dolgaik fentartását kölcsön kért pénzzel eszközlik, szegényeiknek pedig munka helyett alamizsnát nyújtanak vagy a börtönökbe taszigálják őket; az igen szűk körre szorított magas műveltségű nagyságuk tárogató hirdetői, monumentumai mellett a degradált s megvetett munka-páriák millióival töltögetik az államtestet, s ilykép az emelkedhetés útját elzárván a tespedő államéletet perennisálják; — ugy valójában nagyon gyarló munkát cselekedtek volna, s mai hatalmuk színvonalára soha nem emelkedhetének vala fel; de ám azt látjuk, hogy nemzetgazdasági elrendeléseik magas színvonalára jutásuk után is, azokból életerőt merítő amaz államok ma sem szűnnek meg cselekvéseik sorrendjében a szükségűt a hasznosnak s ezt a kellemes s érdeleti dolgoknak elébe helyezni.

Ha tehát a vizsgálódó ész oda jutott, hogy a dolgok sorrendjét felismerve a teendők egymásutánját jól meg tudta állapítani, nem szabad a munkában késlekedőnek lenni, a sok theorizálás a cselekvéstől tartja vissza az embert; egy ország gazdaságában pedig minden mulasztott

percz az elmaradt vagy nem teljesített munkának milliókat képviselő eredményétől foszt meg, azért nem árt az amerikai gyakorlatiasságból minél többet elsajátítani, kik is keveset theorisálnak, s a burokratizmus nyügeivel nem bilincselik le erejük ruganyosságát, hanem a „**tenni**“, „**cselekedni**“, „**haladni**“ előre a gyakorlati munka terén jelszavuk gyakorlati alkalmazásával létesítik ama nagyságukat hirdető műveiket, melyeket Europa megbámul.

Felismerve, hogy az ország anyagi, erkölcsi regeneratioját az állam alanyainak képesítése vagyis a) **nevelés oktatás** b) **associatió** útján eszközölhető munka létesítheti; amerikai munkaszellemben kell gyorsan a munkához látni. Minden **vidék, megye, járás** sőt **község**, a különböző népfajokat egyesítő, összehozó s egy közös **nemzetgazdasági érdekkörbe** vonó Comité-**ket** létesítsen, melyek egymással harmonikus, egyöntetű működéssel egyesülve, valamennyi pedig egy központi vezetésben egybeolvadván, a munka szervezetnek országszerte leendő alkotását képezzék; vagy is az associatiónak egyöntetű az egész országot behálózó szerves egysége s varázs erejének a **munka** minden ágát felölelő százféle tevékenysége legyen hivatva végrehajtani mind ama nagy munkákat, melyek az ország anyagi és erkölcsi erejét oda emelik, a hová azt a nagy Széchényinek előttünk lebegő szelleme emelni törekedett.

Egyéni s társadalmi tevékenység. — Hogy pedig az előttünk levő cél elérését biztosíthassuk, nemcsak egyesek, sokaknak nagy buzgalmú tevékenysége s példaadására van szükség, hanem a társadalom egész összességében van hivatva a közjó előmozdításában részt venni, a haza minden rendü és sorsú fia csak erkölcsi kötelességet teljesít, ha a cél előre segítésében legjobb tehetsége szerint közreműködni el nem mulasztja.

Az oly ország népe, mely arra vár, hogy nemzetgazdászati nagy feladatait a közhatalom, különösen pedig annak bürokratikus gépezete intézze s nem tud, vagy erre való engedelem kérés nélkül nem is mer életre ható szerves működéssel a közérdeket elősegítő nagy dolgok alkotásába fogni, az oly ország népe alig bír a szabad állami élet tiszta fogalmával, az oly országban a bürokrácia mindenhatósága kerekedik felül s a polgári szabadság demarcationalis vonalát ez határozza meg, a bürokrácia gondnoksága alatt pórázon járó nép a hatalmat tekinti életügyei intézőjének, s ez nagy figyelmet érdemlő tünet a társadalomban, mert a mint az erőteljes, önrendelkezéshez szokott, munkakedvelő nép szabad mozgása a legnagyobb produktiót létesítheti, mint ezt Amerika példája tanúsítja, úgy a bürokrácia polyp karjai közt nyögő s porázon járásra szokott népből még az erősebb életerő is kivész; a bürokratizmus mindent összemorzsoló gépmunkája az egészséges lükte-

tésü államéletet is kiöli, tettekre képtelen, önerejéhez bizalmatlan, örökké a hatalom segélye után sovárgó népnél a hivalgók s nyomorúttak serege létesül, mely utóbbi azután minden bajai okául a közhatalmat tekintvén, sokféle chronikus társadalmi bajok veszélyes anyagát képezi s a felforgatás munkájában keresi végcéljainak megoldását, az államélet e szomorú jelenségei többhelyütt, de különösen Oroszországban láthatók, hol a burokratia mindenható hatalma a dynastiát compromittálva s gyűlölet tárgyává téve, midőn a kedélyeket a dynastia ellen lázítja a czári uralom megsemmisítésével fenyeget; a burokratia hatalmának túlkapásai közepett a legjobb szándékú uralkodó se tehet sokat népei javára, a nép a hivatalnoksereg uralma alatt általános szolgaságra kárhoztatva, az árnyék hatalmú fejedelem is csak szánandó foglya burokratijának.

A hol egy pezsgő államélet mozgalmaira nem nehezedik a hivatalnokok fekete seregének ónsúlyú nyomása, s ennek önkénye a közélet szabad lüktetését nem fojtja el, ott a hatalmat emelő nemzetgazdászati alkotások sokasága gazdagítja az államéletet, ezt leginkább Anglia s Amerika példáiból láthatni.

Habár a közügyek körül való lelkiismeretes tevékenység nem is valami jutalmazó, még kevésbé vonzó munka, mert azt, ki munkáját magáért a közügyért a közügynek szenteli, rosz

akaratu gáncoskodás, félreértés és sok keserű csalódás érheti, az ország javáért áldozott munka sikerét is ördögi machinatiók megrontani törekedhetnek, mégis az államélet javára, rendületlen lélekkel kell a társulati szellem munkásságával a csalitos pályán előre haladni, saját lelkiismerete tudatában keresve s találva fel munkájának édes gyönyörüségét, melyről a nagy Széchényi »Világ« című munkájának 125-ik lapján oly ékesen mondja; »A lelkiismeret mennyei érzés, mely boldog napokban kimondhatatlan bájt von maga körül, viszontagságokban pedig, ha sötétre borul az idő, s létünk minden kellemei s hiveink, volt jóakaróink sora utolsóig elpártol, oly édes meleget önt lelkünkbe, mely az élet minden esetei ellen férfui önérzéssel s elszánással vértéz fel minket; nélküle a királyi szék rideg pusztaság, vele még a kőpad, a vesztőhely sem ijesztő; . . . Felebarátit szolgálni, természet ajándékát bölcsen használni annyi mint Istent tisztelni s szavát fogadni. . . . Minél magasb a születés, több a vagyon, annál nagyobb a feladat s kötelesség s mindazon számtalan életjő, mely úgyszólván csak felsőbb születéshez s több vagyonhoz van csatolva, csak úgy nem válik keserűvé, néha szinte méreggá, ha nemes közhasznú tettek által érdemeltetik meg.«

A mily szépen mondja ezt Széchényi, s a mily nagy ő a hazafiai kötelességek teljesítése körül, oly törpék vagyunk mi ő mellette, hiszen

ha az emberek nagy részénél több volna a közérdekű dolgok iránti buzgóságból s kevesebb az önző célok felé való törekvésből, még azok egy részénél is, kik a népkegy hajhászat kétes lajtorjáról kapaszkodnak személyi öncéljaik magas boldogságába, bizonyára nagyon sok közcélu ügy nyerne gyorsabb és sikeresebb megoldást.

Munkaerő kifejtés. — Minden kigondolható módon s minden kitelhető erővel oda kell törekedni, hogy a meglevő embertöke kihasználtságát s ennek sem értelmi része, sem izomereje kárba ne vesszen, legtöbb alkalmazást nyerjen pedig ez minden irányban a productio terén.

Jam proximus ardet ucalegon, — »Hannibal ad portas« ; nagy idő, Amerika zörget a ház kapuján, sürgetős a munka! hogy a keleti kényelem párnáiról lemondva, kivétel nélkül a munka zászlaja alá sorakozzunk, különben annak a 300.000 nemesi családnak, mely oly hosszú idők viharán át Magyarország alapköve s a nemzet fenntartója volt, ma-holnap csak hült helyét találhatjuk.

Ha a naponta szemünk elé táruló elszegényedés okait bárhol akarjuk is felfedezni, a végrehajtás alá kerülő földbirtok óriási száma (évente 20 ezer) a baj létélére vall (a 70-es években még csak 10 ezerre ment a végrehajtások száma)

Is ezen a bajon egy oldalú óvszerek, uzsora-homestead - exemption s több eféle törvények alkalmazása — mint ez Amerika államaiban dívik vagy az eladósodott birtokos zár alá helyezése, mint ez Angol-Indiában szokásos, — bár mennyire kívánatos rendszabályok volnának is; ama negatív védelmi intézkedések mellett csak úgy juthat valódi virágzáshoz a földbirtok, ha a munkaszervezet egységes hatalmával a termelési képesség lehető magas fokához vezéreltetik el; — az amerikai homestead védelmi törvény, vagy az indiai birtokzárlat, a gazdasági fokozottabb szerves tevékenységgel a termelési sokszerű képesség emelése nélkül csak negatív eredményű, a birtok minimum s eszközök védelmének pozitív hatása csak eme képesség emelése mellett nyilvánulhat hatályosan, mert ha a termelés magasságának értéke nem üti meg a kiadások magasságát s ezek teljesítésénél a tökéhez kell nyúlni, úgy a sequestrum s birtokmentő-törvény sem volnának képesek új életre hozni a szenvedő gazdaságot, ezen mentő-törvények még hasznos volta mellett is a termelési képesség emelésére célzó társadalmi, törvényhozói és kormány intézkedések s a kiadásoknak ezen termelési képességgel helyes arányba hozatala, a mezőgazdaságra nézve mint első fontosságú feladatok tekintendők.

Az államéletnek erősödését tehát amerikai szellemben a gyakorlati cselekvések téren kell

eszközölni; nemzetgazdaságilag lehet az államot erőhöz juttatni, míg az állam-tényező elemei finansziális operációk által a pusztulás örvényébe sodortatnak.

Ha az a sok az állam érdekeért hevülő ohaj, akarat, tettképeség az állam fentartásának s életereje fejlesztésének nagy munkájában a nemzetgazdasági elrendelések tág mezején organikus egésszé egyesül s érvényesíteni siet tetterejét, úgy a nagy emberek némán beszélő szobrai nem maradnak pusztá dekoratiók, az ünnepélyek felköszöntői nem lesznek pusztába kiáltó üres hangok, hanem irányjelzők a cselekedetek mezején, a merre haladni lesz szükség.

Az a munkaerő is, mely 1848 előtt a kisbirtok után szolgálmánykép munkával fizetett, megszabadult előbbi terhétől, ezen természetben fizető munkaerő szolgálmánya, mely akkor 300—350 millió frtot ért, ma egy milliárdnyi tőkeértéket képvisel, és ha a termelési különbözetet vesszük, vagy is az erőképeséget akkor és most között, belterjileg változást nem lehet felfedezni. A kisbirtokos akkor is termelt 6—8—10 magot, ma is ugyanazt teszi more patrio a 48 után nyert erőttöbblet tehát az intensiv productióban semmi értelmi haladást nem fejez ki, az előre nem haladás pedig visszaesést jelent a mi egészen világos is ha elgondoljuk, hogy az 1 milliárdot képviselő erőttöbblet, melyet a kisbirtok nyert, 33 év óta intensive semmit nem produkál

a művelés alávelt földtöbbletből eredő termelési szaporulatot nem lehet ezen nyert erők felhasználási számításába vonni, mert a gépek korszakában minden ezek által teljesíthető munkát ezek erejére kellett volna bízni, az emberi izomerő más, a gépek által nem végezhető gazdaság-ipari célokra, mint haszon kertészet, selymészet, gyümölcs tenyésztés, kezelés stb. lenne fordítandó. Ennyi kárt okozhat az értelmi hiány, a ki nem képezett embererőnél; okszerű földgazdászati, talajjavítási s ezzel összefüggő műveletek eszközlésével a föld jövedelme háromszorosra emelhető, a mi természetesen az állami háztartás bevételeire is a legkedvezőbb befolyást eredményezi, a productív erők épentartása, sőt újabbak megszerzése s fejlesztése juttatják az államot tartós és egészséges állami élet birtokába, legigazabb és legtermészetesebb alapja az egészséges állami életnek a nép jóléte, sokkal nagyobb biztosíték ez az adóképeség és így az államháztartás rendben tartására nézve mint az adócsavar, mely a népet a közhatalom javára dolgozó gépnek tekinti, az adócsavar az államélet fenntartó tényezőit semmisíti meg, a mi pedig nem egyéb, mint az állami életről való abdicatio.

Elvégre is csak a gondosan fejlesztett adóképeség szolgálhat az államjövedelem mértékeül, ez teremtheti meg a kormányzat háztartási budgetjének normális állapotát; ennek hatalma ké-

pesíthet kormányokat rendkívüli eseteknél (p. o. háboru), oly soronkívüli rendszabályok végbevételére, melyeknél egy elszegényedett nép kormányzatával együtt összeroskad; egy végtelenig terjeszkedő improductív adósságcsinálás az államélet végromlását idézi elő, tehát az ország termelő erejét, ennek értelmi s izom képességét kell minden irányban fokozni, hogy a lehető legnagyobb mérvű termelés előidézése által a közvagyonyosodás és így az adóképeség emelése eszközöltetvén, az államélet erősödhessék.

Párvonal. — Mennyire hátul áll Magyarország csak az őstermelés dolgában is Europa más államaival szemben, legjobban megvilágítják ezt statisztikai számtételek. Magyarország kenyérterményekből átlag 50—60 millió hektolitert termeszt, (az 1882-ki kenyérnemű termény m. e. 68 millió hektol. rugott,) a mi az egész földgömb kenyérnemű termelésének, mely átlag 1040—1050 millió hektoliterre számittatik $3\frac{1}{2}$ —4%-át képezi, ebből azután eltekintve a liszt-exporttól, a kivített levonva, megmaradna Magyarország 15 milliónyi lakosságának élelmezésére fejenkint 2 hektoliter, a termelés fokozásában már csak azért is erős buzgalmat kell kifejteni, nehogy azon 6% körül járó mennyiséget is, mellyel Magyarország Europa népességének élelmezéséhez járul Amerika, Canada, a suezi csatornán át Auszália, Angol-

India, sőt újabb időben Mexikó nagymérvben növekvő olcsó gazdasági termelvényeikkel, sőt még Oroszország is hova tovább kérdésessé ne tegyék.

Összehasonlítást téve, nézzük már most mint áll östermelés dolgában Magyarország, mely par excellence földmivelő ország, egy kiválóan iparos állammal szemben mint Franciaország. Ott az évi búzatermelés átlag 100—105 millió, a rozs 26 millió hektoliterre számítatik; Magyarországon 1882-ben kerek számmal őszi-tavaszi együttvéve búza m. e. 49 millió, rozs 19 millió körül termett, a kisebb területhez kötött termelési arányokat véve, Magyarországon hektáronként átlagos számítással 10 hektolitert termelnek, míg Nyugot-Europa más államaiban 15—20—22—27—29 hektoliterre is felrúg a termelés hektáronként; Franciaországban az átlagos termelés 15 hekt. 1883-ban 14.98 hectol., vagyis 6.718,229 hektárnyi területen 100.646,216 hektoliter búza termett. Belgiumban 22, Hollandiában 26, Norvégiában 20, Würtembergben 29, Angliában 26, sőt 29-re is felrúg, Ausztráliában 18, Ausztriában 12·70 hektolitert termelnek egy hektáron, tehát Magyarország termelésének kétszeresét is meghaladja másutt az átlagos termelés; de ezen általános termelő képességen túl vannak igen nagyszámú területek Franciaországban, hol a termelés 27—34—38 hektoliterre is felszökik hektáronként, tehát Magyarország termelésének háromszorosát

is túllépi; és honnan ezen óriási termelő képességi különbözet a földmivelő Magyarország és a kiválóan iparos államok között? melyek mögött Magyarország oly kirívó hátrányban áll? A megfejtés igen egyszerű; itt az östermelő még most is lassan gyalog jár a haladás terén, more patrio folytatja az östermelés mesterségét, a mit pedig a tudomány rég kiforgatott ősi árkából. Ott a tudomány körébe vonták a gazdálkodást, a föld elkészítése, a vizekkel való bánni tudás, nem csak az istálló, de a víz trágya-anyagának, az iszapnak felhasználása is élő gyakorlattá vált s ha idevesszük a magnemesítés mesterségét, melynek nagy fontosságát az angolok után másutt is felismerték, megfejtve áll előttünk a bámulatos eredmény, melylyel a par excellence földmivelő Magyarországot a kiválóan iparos országok az östermelésnél is többszörösen tulszárnyalják; ha Romániát s Oroszországot kivesszük, a hol is 7—8—9 hektolitert termelnek egy hektáron, Europa valamennyi országai nagyobb termelő-képességet tüntetnek fel.

Elégé világos tehát az itt feltüntetett statisztikai számtételekből, hogy Magyarországon az östermelés munkájánál elért eredmények mennyire hátrányosak más államokkal szemben, de hát nem elég a statisztikai számtételeket ismerni, hanem ezekből sok tanulságot, mély okulást kell meríteni és a felismert állapotok alapján oly módok s eszközöket keresvén, melyek megfelelő bölc

intézkedések mellett a kitűnt hiányok s bajokon javítani, az öszpolgárzat szellemi s anyagi lételén s ezáltal az államélet fundamentális tényezőin segíteni és egészséges közállami állapotokat előidézni legyenek képesek.

A hibák s botlások megjavítására kell törekedni. Nagy hibákkal vádolják a magyart jó? szomszédai, szemére vetik, hogy: önmagába szerelmes, önhittségben szenvedő, másokat lenéző stb.

»Nosce te ipsum«, »ismerd meg önmagad« tartja a közmondás, bár ha csak kevés volna is igaz a jó? szomszédok vádjaiból, szükség a hibákat felkutatni, felismerni, s azok megjavítására figyelmet fordítani.

Egy nép társadalmi életének kétségtelen hibájaul kell felróni azt, midőn annak egyesei a munkateljesítés 5—6-féle nemére is vállalkoznak, igen sokszor más alkalmasabbak leszorításával, a sokféle hivatal mellett még földet is mivelnek, mezőgazdaságot folytatnak, a mi már Carey amerikai nemzetgazdász szerint is az ember egész lelki erejét maga igénybe veszi.

Magyarországon kis városokban ipart folytatni, községi vagy állami szolgálatban hivatalt viselni és földet mivelni, e mellett pedig a politikában is helyt állani, szokásos dolog; minek az a természetes következése, hogy mindenben csak fél munkát végezzünk, de lelkiismeretesen jól egyet

sem, rendszerrel dolgozó munkabeosztás elve szerint eljáró népeknél ez nem is történik. Angliában, ha a földbirtokost politika, vagy más társadalmi állás köti le, gazdaságát a »farmer« viszi; — mi ilyen munkabeosztást nem ismerünk, még a magas politika hullámai között is gazdálkodunk az ország kellő közepéből a szélrózsa minden irányában fekvő országszéli tájakon; ama 6%-nyi iparos lakosság is, mivel mi a külföldi cikkek dicséretével megelégedvén nem szorulunk belföldi iparcikkek megvételére, kénytelen más után is nézni, mivel tehát ő is földet úgy, a hogy tud, folytat mezőgazdaságot, mert ez Magyarországon az emberrel született tudomány, űzi hát mindenki; orvos, köztisztviselő, iparos, procátor; mezőgazdaságot folytat mindenki, de előrelátást senki.

Eme rendszertelen a hivatási körön kívül eső sokfelé kapkodó munkára való vállalkozással fel kellene hagyni s emberileg elérhető tökéletes munkát végezni. Munkabeosztás a munkarendszer szervezetével tehát a gazdasági átalakulás terére kell lépni, azon átalakulására, mely alkot nagy dolgokat, éltet népet, országot, eredményei a nép vérébe, életébe mennek át s ennek megizmosodását megerősödését jelentik.

Az orvos előtt a mindinkább tökélyesedő tudomány magaslatára való emelkedés képezi a főcélt. A jogásznak nem lehet megelégedni a

száraz §§-ok tudásával, de a jogbölcselet segélyével a törvényhozásnak segítségül levén, iparkodjék a társadalmi kóranyagok eltávolítása s gyógyítása által az emberi lét, a közállam javát munkálni; az iparos, kereskedő nem csak saját, de a közállomány érdekében is hivatva van a tökély azon fokára emelkedni, hol a külföld hason szakmájú férfait ha fölülmulni nem is, de azokkal a versenyt megállani képes legyen.

„*Nunc autem venio ad gravissima*“, most kerülök a legfontosabbakhoz. A földbirtokos, földbérlő, ha mezőgazdaságot folytat, a természet törvényeiből folyó földmivelés s gazdaszat tudományát a jogakadémiákon nem tanulhatja meg, hogy jogászkodása után pazar fényüzéssel kezdjen földet művelni, hanem a gazdaszati intézetekben lesz szükség s szakismereteket megszerezni, hogy mint képzett szakember a »*more patrio*«-féle gazdaszat helyett saját termelési képessége által tudja emelni a föld termőképességét . . . orvosi szakképzettség, procátori jogtudomány, iparos, kereskedői ügyesség, törvényhozói képesség mellett diletantismussal ide-oda való kapkodással, a tudomány által megállapított elvek kizárásával, hézagosan, rendszertelenül, félig-meddig végzett ros munkával, nem lehet a mezőgazdasági szaktudomány követelményeinek megfelelő termelési eredményt előidézni. »*Non omnia possumus omnes*«, egy ember hatféle hivatalnak nem felelhet meg.

Önhittség, elbizakodottság hyperpatriotismusa egyrészt, lethargikus indolentia, kishitü bizalmatlanság maga iránt másrészt, egyéni úgy mint állami életet egyiránt veszélybe döntő attributumok, s valamint a túlbizakodottságból eredő phrasisok »egy nemzet nem vesz el«, »egy nemzet örökké él«, nem képezhetik az állam létfelteteleinek megingathatlan basisát, melyekkel a történet tanúságai ellenmondásban állanak; a túlbizakodottság öngyilkossága s az elcsüggedés sorvasztó enyészete elől a fenforgó nehézségek iránt kétségbe ejtő kishitőség nem nyujthat a küzdelmek közt hányatott állami életnek mentő révpártot, még a legnehezebb megpróbáltatások közepette is a munkában igen is lehet s kell is menedéket keresni, s találni, ha egy ország a viszonyok felismeréséből erőt meritve, munkaképes s akaraterős nemzethez illően óhajt eljárni; ezen révparthoz, az általánosan elrendezett s jól szervezett munka gyümölcseiből fakadó erőhöz, az erkölcsi kötelességérzetnek kell az állam egyes tagjait vezérelni, mely annál nagyobb s annál parancsolóbban kötelező egyesre úgy mint testületre nézve, minél több előny, vagy javadalomban részesül az egyén, testület, vagy társadalmi osztály, az állami élet keretein belől. Ebből folyólag következik, hogy a világmozgató erő, a munka hatalma által követelt dolgok új rendjével szemben antidiluvialis szokások és salangokba való kapaszkodás által a közállam lét-

feltételeit képező egyetemes és szerves munkás tevékenység utjába akadályt gördíteni, az állam létfeltételeibe ütköző bűn.

A népek s államok erejét képező s erőt edző nagy munkaversenyből egy népnek se lehet kimaradni, ha csak az a munkaversenynek világáramlatában elsodortatni, s a munka iránt előítéletes, szenvedőleges viselkedésű sallangos élete közt a munka hódító erejének magát átengedve, biztos felbomlási processus áldozatául esni nem akar; az állami életrend legfő feladványát, a munkát teljesíteni nem bíró népek életét, még a hódító fegyverek hatalma sem képes biztosítani, mint erővesztett, tehetetlen s életképtelenek győzelmeik közt roskadnak azok össze; a hol a munka nem képezi a lenézés tárgyát, sőt mint az államélet fenntartója, az őt megillető tiszteletben részesül, s a társadalom egyesei, az államalkotó egyedek, idétlen hiúságok helyett a munka terén versenyeznek egymással, ott még a veszni induló állami erő is új életre ébred.

Azon népek, melyek együtt élve egy közös érzelem s értelemben az állami együttlét közös s legfő céljaért mint a kis Helvetia »un pour tous, tous pour un«, »egy mindnyájaért, és mindnyája egyért« jelmondatával solidaritást vallanak, a politika szövevényes tévelyéből kibontakozva, nem a személyes anyagi haszon, hiu fény, külragyogvány, múltó hatalom után való leselkedés képezi a párttorzsalkodások személyes

érdekekért vivott sivár harcát, de az egyszerű polgári erények leghatalmasb tényezője, a munka által a társadalmi s állami élet céljának magaslatára emelkedő lelki műveltség öröködnék a közérdek szentélye fölött, ott az államilét biztos alapokon nyugszik.

Nem csak az ausztr.-magyar birodalomnak, de különösen Magyarországnak sok mindenféle ellenségei vannak; a birodalom s Magyarország különböző ajku népeinek egymásközi torzsalkodása s az államerejét megbénító viszályharca a kölesönös gyűlölködés forrását képező nemzetnépfaji stb. versengés helyébe magasabb humanitási s állami közigazgatási, egymást kielégítő érdekek helyezése, egy kissé józanabb gondolkozás, jobb akarat mellett az ellenszenves indulatok tán megszüntethetők s az érdekek igazságos kiegyenlítésével tán még barátságos viszonyok is volnának létesíthetők; mi is az állam parancsoló érdekében áll, nehogy az egymást folyton megbénító erőknek az államérdekü munkák körüli érvényesülése ilykép is a legnagyobb mérvben gátolva legyen.

Rámutatva szomszédaink s más népeknek rólunk táplált véleményeire, nem fog ártani azok figyelembe vételével a szükséges tanulságot számunkra levonni, mert bár ha csak egy némelyben volna is igazuk, szolgáljon ez intésül arra nézve, miként a villam- s gőzerő korszakában ha van nép, melynek mások s különösen szom-

szédai rokonszenvére van szüksége, úgy a magyar az; nem szabad azért idegen ajku népek közt magunk, vagy a közhatalom iránt aver-siót, saját magunk soraiban pedig megoszlást s az államerejét bénító szakadásokat mintegy állami chronikus bajokká érlelnünk, nem követve a »divide et impera« hamis tant, de annál inkább szem előtt tartva az igaz mondást: »Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur«, egyetértéssel csekély dolgok is gyarapodnak egyenetlenség által a legnagyobbak is elenyésznek.

Ha némely, tán még is létezhető hibáinkat felismerve, a helyett hogy szomszédainkra, vagy épp velünk lakó népfajokra haragudnánk meg, férfias erővel tette buzdulunk, a munkában válogatás nélkül helyt állunk, s ott hol **közállam érdek** forog szóban a munkában való életrevalóságunkról tettel tanuságot is teszünk, úgy az idegen népeknek felőlünk tán nem is mindenben igazságosan hangzó ellenszenves véleménye még rokonszenves hajlammá is átváltozhatik s munkáinkkal még a népek tiszteletét is kiérdemelhetjük magunknak.

Fényüzés. — A munkabeosztás és szervezet teendőivel egyetemben pedig azon népnek, melynek a jövő nemzedék sorsa szivén fekszik, le kell mondania minden oly kiadás soka-

ságáról, mely a fényűzés kétségtelen jellegét viseli magán, vagyis a bevétel s kiadás közti egyensúly helyreállítását kell eszközölnie; mindenek felett pedig ovakodni kell a fényűzés ragadós szenvedélyét a polgári életbe átültetni s ott általános uralkodó hatalomra juttatni az embernek azon jobbik része felett, melyet erkölcsi s értelmi világnak nevezünk, mert az a polgári erények kivetését s az általános elerkölcstelenedést vonja maga után, mi is a népek s államok halálát jelenti.

Itt már az a kérdés támadhat mit nevezhetni fényűzésnek? Senkinek se jut eszébe a kávézást, melyre még csak 1633. IV. Murad Sultán halálbüntetést szabott, s mely csak úgy mint a pálinka, orvosságkép csupán gyógyszertárakban volt kapható, ma luxusnak tekinteni; úgy a kávéházi életet, mely Angliában 1652-ben, Franciaországban pedig 1671-ben veszi kezdetét a társadalmi szokások közül kitörülni akarni merész vállalat volna; valamint a dohányzás megszüntetésére is, melyre Oroszországban még 1634-ben halálbüntetés volt mérve, s később orr-levágással fenyítettett, Törökországban pedig nyilvános helyen a dohányzó orrán ütteték keresztül pipája, valjon ki merne mai nap vállalkozni, habár ma is csak luxus élvezeti, de már életszükségekhez tartozó élvezeti cikket képez a dohány.

Azonban bár a fényűzés viszonylagosságát kétségbe vonni nem lehet, s a szellemi anyagi élvezetek különböző fokát a nemzetek emelkedése

vagy hanyatlása mértékeül szokták tekinteni; (és a mennyiben egy nép a mértékletesség határán belől a józan s észszerű fogyasztással élvezeti igényeinek kielégítésére törekedvén, a belföldi termelés ily indirect uton való előmozdítását eszközli, az improductiv s pusztító fényüzés súlyos megrovása alá nem is esik;) mégis ha a vendégeskedés, mértéktelen evés ivás, dobzódás, idétlen piperecikkek, feltűnni törekvés, nagyszámu cselédtartás s több efélékben nyilvánul; — vagy pedig ha nem annyira életszükséget képező, mint külföldi élvezeti dolgoknak megszerzésében jelentkezik, és így a helyett hogy józan élvezeti fogyasztással a belföldi termelés közvetett előmozdítását eszközölné, ennek épen romlását idézi elő, erkölcsileg pedig — az elpuhultságnak adván irányt — a társadalmat létfeltételeinek legelső tényezőjétől, erkölcsi érzelmeiből forgatván ki, az értelem uralmát ledönti s az embert oktalan állati érzékiség rabszolgájává sülyesztí alá; — (eme jelensége a fényüzésnek) nemcsak hogy elitélendő improductiv, de pusztító, erkölcstelen fogyasztó luxust is képezvén, annál inkább esik megrovás alá, ha azt egy, a szellemi és anyagi képesítések alacsonyabb fokán álló nép, a dolgok természetes egymásután rendjének megzavarásával a szükségese s hasznosak létesítése, szükséges értelmi emelkedés, közgazdaszati elrendelések életbe való alkalmazása előtt gyakorolja; erején túl eső módon is feladatává tevén oly művészi, élvezeti s ké-

nyelmi dolgok létesítését, melyek a szomszédos államok népeinek magasabb kulturai s szerencsésebb anyagi helyzeténél fogva tán azok életébe illő szükségleteket képezhetnek, míg emitt nemcsak az összes társadalmat fenyegetik romlással, hanem az állami életet egyenesen lételében támadják meg; ilyen szoros értelmű fényüzést leginkább a népeknek minden erkölcsi érzelemből kivetkőzött s az enyészet felé siető korszakában tapasztalhatni, mint ezt Róma történetében látjuk. »Unde habeant quaerit nemo, sed oportet habere«, »mikép szerezzék meg senki sem keresi, de szükséges annak birtokában lenni«. Rómának hatalom emberei kirabolták a provinciákat s a rablott kincsekkel a fényüzést, az erkölcstelenséget terjeszték el, ez pedig az államéletet semmisíté meg. Undor s megvetéssel kénytelen a jobb érzés az oly államnak még emlékétől is elfordulni, melynél a történelem lapjain a fényüzés és erkölcstelenség legeszeveszettebb kicsapongásaival találkozik; midőn egy Cleopatra vagy Caligula felolvasztott drága gyöngyökkel keverik boritalukat, hogy fényüzéseikkel minden örült képzelmet felülmuljanak, vagy midőn Hortensius platán-ültetvényei öntözésére fényüzése gyakorlatában immár nem az éltető vizet, de részegítő bort használ, nagy hangon hirdetve kertészeti tudományának ez új modorát »Docuimus et arbores vina potare«, — a mi árva fáinknak még a Duna vizéből se jut.

Róma az építészetben gyakorlott fényüzsét is annyira vitte, hogy halastavait a házak tetején, kertjeit a tornyok csucsain építé, a fürdőzésnél hasonlólag oly nagymérvű fényüzs nyilatkozott a római életben, hogy némelyek fürdőtelepei egész egy tartomány értékével vetekedtek, ellátva nagy területű kertek közt színházak, képtárak, könyvtárak, előadó termek stb. nagy fénynyel készült épületeivel, mint p. o. Caracalla vagy Titus fürdői, mások p. o. Commodus császár 7—8-szor fürdőzött naponta; avagy képzelhető-e hiúság és fényüzsben az emberi elvetemültség alacsonyabb sülyedése, mint mikor egy Poppeát 300 tehénnek kifejt meleg tejéből készült tejfürdőben látunk naponta kéjelegni, a vendégeskedés és étkezésnél pedig a tulbőségnek minden képzelhető raffineriájával találkozhatni, Hellogabalus 600 struczmadár fejvelejével kedveskedett vendégeinek, Arrius családról beszél Horatius, hogy ez fülemüle pecsenyével élt, Aesopus is az író, 600 sestercist m. e. = 50,000 frt költött egy tál ételért, mely éneklő madaraktól állott; az étkezésnél pedig Martialis szerint 10—12-szer is változtatták öltözetüket ebéd alatt; az egymást túlhajtó sibarita fényüzsök Rómában tették ezt akkor, midőn Egyiptomból kelle élelmet hordatni s e célra egy egész hajórajt — *classis frumentaria africana* — tartani, mert a kifosztott nép már nem bírta földjeit művelni s nem volt képes az országot élelmezni, de ötet kellett alamizsnával kitartani.

A megbomlott erkölcsi jogrend helyébe lépett furfangos fénytüzési kicsapongások uralma mély erkölcsi sülyedésbe vitte az államéletet, és ezen sülyedésből a legjobb akaratu későbbi törvények sem valának képesek többé kimenteni; a lex Oppia de cultu mulierum, mely a nőknek ékszerek és kocsik használatát tiltja el, a lex Licinia, lex Julia, a lex Fannia, mely az étkezés költségeit, Orchius tribun törvénye, mely nem csak a vendégek számát határozta meg, de kellő ellenőrzés végett a gazdagok nyílt ajtók melletti étkezését is elrendeli, s más hason szellemű, a vendégségek megszorítását, az egyszerűbb életmódhoz s jobb erkölcsi szokásokhoz való visszatérést célzó törvények mind nem voltak egyebek a pusztában kiáltó szónál, »surdis narrarunt fabulam«; »süket füleknek regéltek«, sőt még a jobb fejedelmek példaadásai is, mint Tiberius egyszerű életmódja sikertelenek maradtak, mert az elhatalmasodott fénytűzés erőt vett mindenben, elpusztított mindent s feltartóztatlanul ragadta az államot a megsemmisülés örvényébe, úgy hogy Augustus korában már nem volt több 50 régi római patricius családnál; a megérkező Vandalok, Gepidák, Longobardok pedig már kész prédára akadtak a római birodalom erkölcsi hullájában, az érkezők előtt legyilkolták azt már önfiai.

Elrettentő példáját látjuk a római állam életében a fénytűzés következményeinek, hasonló

okok pedig hasonló eredményeket szülnek s bármely nép, vagy kor életkönyvéből meritünk példát, a fényüzés hasonló eredményeivel találkozunk; Pláto éhező koldusok s fényüző gazdagok államáról beszél Athénben; világhírű birodalmakat buktatott meg a fényüzés.

Nagy Sándor a macedoniai, egy győzelem alkalmából Calanos vezére tiszteletére rendezett verseny-vívás után való lakomán 40 levente itta magát halálra a hazáért; sok helyütt csinálnak virtust abból ma is, midőn ünnepélyek s egyéb alkalmakkor a mérték határát túllépik, józanságukat, egészségüket a borba temetik. — Másutt, mint p. o. Keleten, ma is dívik a cselédség tul nagy számában keresni a feltűnést, a török pasák szolgálk sokaságában fitogtatják gazdagságaikat s a török udvar még csak e század elején is hat ezernél nagyobb számu cselédséggel áraszott fényt maga körül; a perzsa birodalom fénykorában pedig a Sah udvara 10—15 ezer főnyi szolga személyzettel dicsekedett; s emez államok a fényüzésbe merülve már mind eltűntek, vagy tűnőfélben vannak.

S mi emelte, hogy ujabbkori példával éljünk, az egyszerű brandenburgi hercegséget német császárságra? Szigoru **rendtartás**, **munkásság**, egyszerű polgári erkölcsök, **takarékosság**, ezek mellett értelmi felsőbbség, **komoly tanulmány**, **képzettség**; a mint pedig a császárság a régi brandenburgi erényeiről lemond s a fényüzés sikamlós

lejtőjére lép, ő is a süllyedés örvénye felé fog sietni, mert e lejtőről nehéz a kapaszkodás vissza fölfelé.

Ezek átgondolásánál az ó és ujkori példakon okulva, minden fényüzési vágyairól le kell tenni a népnek, mely élni akar, nagy Széchényi tanácsát követve, ki is »Hitel« című művének 59-ik lapján így szól hozzánk: »Nem teszik már most folyók mélységei, tengerek szélessége, városok erőssége a haza valódi erejét, nem teszi azt alkotmány . . . Bármilyen szerencsétlen helyzetű legyen is az ország, bármilyen láncok által legyen is lebilincselve a nemzet, előbb-utóbb mégis szabadabb létre vív, ha lakosaiban a polgári erény tiszta vére buzog; s viszont akármilyen boldog fekvésű legyen is az ország, bármilyen szabadsággal birjanak is lakosai, lassan-lassan mégis rabigába görbed, ha romlott a tiszta erkölcs s a polgári erény nem fénylik többé.«

Ha egy nemzetben akarat van s elég erkölcsi erővel bir, hogy vágyainak azon részéről, mely a luxus s különösen a külföldi luxus cikkeire vonatkozik, lemondjon s így okszerű takarékoság által gazdasági javulására az első lépést megtegyve, ezután a 2-ik lépés, a tervszerű komoly társadalmi tevékenység, a munkának helyes elrendezése, az erők organikus, összefüggő működésének kifejtése már könnyebben végezhető dolog lesz; legalább Franklin is úgy vélekedett, hogy »nem a közállami terhek volnának a legnagyobbak, melyek a

népekre nehezülnek, sokkal nagyobbak ezeknél fényüzési vágyaik, a nagyralátás, tulcsigázott kényelmi igények, ezek mellett pedig a tudatlanság, melyet nem iparkodnak ismeretek szaporítása által eloszlatni, sokféle badarságaik, melyekről ha lemondani birnának, itt a kiadások csökkentése, amott a termelés fokozása által előálló többletek az egyensúly helyreállítását eszközölhetnék.»

C. C. Sallustiusnak Caesarhoz intézett egy levele is, melynek a latin szöveg utáni szabad értelmű megmagyarítása itt következik, szintén a fényezés korlátozását célzó rendszabályok alkalmazására vonatkozik.

»Akárki legyen is a Consul, ugyanazon pártoskodók önkénye uralkodik, semminemű gonoszság, vagy szégyen nem akadályozza őket a magas hivatalok s hatalom utáni kapkodásban, övéiket tisztségekre emelik, a szerénykedőket rászedik és elnyomják, a reájok nézve használhatókat meghódítják s magukkal ragadják; szóval úgy bánnak az állammal, mintha elhódítás útján jutott volna az hatalmukba, a törvény nevében önkényük uralkodik.»

»A legképtelenebb emberek, kiknek egész tehetségök nyelvük vakmerőségében rejlik, kezelik dölyfösen azt a hatalmat, mely a sors véletlen játéka és sokak tétlensége folytán kezükbe jutott.

»Nyilt ellent meggyőzni bátor embernek is nehéz feladat, jó embernek egyiránt természete ellen van cselszövényeket készíteni, vagy azokat kerülni; legfő gondod tehát arra irányozd, hogy a tiszta erkölcs terjedjen s az egyetértő szellem régiek s újak közt helyreállíassék; azonban úgy művelsz legnagyobb fontosságú jó cselekedetet a haza, magad, az utókor sőt az egész emberiség iránt, ha a **pénzvágyat** vagy elnyomod, vagy legalább a mennyire lehet alászállítod, a mi nélkül akár magán, akár közügyeknél, akár itthon, akár háboruban a boldogulás lehetetlen; mert ha egyszer a pénzsomj és kincs utáni sovárgás erőre kapott, bármily tehetség vagy tudománynak is érvényre jutni lehetetlen, sőt az erősebb lelkek is előbb-utóbb kénytelenek lesznek magokat megadni; a bőség és gazdagság bünei miatt sokszor vesztették el királyok és nemzetek országaikat, melyeket előbb vitézséggel szereztek vala meg, s ezen nincs is semmi megütközni való, mert midőn a jobbak látják, hogy a rosszabbakat nemcsak a gazdagsággal árasztható fény, de tekintély is környezi, előbb felháborodásuknak adnak kifejezést, de ha mindinkább azt kell tapasztalniok, hogy a fenhéjazó hiúságok nagyobb becsülésben részesülnek, mint az egyenes és egyszerű becsületesség, a nagyhangu lármás kérkedés ürességének nagyobb az értéke mint az igazi, de megvonuló s hallgatólag érdemnek, a nyers anyag aranybornyujának nagyobb a becse, mint a tiszta erény fényének,

akkor az általános elerkölcstelenedés pusztító epidémiája közt a nemesebb lelkek eszmevilágából ők is lassan a salakos eszménytelenségek uralgó áramlata által a köznapiasság pocsolyás országutjára sodortatnak, mert az erény maga is fanyar és keserű lesz ott, hol a megbecsültetés és jutalom nem a munkásságot éri, de ez csak a mammon rabszolgája lehet; s nem is lesz ott értéke a becsületnek, szeméremnek, hűségnek, érdemnek, hol a tekintély a gazdagságé s a sülyedt erkölcstelenség ezt tekinti az élet legfő javának, habár pénzt annyira különböző uton jó ut mellett a közerkölcstelenség közepette mindenféle alávaló módon is lehet szerezni; míg az erényhez csak egy s nehéz uton lehet eljutni, a lankadatlan munkásság utján; a pénzt kell tehát mindenekelőtt erkölcsi tekintélyétől megfosztanod; ha mindenki csak személyes érdemei s képessége után részesül tiszteletben s vagyona nem szolgál a személyét megillető tisztelet mérvadójául, akkor Praetor és Consul nem választatnak a nyers anyag értéke szerint hivatalaikba, de a személyes érdem és egyéni tulajdonok adják meg erre a képesítést. . . . . Minthogy pedig haszon nélkül a roszságra alig vetemedik valaki, a gazdagság tulkapásai ellen a pénz erkölcsi becsének alászállítása igen hathatós ellenszerül ajánlható . . . . . Egyébiránt a **pénzszomj** irtózatossá egy vadállat, a hová ez beront, ott városok, falvak, templomok és házak, mezők s kertek pusztulnak el,

Isten-eszményi dolgok s fogalmak zavartatnak s kuszáltatnak össze az anyag hitvány sarával s nincs erő, mely e vadállat hatalmával mérközzék; áttör ez a hadseregek sorain, megbontja s rést csinál magának a bástyák s kőfalak erősségein át, igazságos törvény helyett mindenkit jogaiból kiforgatva az arany sulyával oszt igazságot, minden élő embert kifoszt a szülői, rokon szeretettől s elűz barátjától, megsemmisít minden jó hirnevet szemérmet; sajnosan bár, de kénytelen beösmerni mindenki, hogy ez így van; ám ha a pénztől elvonod az azt meg nem illető tisztelet előnyét, kevés idő alatt meggyőződhetsz, hogy a jobb erkölcsök diadalmaskodni fognak a kapzsiság hitványságainak erkölcstelen uralma fölött és akkor az emberek értékeik szerint érvényesithetvén magukat, a jóknak a jóban akadnak vetélytársaik, a míg most a tunya erőszak s a vakmerő zajangók arcátlansága bénítja tetteirejüket.»

»Hát a honatyák a közjót mennyiben mozditják elő? azok, kiknek szavából az ingadozó haza előbb erőt, bátorságot meritett, tétovázó egykedvüséggel majd így, majd úgy határoznak, a mint épp azok egyessége vagy merészsége megadja az irányt, kiknek önkénye a kormányrudat vezeti. Bár a jónak, rosznak, gyávának, bátornak egyiránt kedves a szabadság, azért mégis vagy félelemből, vagy renyheségből az esztelen emberek nagy sokasága minden harc nélkül mond le arról, mintha már is elveszett

volna az, minek sorsa csak kétes lehet a küzdelmek közt; minden kezdetnek vége is van, midőn a polgárok szenvedélyeik által üzetve viszálykodva, veszekedve meddő harcokban fárasztják ki egymást, akkor már meg lehetünk győződve, hogy a végpusztulás órája közeledik, és hogy idegen népek martalékaul esik az állam, mely egyetértésben szerencsésen fennállhatott volna, még az ellenségek szövetsége ellen is; azért a viszály s meg hasonlós veszedelmei kiirtandók s az egyetértés áldásai biztosítandók, mit úgy fogsz elérni, ha a túlköltekezésnek s rablásnak határt vetsz az által, hogy mindenkinek költsége határául vagyónát, illetve jövedelmét tűzöd ki, mert a mostani elharapózott erkölcsi romlottság közepette a régi jó szokások csak a megvetés s gúny tárgyát képezik, midőn fiatal embereink saját vagyonaik eltékozlása mellett a másokéinak eldorbéolásában iparkodnak egymáson túl tenni, szenvedélyeiknek áldozván mindent, míg a lélek magasztos erényeit, szemérmet, szerénységet gyöngeségnek tekintenek; az így elvadult lélek rossz szenvedélyei tömkelegében tévelyegve, miután megszokott káros élvezeteinek fedezésére elegendő jövedelemmel nem bír, más források után néz, majd saját pártja, majd a polgárzat ellen zavarog, ha uzsora pénzen kell megvásárolnia szokott mulatságos életmódját; minden eszközhöz nyúl, még a társadalmi rend felbontásától se retten vissza, azért az uzsorának is

utját kell szegni, ezen módokban keresvén eszközök között arra nézve, hogy megszokják az emberek a magok jövedelméből takarékosan megélni; egyébiránt a közszolgálat embere is csak az egyszerű életmód mellett lehet képes hivatását az állam és nem a hitelező részére viselni, ha nem az uzsora lekötelezett szolgálója; a nemeslelkűséget pedig az állam emelésében, gyarapításában s nem annak megcsonkításában keresi; . . . nem is emelkedhetik senki az isteni eszmények magaslatára más-ként, mintha megtagadván a kapzsiságot, az érzékiség s testi gyönyörök élvezetében vágyait fékezvén, jó elvek s cselekedetek, türelem s munkában gyakorolja magát.«

Miként itt Salustius leveléből, úgy főnebb is láttuk már, hogy a rómaiak törvények által iparkodtak a fényüzésnek gátot vetni, a görögöknél hasonlólag több ily fényüzést korlátozó törvények létezését tapasztaljuk, p. o. Solon törvényei szerint a női hozomány három ruhánál többre nem terjeszkedhetett; Lykurg pedig az építészeti fényüzést akadályozandó, fűrész s bárdon kívül mindennemű más eszköz használatát eltiltá, valamint az eledelek készítésénél só s eceten kívül egyéb fűszert megtiltott. Kr. e. a 7-ik században corinthusi Periander törvényei szerint mindenki tartozott vagyonáról számolni, a kerítői vagy rima szerzési foglalkozást pedig halállal büntette.

Ujabb időkben is a fényüzés korlátozása

tekintetéből Európa különböző országaiban különféle ilyenmü törvények létesültek, melyekből utóbb a közvetett fogyasztási s vámadók keletkeztek; így Angliában a selyemszöveteknek ruházatra való használatát szigorú törvények által vélték akadályozni, Franciaországban 1550 körül VIII. Károly alatt aranyos szövetnek használata csak a kir. család tagjainál volt megengedve, 1292 körül IV. Fülöp alatt a ruházatra nézve 3000—6000 livres jövedelem szerint fokozat állott fenn s a polgári osztály diszkocsi tartás, arany, drágakő, prémes öltönyök viselésétől büntetés terhe alatt volt eltiltva, sőt még csak nem rég is polgári leánynak kisasszony címet nem volt szabad használni. Az austr. birodalomban Mária Terézia alatt 1772-ben a lakodalmak, keresztelés, temetés s más alkalmakkor előálló vendégeskedés s ezen lakmározásoknál kifejtett fényűzés s túlságos bő költségek akadályozására az étkek mennyisége, minősége, a vendégek számára, úgy az étszerek s butorneműek mineműségére, táncmultság, zene stb. efélére vonatkozó rendszabályok szabtak határt s mértéket az élvezetre nézve.

De a legujabb időben is különböző országokban a fényűzésnek bizonyos ágaira p. o. a feles számú cselédtartásra fényűzési adók alkalmaztatnak, így Belgiumban a cselédfényűzési adó 6 és 20 fr. közt ingadozik, Hollandiában 5—40 frtig emelkedik, Angliában 1—3 font Sterlinget tesz, mi is az államkormányzatot azon kellemes

helyzetbe hozza, hogy a nagy számu cselédséget tartó, ugy is fizetni képes polgárok fényüzéséből jelentékeny összegü jövedelmet húz, míg a csak személyes szolgálatot végzők nagy számából, ha egy rész ez által a productiv munka felé terelődik, a mennyiben a productio érték-emelkedése nagyobbodott, ismét a közállam javára hajló eredmény mutatkozik, így p. o. ha Magyarországon az az 1.366.672 személyes szolgálatot teljesítő 504.296 férfi s 862.376 nő közül egy rész, talán $\frac{1}{3}$ vagy csak $\frac{1}{4}$ is a productiv munkában érvényesithetné erejét s csak 100 frt tiszta productiv haszon vétetnék átlag egy személy után, kerek számban 34—45 millió forint tiszta haszon mutatkozik a termelésre felhasznált munkaerő után; a népnél is lábrakapott fényüzési törekvések alábbítására mérvadó körök jó példaadása tán legtöbb befolyással bírna, de e mellett a külföldi, különösen pedig fényüzési cikkek (mint selyem, melyből Magyarország m. e. 50 milliónyi értéküt vesz évenként, külföldi dohányra pedig évente 5—6 milliót költ), magas vámadó alá vetése szintén egyik óvszernek tekinthető.

A fényüzés romboló hatásait megvilágító történelmi példák bármely népnek is elég okulásra szolgáló adatokat nyújtanak arra nézve, hogy az utat, melyen haladnia kell megválasztani bírja; az egyén, a család, a nemzet élete mulandó, maga az emberiség, sőt a föld, melyen lakik sem örök, mint egyesek úgy nemzetek is lehetnek

öngyilkosok; a római társadalom utolsó korszakában hiába erőlködött a jobb szándékuak stoicismusa az epicureusok mindent felemészítő hatalmából kimenteni Rómát, késő volt minden jóakarát, minden erőlködés, az általános erkölcstelen szokások között; annál veszélyesebb pedig az epicureismus emez elhatalmasodása, a hol csak a mammont tömjénezik, ha ez még a tudomány embereit is magával ragadja. Halicarnassusi Dionisius a beteg államéletet megsemmisítően jellemzi, midőn mondja, hogy ott az állam két népből áll, egyiket túlbőségben a kevélység, dölyfösség s ezekkel azonos szenvedélyek hitványságai uralják; a másik a szegénység, a nyomor s ezekkel járó alacsony indulatok torzképeit viseli magán; nem akarván itt tovább Horác s más tudósok életéből s luxuriosus szokásaikból részleteket idézni, legyen szabad e helyett egy pár gyenge vonással a mai álcivilizáció erkölcspusztító hatásaira rámutatni; szükségét látó emberek nagy sokasága küzd inséggel, nyomorba esik, innen bünbe, börtönbe; más rész a nyomor elől szökik, a bizonytalan jobb reménye fejében elvándorol a szükség nyomorusága elől, pusztul az állam népessége; hiszen képzett szívü jó ember parádés lovának, házi kutyájának élete boldogság azon emberi állapothoz képest, mely a szegény emberek millióinak kijut az arany-borjut imádó vallás-erkölcstelen társadalomban, és mégis

feljajdulunk és szörnyen megbotránkozunk, ha nihilisták, féniek, socialisták, anarchisták vagy a munkások társadalmi páriái orsini bombákkal, dynamittal, nytroglycerinnel hirdetik a magas civilizationak Europa népeit boldogító vívmányait! Egy nép, cultur-missiójának nagy feladatai tudatában ünnepek, s a vendégségek rakott asztalai közt sem feledkezhetik meg magasabb állami célok munkájáról; s ha itt a felesleg értékes erőt puhító tényező, amott a szükségletek hiánya értékes erőt pusztító ok; s a polgári erények csendes munkája többet használ a közjónak, mint a zászlólobogtatás lármás mulatsága.

Ha egy nép közügyei intézésénél az ünnepi lakomák rendezését ténykedése egyik kiegészítő részéül tekinti, a látványosságok kápráztató külfénye könnyen tévedésbe ejtheti a naiv szemlélőt. s ez a határtalan boldogság öröm poharainak csillogását, a *veni, vidi, vici*, győzelem hirdetését pillanthatja meg az ártatlan mulatságban: lehet, a magyart is nagyon boldognak hiszik a vele nem rokonszenvező idegen ajku népek s szomszédok, azért vesznek össze vele románok, horvátok, et ceteri *Dii minorum gentium*; de maga közt se tart legszebb békét, duellál nyakrafőre, pusztítja egymást, mert nagyon soknak hiszi magát, megtartja Széchényi figyelmeztetését, hogy: »még az apagyilkosnak is meg kellene bocsájtani, oly kevés a magyar«; a kipusztult hazafiakat koldusbottal ereszti utnak, keressen más hazát.

hisz úgy is elég nagy az alamizsnából élő kol-
dusok száma, 48.447 a kiket a statisztika feljegye-
zett, kiket pedig fel nem számíthatott, legalább
is kétszer annyi; pedig minden országnak a leg-
utolsó polgára, még a kisbéres is joggal tarthat
igényt arra, hogy képességéhez mért munkája
után becsülettel élhessen a hazában, megkövetel-
heti, hogy munkaképes létére ne legyen kényte-
len szükségét látni; mely országban pedig a
megélhetés feltételei oly nagy számra nézve hi-
ányzanak, ott az államélet beteg s egészséges
közállapotok megteremtése nélkül saját létjogát
teszi kockára az állam, mert a szükségesek el-
érése utáni törekvés mellett a létező egészségtelen
közállapotok iránt csak gyűlölség táplálkozhatik a
nagy számú sanyargók keblének titkos rejte-
kében.

Az összetartozásnak kissé mégis nyoma-
tékosabb jelét kellene adni oly nemzetnek,
mely kicsiny, barátja egy sincs, ellensége számos,
tán még se igen illik maga magát pusztítani egy
népnek, ha főképp nincs sok elvesztegetni való
tagja; ám az epicureismus ezt nem szokta számba
venni, előtte a luxuria minden; nagyon elhara-
pódzott szokássá vált belső értéket külső szem-
mértékkal mérni; a kalaptól csizmáig végig
nézünk a ruhán, s megvan az ember ér-
téke határozva, ez annál könnyebb do-
log, mert kabát, nadrág s egyéb ma-
gunkra aggatott ringy-rongy értéke

utcunque ösmeretes mindenki előtt, s ezeknél fogva az ember értéke is; ez az epicur iskola morálja; mi ugyan azt mondjuk: »vestis non facit monachum« de ők azt mondják: »ruha teszi az embert«, az öltözék csaknem életcélja az epicureismusnak, az ő theoriájok szerint tehát a ruhás boltok felöltöztetett fabábjai mind emberek; — veszedelmes egy morál, mely annál gyorsabban s rövidebb idő alatt sodor magával népeket, államokat a megsemmisülés örvényébe, minél nagyobb mérveket öltenek erkölcsi pusztításai a népek életében; minél több gondot, figyelmet, mondhatni észt fordítunk a mindenkinél megkívántató szükséges tiszta egyszerűségeen kívül külső emberi alakzatunk felcifrázására, annál kevesebb időnk marad belső, szellemi részünk nemesítésére; szükség lenne tehát az ellenlábás stoikus bölcsészet elveiből is lehetőleg többet elsajátítva az életbe alkalmazni, nehogy végkép az anyag nyügébe görbesszük a szellemet. Nem ok nélkül mondja azért Széchényi »Kelet népe« 187. lapján: »Valamint Hercules lett erőssé, nagygyá és halhatatlanná, mert az erény és nem a puhaság pályáját választá, ugy lesz az emberiség bármí kis népe is erős, nagy és halhatatlan, ha az értelem szózatját követi.«

Azon népeknél, hol az élet gyakorlatában szükségét képező elrendelések s intézmények körvonalazott terveinek sorsa fölött csupán az anyagi

előnyök befolyása dönt, s emez elrendeléseknek a gyakorlat mezején felismert szükséges volta nem bír az emberek lelkéből életet nyerni, de az eszmék mögött a nagy többség személyt keres, s ennek olympusi hatalma s aegise alatt mer csak munkához nyulni; ott nehéz az ujitó eszméket gyakorlatba vinni át; ellenben, hol az élet gyakorlatába vágó szükséges elrendelések eszméi magok elegendő értékűek s megvalósításuk nem szorul a személyes prestige protectiójára, ott a közérdekű intézkedések végzetetlen sokaságu munkája létesül akadékoskodó kifogások nélkül, könnyen, egyszerűen az emberek társulati csoportosulása útján, a mint ezt Amerika s Nyugat-Európa államaiban láthatni, s mit különösen még a chinai cooperationalis szellem is igazol.

A helyes nemzetgazdászati elveken sarkalló elrendelések: *a)* társulati szerves cooperatio; *b)* a gyakorlattal párosult általános gazdasági oktatás által levén elérhető ama magas fokú termelő képesség, mely a magán s államéletben regeneráló erő birtokához eljuttat, nézzük már most a következő fejezetek alatt, mint kell a társulati cooperatio s az általános gazdasági oktatás terén eljárni.

II.

**A gazdasági termelő-képesség fokozása
társulati úton; államhatalmi beavatkozás
üdvös volta.**

A termelő erők fejlesztése s fokozottabb mérvű termelés előidézésére vezető eszköz gyanánt kell tekinteni olyatén öszhangzatos társulati tevékenységet is, mely egy központból kiindulva az ország összes területén egységes szervezeti hálózatával egész a község életéig lenyul s az okszerű gazdászati elveivel öszhangzólag szerves egészében működteti azon erőket, melyek különben magokra hagyatva, szétforgácsolt egyediségökben soha nem volnának képesek az így elérendő magas fokú termelési képességhez eljutni; azon meglepő mezőgazdasági eredmények kivívásában, melyeket Nyugot-Europa államai s az amerikai Unió elértek, — a gazdasági nevelés oktatás gyakorlati munkával párosult tevékenységen kívül — mondhatni a társulati szerves-egységű működést illeti az oroszországi rész.

A társulati tevékenységnek üdvös sikere még

a legcsekélyebb dolgoknál is kézzel-foghatólag nyilatkozik, így p. o. Németországban a többek közt egy Rajna melletti társulatnak m. e. ötödfél-száz tagja szivarvégek gyűjtésével egyleti tőkét $\frac{1}{2}$ évenként csaknem több mint 1600 márkával emeli, melynek kamatait szegény gyermekek gyámolítására fordítja.

A társulati működést illetőleg nem lesz érdektelen Magyarország s más élénkebb társulati működéssel bíró országok gazdasági társulatai közt párvonalat huzni, s ezen összehasonlításnál úgy a szervezeti mint működési tevékenységre nézve a szükséges tanulságot levonni.

Magyarországon 1882-ben 101 gazdasági társulat létezett, u. m.

I. 1) az orsz. magy. gazdasági egyesület Budapesten, mely 1830. év óta áll fenn; s ma 867 tagot számlál.

2) Az erdélyi gazdasági egyesület 288 tag-számmal.

II. 42 megyei gazdasági egyesület, u. m. 1. Abauj-Torna, 2. Arad, 3. Bács-Bodrog, 4. Baranya, 5. Bars, 6. Békés, 7. Bihar, 8. Borsod, 9. Csanád, 10. Csik, 11. Esztergom, 12. Fehér, 13. Gömör-Kishont, 14. Győrvidéki, 15. Heves, 16. Hunyad, 17. Hont, 18. Jász-Kún-Nagy-Szolnok, 19. Komárom, 20. Küküllő, 21. Maros-Torda, 22. Moson, 23. Nógrád, 24. Nyitra, 25. Pozsony, 26. Sáros, 27. Somogy, 28. Sopron, 29. Felső-Tiszavidéki, 30. Szebeni, 31. Szepes, 32. Szol-

nok-Doboka, 33. Temes, 34. Tolna, 35. Torda-Aranyos, 36. Trencsén, 37. Turócz, 38. Ung, 39. Vas, 40. Veszprém, 41. Tolna és 42. Zemplén megyei gazdasági egyletek.

II. a) A megyei gazdasági egyleteken kívül létező egyes vidékek vagy járások külön érdekeit munkáló egyletek száma volt 25. u. m.:

1. Az ó-becsei, 2. a debreczeni, 3. devecser-vidéki, 4. hold-mező-vásárhelyi, 5. karánsebesi, 6. károlyfalvi, 7. kecskemét-vidéki, 8. b.-kubini, 9. nagy-bányai, 10. nagy-szalóki, 11. nagy-lomniczi, 12. nyitravölgyi, 13. nagy-szombati, 14. német-cernai, 15. pancsovai, 16. Széchen-vidéki, 17. szepes-bélai, 18. szepes-váraljai, 19. szegedi, 20. szt-gothardi, 21. szekásmenti, 22. szilágy-somlyói, 23. vaal-vidéki, 24. vértés-aljai és 25. felső-tarcza-völgyi gazdasági egyletek.

III. Végre egyes gazdasági ágakra szorító gazdasági egyletek voltak:

1. Aradmegyei méhész egylet, 2. Bánfalva vidéki méhész egylet, 3. Békés megyei okszerű méhész egylet, 4. Bozók járási gyümölcsfa tenyésztési egylet, 5. budapesti állat-növény honosító nagy horderejű társulat, 6. délmagyarországi (legrégebb) méhész egylet, 7. debreczeni kertészeti egylet, 8. egri borászati s szőlészeti egylet, 9. országos erdészeti egylet, 10. az erdélyrészi okszerű méhész egylet, 11. esztergomi borászati szövetkezet, 12. erdélyi pince-egylet,

tulajdonkép részvény-társulat, 13. felsőmagyarországi halászegylet, 14. fehértemplomi bortermelő egylet, 15. gödöllővidéki pince és szüretelési szövetkezet, 16. iglói gyümölcészeti egylet, 17. kis-marton-rusztai bortermelő egylet, 18. lőcsei gyümölcészeti egylet, 19. lótenyésztés emelésére alakult részvény-társaság, 20. méhészeti országos egylet, 21. nagyenyedi gyümölcészeti egylet, 22. modori (Pozsony m.) szőlőszeti egylet, 23. pápai kertészeti társulat, 24. pécs-baranyai kertészegylet, 25. pécsi szőlőgazdasági egyesület, 26. pozsonyi szőlőmivesek egylete, 27. soproni bortermelők egylete, 28. tiszafüredi gyümölcészeti egylet, 29. tolcsvai szőlőszeti s borászati egylet, 30. verseczi bortermelők egylete, 31. rozsnóói haltenyésztő társulat.

A 101 gazdasági társulatnak volt összesen 25.318 tagja, s vagyonértéke 1,214.334 frtra rugott, a társulatok által élvezett összes államsegély pedig 56.083 frtot tett ki.

Ezen 101 társulat működése kiterjed mezőgazdasági ismeretek terjesztésére; felolvasások tartása, szakkönyvek kiosztása útján, gép, termény tárlatok s gépversenyek rendezése által; kísérleti telepek tartatnak fenn, a tagok közt mag osztatik ki, s különféle gabnafajok, takarmány- s más magvakkal kísérletek eszközöltetnek; némely társulatnál néptanítók ingyen, máshol csekély díj mellett vétetnek fel tagokul; — az állattenyésztés körül kiállítások rendeztetnek s fajpéldányok

szereztetnek be, némely társulatoók közvetítő szerepet visznek termény eladások s gépvételek körül; — a biztosításokat egyesületi tagok számára mérsékeltebb árban létesítik; más társulat az istálózás helyes rendszerét megállapító munkák után néz, mások az alagsövezést, szalmafonást mozdítják elő, vagy takarmány- s iparnövények művelését terjesztik, némelyek a gyümölcs-kertészetet ápolják, fa-iskolákat, mintagazdászatot tartanak fenn; mindenek közt azonban legtöbb tevékenységet fejt ki a II. nyitra-völgyi gazdasági egylet, mely a közönséges gazdasági tevékenységen kívül még többnemű, a racionális gazdászatra törekvő intézkedéseket tesz, van agrar-meteorologiai észleldéje hónaponkinti időjóslatok s az optikai időjelzőn napi időjelzések eszközöltetnek, van egyleti nyomdája, könyvtára, dynamit raktára a tagok számára; öntözési, lecsapolási csövek készítettnek, melyek a tagok részére gyártási árban engedtetnek át; e felett mindennemű gépek, magvak, trágyaneműek stb. beszerzését közvetíti.

Ezek volnának a magyar gazdasági egyletek tevékenységének fő mozzanatai; kitetszik, hogy azok egységes összefüggő szervezettel nem birnak, de az egymástól független működéseik szaggatottságában is a megszokott közönséges gazdasági teendőkön túl alig nyilatkozik nagyobb életmozgalom; a kiállítások, ha igen gyakoriak s újabb dolgok bemutatásával nem szaporítják a gazda-

sági tudomány s technika közkinccseit, csak kárba menő, idő s költséget okozó mindennapias látványosság multságaul szolgálnak.

Nézzük már most a külföldi, nevezetesen Anglia, Belgium, Dánia, észak-amerikai mezőgazdasági társulatok működését.

Angliában a magán egyéni tevékenységből keletkező s 1838-ban megalapított gazdasági társulat 1840-ben kir. Chartát nyervén »Royal agricultural society« név alatt önállóan gyakorolja az egész országra kiterjesztett működését, s a kormánnyal közérdekű dolgok elintézése végett p. o. határszabályozásra szolgáló földcserek olcsó törvényes végrehajtása, művelés alatt nem levő földek közhaszonra fordítása tekintetéből — csak a »Commission of Enclosures« kormány-hivatal közvetítésével érintkezik, s e jelszó alatt »Gyakorlat a tudománnyal« kiterjeszti működését:

1) Bel- s külföldi társulatokkal levelezésben áll gazdasági adatok gyűjtése tekintetéből.

2) A gyakorlati téren nyert előnyös eljárási adatok gyűjtését eszközli.

3) Egyesek gyakorlati kísérleteiből eredő anyagi károk megtérítését viseli.

4) Emberi s haszon-állatok új tápanyagának keresése s felfedezésének munkájával foglalkozik.

5) A földmives nép s munkások nevelését előmozdítja.

6) Marha, ló, juh, sertés, általában az állat-

gyógyítás előmozdításán s ennek a gazdaságban való terjesztésén dolgozik.

7) Az erdőgazdaság, erdőmivelés s kezelésére vonatkozó adatok gyűjtését elősegíti.

8) Tudományos füzeteket szerkesztet, vegykísérleteket, kutatásokat eszközöltet s vegyi laboratóriumában trágyák, tápanyagok vizsgálatnak, mely vizsgálatok a hamisítások meggátlására irányozvák; a »Journal of the royal agricultural society« folyóiratot díj nélkül kapják a tagok.

9) Munkások jólétének előmozdítására, egészséges lakásaik, házkörnyékeik s kertjeik jókarban tartására felügyelettel van.

10) Évenként nagy gyűléseken a legjobb rendszerű gazdálkodás s állattenyésztést jutalmazásban részesíti.

Skótiában a mai »Highland agricultural society« az 1723—1745-ig a haladás barátainak egylete s utóbb 1755—1765. az edinburghi társaságból — mely az iparral párhuzamosan a földmivelés érdekeinek emelésén dolgozott — alakult, s mely ma m. e. 700.000 frt alaptőke birtokában a »Royal agricultural society«-nél is szélesebb alapokon működik, mert a m. e. 350 helyi, hason érdekű s irányu egyesületekkel szerves egységes működésben egygyé olvadva tevékenységét kiterjeszti: *a*) csatornák, utak építésére; *b*) lapályok s haszontalan mélyedések beiszapolására; *c*) ásvány s földtani kutatásokra; *d*) mezőgazdasági muzeumok és *e*) mezőgazdasági sta-

tisztika létesítésére; *f*) halászat s haltenyésztés emelésére; *g*) kataszter s régi regalék rendezését is kezébe veszi; *h*) a kivándorlások megakadályozását időszerű intézkedésekkel iparkodik elérni; szóval igen kiterjedt körben működik közre a mezőgazdaság fejlesztésében.

Irlandban a dublini »Royal agricultural society«, mely 1731. alapítási idejétől, a másik »Royal agricultural society of Irland«, 1841-től több vidéki társulattal bizonyos szerves összefüggő működéssel mozdítják elő a gazdasági ügyeket.

Dániában a dán. kir. gazdasági egyesület hasonlólag m. e. 70—80 vidéki gazdasági egyesület központját képezi, nem kormányközeg, de a belügyministerium két gazdasági osztályával összeköttetésben áll, tartaléktökéje jóval felülhaladja a 400 ezer frtot, feladata: *a*) a mezőgazdasági természettudományi munkák kiadása s a gazdák közt szétszótása; *b*) vegyelemzések eszközlése; *c*) kísérleti telepek fentartása; *d*) gyakorlati vizsgálódásokból eredő költségek megtérítése; *e*) gazdasági utazásokat eszközöltet s ezek költségeit fedezi; *f*) gazdasági tanoncok elhelyezéséről gondoskodik; *g*) a tejgazdaság körül különös tevékenységet fejt ki, sőt szakemberek által terjeszti az elméleti s gyakorlati ismereteket, s általuk a szarvasmarha s gabnaneműek kivitelét emeli.

A föld termő-képességének fokozása tekin-

tetéből a 4 millió hektár területet meg nem haladó, s nem egészen 2 millió lakossággal bíró Dánia nagy mennyiségű importált trágya-anyag, s állati tápszereinek: korpá, lenmagpogácsa stb. vegyvizsgálatát a vegyészeti állomásokon végézteti, s így a különféle koncentrált trágya-anyagok behozatali társulatok műveleteinél ellenőrző szerepet visz.

Belgium mezőgazdasági ügyét a társulatok egész hálózata, melyek élén a gazdasági főtanács áll, és a kormány együttesen végzik; vagyis a »Conseil superieur« és a »Commissions provinciales« tartományi bizottságok »Comices« »societés agricoles« csaknem hivatalos jellegűek, melyek szervezetükkel egész a községi életbe nyulnak le; a belügyministerium gazdasági osztályának végrehajtási körébe tartoznak: birtokrendezések, tagosítás, öntözésiügy, egyesületek, gazdasági intézetek, mezőgazdasági törvények végrehajtása.

A) A főtanács hatásköréhez tartozik; a) a 9 tartomány bizottsága, vagy is ezen tartományi bizottságok tervezete, kezdeményezése, jelentése, általában a tartományok betérjesztett gazd. ügyei az általános érdekek szempontjából vizsgálatnak s bíráltnak a főtanács által, b) a kormány által tett kérdések iránt megfjítő s felderítő jelentéseket meneszt a kormányhoz, valamint a szükséges utazások költségei fedezéséről gondoskodik. A

főtanácsban minden tartomány két kiküldötté által képviselteti magát.

B) Tartományi mezőgazdasági bizottságok Belgium: 5 millió m. e. 400 ezernyi lakosságának 2.945,516 hektárnyi területe 9 tartomány s 9 (districtre) kerületre oszolván, minden tartományban egy bizottság van, s minden tartománynak egy-egy (district) kerületében levő társulataiból egy-egy tag a tartományi bizottságban ül, melynek feladata a mezőgazdaság minden ágzatának emelésére hatni s a kényszerítő s védelmező törvények végrehajtását a kormány közgeivel egyetemlegesen végezni. — Belgium 118 (district) kerületének mindenikében legalább egy, a nagyobbakban pedig több ily gazdasági egyesület működik, a midőn pedig valamely tartomány maga is központot képez a vidék érdekeire nézve, a benne levő kerületek kerületi egyletei comité név alatt fordulnak elő, ez egyletek tagjainak száma m. e. 17 ezerre rug. Ezen egyletek működése kiterjed a gazdaszat minden ágára s a javítások minden nemére, szellemi, értelmi termékek szakközlönyök előmozdítására, melyek közt a jelesebbek száma meghaladja a 20-at s ezek közül némelyek 14—15 ezer példányban látnak napvilágot s közönséges kis gazdák házáinál is találhatóak; ily sokféle tényező által hatván az ember gazdasági értelme s a föld termőképességének fokozásában nem csoda, ha Belgium termelési képessége Európában a legmagasabbak közé

tartozik a föld értéke pedig a magas productio mellett p. o. a két Flandriában 4—5 6—7 ezer söt vasutak mentén 10,000 frankra is felrug hektáronkint; mindezen egyletek tevékenysége kiterjed még conferenciák vagyis gazdasági előadások, felolvasások, mezőgazdasági, kertészeti tanfolyamok rendezésére s ezek költségeinek fedezésére is.

A mint Belgiumban a társulati szervzet az ország minden területére kiterjeszkedve, közhatalmi együttműködéssel minden legkisebb gazdasági ágat felölel s virágzásnak indít, úgy az amerikai Unio területén csaknem hasonló társulati szervezettel találkozunk.

Az északamerikai Unio 9.333,650 □ kilom. területű s ma már 50 milliónyi lakosságot meghaladó államainak központi kormánya által 1862. május 15-én Lincoln Ábrahám elnöksége alatt »an act to establish a Departement of agricultur« szentesített törvénynél fogva a mezei gazdaság fejlesztésére nemcsak a mezőgazdasági technikai egyetemeket létesíté az Unio 36 államában, hanem a »Commissioner of agricultur« gazdasági osztály felállítása folytán az Unio összes területére lüktető erőként kiható centrumot létesített Washingtonban, a honnan is a mezőgazdasági érdekek fejlesztése tekintetéből a leghatályosabb intézkedések indulnak ki s vétetnek foganatba, nevezetesen:

Ezen gazdasági osztály, melynek élén egy a senatus és elnök által kinevezett »Commissioner

of agricultur« áll, kiterjeszti működését a legszélesebb értelmű mezőgazdasági ismeretek szerzése s terjesztésére, s ezen munkát feladataik szerint a hivatal egyes osztályai végzik, u m.:

a) A statisztikai-osztály feladata: a kenyérenemű, kereskedelmi-ipar, takarmánynövények termelési mennyisége és értéke, ugyszintén a haszon-gazdasági állatok mennyisége, értéke, ezek produktumai, hús, zsír, gyapju stb. a termelés fogyasztása, kivitele s forgalma iránt államonkint: (az egyes államok területi nagyságáról fogalmat nyújt egy példa, ha megjegyezzük, hogy Texas maga 139 megyét számlál) megyénkint és összesen teljesen kimerítő s felvilágosító képet nyújtani szám-adatokban; továbbá az Unio erdészeti statisztikáját államonkint, megyénkint s összesen ismertetni, valamint a föld kerekéségén ösmert juhajok s ezek gyapjainak minemüségi s mennyiségi tekintetben, számokban való feltüntetése; a gazdasági viszonyok legapróbb részleteire kiterjeszkedvén.

b) A levelezési-osztály feladata: bel- s külföldi gazdasági társulatokkal folyton levelezési összeköttetésben állva, mezőgazdasági adatok gyűjtése, gazdasági érdekű könyvek, statisztikai források megszerzése; minden a washingtoni gazdasági hivatal által, vagy neki küldött s két fontot meg nem haladó csomag-küldemény postadíjmentes.

c) Vegyészeti-osztály: az anyagok, mag,

növény, trágya, vegybontását eszközli, a világítás befolyását a növényre kutatja.

d) Botanikai osztály: a cellulose, keményítő-állagok stb. mikroskopikus vizsgálatáról értesít.

e) Magosztály: az egyesült államok minden részébe szétküldött magok eredményéről ad felvilágosítást, a milliókra menő csomagokban szétküldött vetemény, virág, gyógyfü, len, kender, jute, kenyérenemű, kereskedelmi-ipar, pamut, opium, dohány-magvak egy levelezési-lap által megrendelve, díj nélkül küldetnek szét.

f) Kertészeti-osztály: haszon s műkertészet, kerti veteményezés, gyümölcsészet s a kertészet más egyes ágaira terjeszkedik ki, ehhez sorakozik azután a méhészet és selymészet; a hiv. entomológistája pedig a veszélyes rovarok (heteroptera) rovarrend családjá s ennek pusztítási módjairól ad felvilágosítást; végre

g) a szerkesztőségi-osztály: a munkaanyag rendszeres feldolgozását eszközli; s a kormánynak évenként a gazdaság főbb mozzanatairól kivonatos jelentést és számadást tesz.

E hivatal évi administrationális költsége 6—7 százezer frtra rug, s az osztályok saját céljaiknak megfelelő, nagy területű kertben álló épületekbe elhelyezve a tanulmányozásoknak alkalmas, célszerű berendezéssel ellátva, munkatermeiken kívül szakmuzeumokkal is bírnak.

E központi gazdasági hivatalnak az

Unio minden egyes államába kisugárzó óriási szerves tevékenysége mellett, minden egyes államban ott működnek az állami címet viselő bekeblezett s állami segélyben részesülő gazdasági társulatok, melyek az illető állam területén szintén gazdasági centrumot képezve, ezzel mint külön gócponttal jönnek szoros viszonyba és szerves összefüggésbe a megyék s kerületek százakra menő gazdasági egyletei. Így p. o. az 1791-ben alakult, 819-ben pedig állam-gazdasági tanácssá avatott »New-York state agricultural society« mint állami segélyt élvező gazdasági központ, ismét a maga részéről nyújt segélyt a vele szerves összefüggésben levő s együttes működést folytató megyei s kerületi gazdasági egyleteknek. A »Massachusetts state Board of agriculture«, mely létesülését 1851.⁶ a »Norfolk« kerületi gazdasági egyesületnek köszöni, 33 év óta szintén állami tanács címmel incorporált társulatot képez, s mint ilyen a kormánnyal karöltve járván együtt, ismét ő csoportosítja maga körül a vele egységes működésű megyei és districtualis társulatok százakra menő számát; (a »Grange« major-rend, vagy »Patrons of husbandry« című farmerek s a nyugot gazdasági központját képező társulata, melynek m. e. 20 ezer központi tagjain kívül nagyszámu affiliált fiókjaival százezrekre, sőt millióra megy a tagok száma, a gazdasági célokon kívül már humanitarius feladatokkal is foglalkoz-

ván, elszegényedett »Granger« tagjait a nyomor, szükség karjaiból kiragadja s felsegíti; általában az emberességi és társulati szellem az Unio területén sokkal nagyobb mint azt képzelnök, úgy hogy a lakosság 95 százaléka mindenestre valamely egylethez tartozik, melyek a humanitarius célt sem feledik ki céljaikból; némely egylet bizonyos titokzatos külsőségekkel veszi magát körül, de csak azért, hogy célját, a segélyezést elleplezve, a nyilvánosság elől elrejtse s ennek tudomás-vételétől megmentse a szerencsétlen segélyzettet; Kelet-Európában akár ezen emberességi, akár a vallási elvekből folyó kötelességet »a bal ne tudja azt, a mit a jobb üdvöst cselekszik« tekintjük, nem ismernek ilyen discretiót, mindent a nagy harang nyelvén hirdetnek ki, »orbi et urbi.« A katolikus »PéterPál« egylet is egyike a leggazdagabb humanitarius egyleteknek, mely nem csak jó szóval, de bő segélyben részelteti a hozzá forduló szerencsétleneket;) a gazdasági társulatok szervezete, működése s ezek által elért eredményeket vizsgálva s látva, mint nyujt a hozzá forduló kül, belföldi társulatoknak, vagy kér maga ezektől kétes gazdasági kérdéseknél felvilágosítást, s mily bizalommal fordul a nép maga is hozzá, a nagyszámu kísérleti állomások, irodalmi termékek mint hódítanak uj hiveket; ha pedig a külön kertészeti, tejgazdaság, gyapjutermelő s még sok egyéb szintén szervesen összefüggő társulatok működé-

seit, azoknak 3—4—5 százezer forintba került drága kiállítási épületeit, egyes társulatok által évenként 40—50 ezer dollárnyi jutalom díjak kiosztását tekintjük, ezek mellett pedig a szállító társulatok olcsó tarifflái s a gazdaság törvényhozási védelmére is gondolunk, ugy ezen egymásba fogódzó, egymást emelő egyetemes munkaszervezetben az amerikai gyakorlati ész mester-művére kell ösmernünk, a hol az organizáló szellem ugyszólván ösztönszerű ereje mindenben oly élénken nyilvánul.

Az a megdöbbenés, melyet az amerikai munkaeredmény az európai agrarius világban méltán okozhatott, csakis a munkára képes, társulatilag szervezkedett erők bátor, öntudatos munkájának kifolyása s eredménye, a mely ugyancsak a szervezett munkaerőnek hasonló erélyű, öntudatos bátorságu tevékenysége által leendő ellensúlyozható.

Az itt ismertetett társulati tevékenységen kívül a gazdasági szaktudomány nagymérvű előmozdításán dolgoznak még az 1862-ik évi július 2-án hozott törvény értelmében a congresszus által utalványozott 9.510.000 acre földterület tőkéből az Unio 36 államában alapított ugynevezett gazdasági-mechanikai egyetemek, melyeknek ingatlan vagyonértéke megüti a 40 millió dollárt, s mely egyetemeken a gazdasági felsőbb tudományok, gépészet stb. adatnak elő.

Az amerikai gazdasági társulatok egymásba

olvadó szervezetével s együttes működésével rendszerbe osztott foglalkozásával leginkább meg-egyez a Belgiumban létező társulati szervezet; a mint Amerikában az egyes állami társulatok körül a megyei, kerületi, ezekkel egyetemben pedig az állam központi egyesülete, az Unio washingtoni hivatalával lép kapcsolatba; ugy Belgiumban az egyes tartományok (provence) egy-letei körül a cantoni egyesületek, ezekhez pedig a községi komiték sorakoznak, melyek együttvéve egymás által a brüsseli »Conseil superieur«-rel állanak szerves összefüggésben; és ezen összefüggő szervezetnél fogva, valamint a legtávolabbi vidékek érdekeit képviselő társulatok viszonyainak ösmeretéből merit magának tápot az őszállam érdekeinek őszhangzásban tartására ezen központi társulat, ugy a vidékiek nyernek a központból tevékenységre buzdító, irányzó és felvilágosító serkentést és segílyt; és a mint Amerikában eme társulati működés erélye bámulatra gerjesztő eredményekre vezet, ugy a kis Belgiumnál is, a sokszoros eredményből csak a föld-értékre s a tiszta haszonra vonatkozva, (mely érték hektáronkint (egy hekt. 2780 □ öl) 4—5—6 sőt vasutak mentén a 10 ezer frnkot is megüti, s a tiszta jövedelem nagyobb birtokoknál 80—90—100 frt; 10—20 hektáros területü birtokoknál pedig 170—200 frnkra is felrug hektáronkint,) a cooperationalis szellem e nagy-mérvü gyakorlatában elég buzdító példára akadunk. — Mig ha csak

a 270 □ mfdnyi területű s 1600 községben $1\frac{1}{2}$ milliónyi lakosságu Badennel hozzuk párvonalba Magyarország társulati működését, azt találjuk, hogy a csekély, m. e. 2.300.000 morgen, (egy badeni morgen = 0.62 catastr. hold, tehát egy $\frac{1}{2}$ catastr. holdnál valamivel nagyobb) művelés alatt levő területtel bíró ország 12 kerületének m. e. 80 gazdasági társulata s ezek tagjainak 15 ezret meghaladó számához képest **Magyarországnak m. e. 3420** gazdasági társulattal kellene bírnia; szervezetökre nézve pedig a badeni gazdasági társulatok szintén a belgiumi, szerves összefüggő működés elveként fekvéseik szerint »Gau Verbandot« képezvén, a központi választmány vezetésével állanak szerves összefüggésben. Gazdasági szakközlönyei számához s ezek elterjedtségéhez képest pedig Magyarországon m. e. **150 gazdasági szakközlönynek** szellemi használatából, közlönyök szerint **egyenkint m. e. 150 ezer előfizetőnek** kellene ismeret szaporító, s a termelés fokozására törekvő, tanulságos olvasmányt keresni.

Az amerikai szoros értelmű gazdasági társulatokon kívül felemlítendőek itt még némely vallási színezettel bíró, de lényegükben gazdasági célt követő egyesületek: ilyenek a shakkerek rappisták s a mormonok.

A shakkerek és rappisták, mint a hajdani lovagrendek, főnökeik által igazgattatnak, csak hogy a cél egészen gazdasági s a mint a

mormonoknál a soknejűség szaporodás szempontjából társulati cél, a shakkerek és rappistáknál épp az ellenkező, teljes nőtlenség az uralkodó eszme, a nő társaságukból teljesen kizárva lévén, civil-karthauziak gyanánt tekinthetők; telepeiket, melyek a gazdaszat valódi mintaképeit alkotják, mint csupa édenkerteket nemcsak világfájdalomtól üzött magas miveltségű egyének, de az egyszerű nép egyáltalában képzetlen egyedei is népesítik, hol a szervezett, jól vezényelt munkából jólét, békesség, megalégedés s a gazdagság forrása fakad; van ezeknél a vallási színezetű gazdasági társulatoknál sok figyelmet érdemlő, tanulságos, követni való dolog, mint: a jól rendezett s vezényelt munka, józan, takarékos életmód, (minden mértéktelen dorbézolás kizárva) hangya szorgalom s munkásság, a jólétnek megoszló általános élvezete s ezért társadalmi béke, egyetértés, megalégedés. — Hasonló mezőgazdaság-rendi-társulat gyanánt lehetett a XII. században Magyarországra III. Béla alatt betelepült cistercei rendet is tekinteni, mely miután Német- s Franciaországból kiszorított volna, Angliában Leicester kerületben települván meg, a mezőgazdaszat felvirágzásának, társulati összesített erejével igen hatalmas rugóját képezte; de Magyarországon is, habár ez idő szerint inkább a tanítás terén jeleskedik, kitűnő eredménnyel folytatja a mezőgazdaságot, mint ezt Zircz, Szt. Gothard, Előszállás mintagazdászatai eléggé igazolják.

Az Unio területén m. e. 70 különféle vallási szekta van, melyekre az államkormányzat nem is igen gondol, de a hatalmas mormon szekta, mely egész politikai állammá nőtte ki magát a nagy Utah területen, nemcsak az államkormányzat, de az egész amerikai társadalom figyelmét méltán vonja magára. A mormon felekezet vallási s társadalmi életéről a sok téves nézetek ellensúlyozásául nem lesz felesleges egynémelyekről itt megemlékezni; a szekta minden vallási színezete mellett is gazdasági célú egyesülést képez. Alapítója Joë Smith szerint egy barlangban talált sz. könyv, »The book of the mormon« ó-chaldei szó után »könyvek könyvének« tulajdonított név után vette fel a mormon elnevezést. Joë Smith elbeszélése után az úr-angyala megjelenvén nála, egy szikla üreghez vezeté, hol 4 arany tálcát mutatott meg neki, megígérvén, hogy két év múlva ismét eljövend, s a 4 arany tálcát melyen az Urim thulim reformált egyiptomi nyelven volt írva, átadja; ez a nephi nép s a lamaniták évkönyveinek, ugy a toronyépítéskor beállott nyelvzavar utáni Izrael történetét magában foglaló Ether könyvének kivonatát képezte. A szekta vallástételeit illetőleg számos más felekezetek hittételeit egyesíti magában. A mormonok, mint a neophiták utódai, önhittséggel teljes, isten választott népének tartják magukat s az egyiptomiaknak minden más vallás iránti gyűlöletét átültetvén vallásukba, a Jehova

Isten-eszméjének fenntartása mellett keresztényeknek ohajtanak tekintetni, melynek jellegét az anabaptisták szerinti vizbemártás kereszttségét használják, de e mellett a mohamedán érzékiségi örömök salakjába is belé süllyednek; a neoplatonikus eszmék hindu-mythos ritusos charlatanizmusával tarkázott mormonizmus magáénak vallja Zoroaszter tanát is a jó-gonosz szellemről, ugy a pithagorasi metempszikozist; az apokalipszisből az ezredéves-, az illuminatusoktól a jóslatkáprázatoknak látnoki hitét fogadja el, mig a spiritualizmussal a siron innen s tuli egymáshoz tartozó rokon-szellemek érintkezésében hisz, s bár a világok felett uralkodó Istenség lényét tekintti minden dolog legelső indító oka s teremtőjének, mégis azon gyermekes badarsággal táplálja képzeletét, hogy az az Isten is emberi alakban eszik, iszik, aluszik, kinek gyermekei különböző csillagokban uralkodnak; Krisztus, a keresztény vallás alapítójáról pedig ugy vélekedik, hogy mint más emberhez hasonló embernek három neje volt légyen, a tulvilágon pedig még több lenne.

Hogy a képzeletnek ennyi sokféle illusiókban ringatása mellett is nem csekély számu prozelyta sereg sietett az ígélet földére az uj Canaánba, annak magyarázata a dolgok természetében keresendő; midőn t. i. a mormonizmus már elég tulvilági boldogságot biztosított hivei számára, akkor elő-áll s a földi jólétet nemcsak megígéri

de munka által elérhetővé tevén meg is adja, mert az Európából kivándorló s az új Jeruzsálem, Mormoniába törekvő hiveket bankárai s ügynökei által nemcsak utbaigazítással, jó tanács-
csal de pénzzel, uti költséggel is bőven ellátván, minden kedvezményben részesíteti; az odaérkező pedig földet s házépítésre épületi anyagokat elő-
legezve nyer, melynek értéke évenkénti törlesz-
tésekben fizettetik vissza; az évi adó a tiszta
jövedelemnek 10 százalékát képezi.

Joë Smith elve volt az embert a munkában
cselekvésben vezérelni, mert mint mondá, a leg-
több emberre nézve a cselekvési szabadság teher
és vezérletre van szüksége; a cselekvés, te-
vékenység, munkásság szervezésének
s vezérletének elve indították Joë Smithet
ezen munkástársulat »mormon« theo-
cratikus alapokon való megalapításában,
hogy a mormonizmus alapítójának főcélja, mun-
kás s munkát vezénylő társadalom alkotása, —
honnán a nyomor számüzve, szervezett s vezé-
nyelt munkaerő egyetemes jólétben tartva —
mily sikerrel oldatott meg, tanuskodik arról 36
év után az Utah sivatagjain telepített s minden
ott megfordult utazó által édenkertnek felismert
Mormonia.

Mind a mellett pedig, hogy e vallás-gazda-
sági társulat annyira ugyszólván tulterhelve van
hittételekkel, mégis vajmi kevés hallható az El-
derek diakonok tanításaiban ezekből, ellenben

annál több a helyes, okszerű gazdaszat, földmívelés, kertészet, gyümölcsészet, méhészet stb. efélékről, ezekről szólnak leginkább iskola tankönyveik is; ezen élénk földmívelés-gazdaszati oktatásból eredő mély s harmonikus gazdaszati érzelmek s innen fakadó méhszorgalom, magas gazdasági cultura, mely e theocratikus társadalomnak ugyszólván alapeszméje s mely őt jellemzi, keltették fel még régi hazájában a soknejűség behozatala előtt a körülte lakó nép irigykedését; a sikeres tanításban nyújtott értelem, mely által a mormon minden helyesen végzett munkáját áldás és jólét kísérte; s midőn a polygamia Ábrahám példájára, — ki Isten parancsából Sára felesége mellé Hagar nevű szolgálóját is nőül vevé — csupán szaporodási szempontból a szekta életébe vitetett, megvolt az ok, az Unió törvénye által tiltott polygamiában a nyílt támadás és üldözésre; mínek folytán előbb Illinois államból kivándorolva, Missouri partjain alapíták virágzó telepeiket, de Joë Smith profétájuk hamis vádaskodás folytán többszörös bebörtönöztetése, végre álarcos betörő emberek által a börtönben meggyilkoltatása, új virágzó telepeik feldulása, feleségeik s gyermekeiken elkövetett sokszoros gyilkosságok után, innen is elvándorolni s új hazát keresni valának kényszerülve; barmok hiányában maguk vonszolván szekereiket, megküzdve az ut nehézségei, puszták sivatagjai, indiánok támadásai, éhség, betegséggel

1½ évi hosszú fáradalmas gyaloglás után Brigham Young vezérlete alatt elérték Utah területére a sóstó mellé, a hol mint a honalapítók Istennek hálát adva, hogy e vadregényes magányba vezérelte el őket, egy templom s a mai fővárosuk Salt-Lake-City alapját veték meg 1847-ben.

Nagy munka volt ez az ut, melyet törhetlen akaraterély másfélévi nehéz nélkülözések közt hajtott végre, de még nagyobb munka várta a mintegy 40 ezernyi kivándorlót új hazájában, a hol a földet sóréteg borítván és még csak fűszál se teremhetett; erős akarat győzedelmeskedett a munkában, s a theocratikus korlátlan uralom csodát mivelt e helyen; a messze hegyekből fát cipeltek alá lakházak építésére, a hegyek vizeit pedig csatornákon a sósföldek kilugozása s hegyi ásvány-trágya lehordására vezették szerte-szét a földeken, így teremtének maguknak lakásokat s termő-földet a sivatagban s ma ama helyen nemcsak Amerika, de a föld egyik legnagyobb kulturájával dicsekvő édenkert áll, a mormonok országa. Taylor ez időszertini elnök alatt m. e. 85—90 missionarius fáradozik új tagok gyűjtésében s évente m. e. 48—50 ezer új mormon szaporítja a mezőgazdasági erőt; az apostolok, patriarchák, püspökök, papok, leviták, diakonok, elderek tanításaik s gyakorlati példáikkal a legmagasb fokú termelési képességet idézván elő, Mormonia nemcsak Európát, de egész Amerikát

felülmulja termelő képességével. — Ezen »Utah territory« területen fekvő országba — (mert nem állam, miután a szükséges számú keresztény lakossággal nem bír s a törvényellenes polygamiában élő mormon nemcsak kereszténynek nem tekintetik, de a polgári jogok gyakorlatában se vehet részt, s az Unio inkább a szomszédos államok közti feldaraboltatását eszközli, mint ezt a 84 ezer □ mfdet tevő területből Nevada s Colorado államok kihasításával, mely utóbbi maga egész Franciaország területénél is nagyobb, már is cselekedte,) — a Pacific vonalról Ogden-nél letérve, innen a 36 mföldre eső Salt-Lake-City-hez vadregényes, két oldalt 7—800 magas sziklatömbök sorfalai közt az utah central rail-way-n öt negyed óra alatt jutni el. A Salt-Lake-City előtt tengernyi nagyságban elterülő sóstó, a távolban kéklő hegyormok s a természet egyéb nagyszerűségein kívül, a merre a szem tekint, a hangyaszorgalom alkotta minta-gazdaszatok, farmok, villák, gyümölcsösök láthatók az egykori sivatag helyén, az emberek arcáról pedig az örökbéke ezen elrejtett hazájában az elégedettség boldogsága sugárzik vissza. A mormonok fővárosának Bpestre s Magyarországra nézve meglepően széles utcáin s tágas terein nyílt patakokban folydogál a kristálytiszta víz, mely mindenkinek szükséglete szerint a házak kertjeibe vezetve öntözésre szolgál, mert a mormonok fővárosát nem a magasságokba tornyosuló, levegőt vilá-

gasságot s így az élet főfeltételeit elzáró köhal-
mazok, s ezekbe szoritott börtönszerű sötét ket-
recek képezik, valamint a kapzsiság ördöge által
feltalált s erkölcstelen szokásoktól szentesített,
lakásoknak gunyolt büzös, föld alatti pinceüregek
sem hirdetik civilizációjuk magas culturáját, ha-
nem a szükséges a hasznos s kellemessel egye-
sülten, a Salt-lake-city főváros házai a lombos
fákkal szegélyezett, villam-világítással ellátott igen
széles utcák járdáitól távol, bent a kertben, bo-
rostyán, myrthus bokrok s lugasok közt, folyon-
dárrel feldiszített, s vízvezetékkel ellátott mint
magokban álló apró épületek szolgálnak egész-
séges lakásokul; a tisztaság s rend dolgában is
páratlan, a jogrendet se kell félmillióba kerülő
policáj hadsereggel őriztetni, megőrzi azt min-
denki maga, mert szereti, meglegedés honol a
keblekben, békesség az életben, a közbiztonságot
nem zavarja meg senki; nem szorul minduntalan
a közhatalmi közegek segítségére, nem kiáltoz
kiskorú népek módjára minden lépten-nyomon
policáj után, eltudja végezni békességben a maga
dolgát, részeg ember nincs, a dorbézolást, éjjeli
tivornyát nem ismerik, a szeszkes italoktól tartóz-
kodva — de el is tiltva — mindenki józan éle-
tet él, esti 10 után az utcák csendesek és üre-
sek, mindenki otthon; nem a természet rendjé-
vel összeütközésben álló művészi külragyogvány-
nyal takart nyomorban, de belső meglegedésben
keresve s találva azon boldogságot, melyet a

szeretett s jutalmazott munka édes gyümölcsének élvezete nyújt s mely a fa, vagy above (napon szárított téglá) idylli csendes házaiban is könnyebben elérhető, mint egy a »congeries lapidum multis congesta rapinis-féle felhőkbe nyuladózó köhalmazok szellőtlen odvaiban. Főutcája felső végén a Tabernacle, a templom látható, melyben 12 ezer emberre ülőhely s a föld legnagyobb orgonája létezik.

Ezen nép egész társadalmi, családi élete a munkásság jellegét viseli magán, a nőnem se hódol a tetszelgő, fényüzési léhaságok után kapkodó szokások erénypusztító büneinek, hanem szerény, egyszerű öltözékek által kielégítve szükségleteit, férjei erélyes munkásságának részvevője; ilyen népet, az igaz, hol munkakédv, józan élet, s pálinkás-boltok nélkül is megelégedés honol, nem nehéz policáj nélkül is rendben tartani; de hát épp ez a nevelés és gazdasági társulatok társas életének feladata, a népet nem csak jó tanácssal, de adott példával a valláserkölcös, józan, munkásélet jótéteményeinek sikere közt vezérelni, így a folyton előtte levő jó példára nem mondhatja el azután »cur ipse non facis quod alium facere jubes«, midőn őt szorgalomra és munkára intjük s szoritjuk, s tudván azt, hogy »verba volant exempla trahunt« közmondás szerint az életben a példa legnagyobb vonzerővel bír, többel mint a legékesebb szószólással nyújtott jó tanács: a nép gazdasági

szorgalma emelkedését a nevelés ugy, mint a társulati téren minél több tetre indító s vezérlő példány-gazdászat, társulati tevékenység által kell eszközölni, helyes gazdasági érzéket valló elrendelések nagyszámu beszélő példái még az indolens népet is munkára serkentik, míg példa nélkül a jó tanácsok szép hangjai is csak légbuborék gyanánt oszlanak szét; látni a példa hatását a divatnál, a melyről Ihring ezt mondja: »a divat a magasabb társadalmi köröknek az alsóbbaktól való elkülönzési vágyából származó korlát, melyet a köznép tullépni törekszik s a mint ezen elkülönző korlátot megközelíteni látszanak, újabb divatláz kórsága üti fel fejét; így lehetne a gazdasági téren példa által a népre hatni s vezetni, a nagyszámu gazdasági társulatok s egyesek munkájával.

A mormon társadalom vezetői az elméletet a gyakorlattal egyesíték iskolában, életben. Az oroszlanház — a kapun levő oroszlanról így nevezett elnöki lakház — kertjében a »bee-have« = méhköyük = női lakok, iskola-épületek szétszórva láthatók, hol a gyermekek gazdaszati oktatását nyomban a gyakorlat világítja meg, s ezen elv mindenütt s mindenben észlelhető, mely a 3—4 ezer lábnyi magasságban fekvő Mormoniának gazdag terméseket biztosít, inséges évet pedig nem ösmer az ország, a hol buza, mint fötermény s mindennemü nemes gyümölcs bőven terem; ugy, de az elméleti oktatást az elderek, diakonok,

leviták, szóval előjárók, a gyakorlati élettől el nem zárkozó, munkára ösztönző munkás példája vezérli s ezen példás vezérlet teszi oly munkaerőssé, virágzóvá a békés s józan életet élő mormon társadalmat. Vallásuk erkölcsi tételeinek megtartása az életben, mint: a szeszes italoktól való tartózkodás, józan életmód, nagyot lendítenek a cél elérésében, mindamellett nem késnek külső jelek által is feltüntetni vallási elveiket s gyakorlati életdolgaiknál is vallási jelvényeik használatát éppen nem kerülik, így az utolsó napok szentjeinek takarékbankja, Zion szentjeinek rak-tára, Krisztus utolsó napok szentjeinek biztosító intézete, »Holiness to the Lord« három szegű istenszem stb., az álcivilizációnak sok gunyoros megjegyzésre adna okot, pedig a vallás-erkölcsi jelvények használata az emberek napi dolgainál mindenestre figyelmeztetésül szolgálhatnak arra, hogy Istennek erkölcsi törvényeitől eltérni ovakodjanak, hamisított árúk eladásával, hamis mértékekkel stb. ne csalják felebarátaikat; a vallás-erkölcstelen civilizáció minden ételmi s közhasználati cikket meghamisít s a mértéknél meglopja vevőjét, a merre fordulunk vagy tekintünk, hazugság, ámitás, csalással találkozni mindenfelé, ez ugyyszólva a közélet folyama, a spiritusból pincékben termett borok, tokaji, ménesi; tarjáni, doroghi-szén porosz gyanánt árultatik, ez így megy a közélet hosszú sorozatán végig; egy történelmi nevezetességű ministert kérdezvén X.

államfő, hogyan él az a nagy embertömeg, mely ott nyüzsög? »Egymást csalja, lopja«, volt a felelet. Az arany borjut imádó pénztárcája a szeméremről csak hirtől tud valamit, hazafiság, önzetlenség, elvhűség, Isten-eszményi dolgok? előtte hitvány bitangságok, egy boldogabb kornak hamis tévelyei! a **pénzértékkel mért markolható becsület**, a földönfutóvá tett, nyomorba süllyesztett becsületességet lázadásba hozza s kiöli az emberek kebléből; a mammon szolgálatába szegődött s az arany uralma alatt elsatnyuló emberi ész nemes ösztöne elvért, eszmeért dolgozni maholnap képtelen, a muzsák napszámos koldusainak csak abban a tónusban szabad az igazság igéjét hirdetni, melyet a csábitó érc csengő hangjának varázsereje megszab; észt, természeti, testi hiányokat pótolja a mindent meghamisító pénz művészete; a dolgok egyszerű, természetes, békés elintézéséből pörpatvart, az egészséges állapotból egészségtelent csinálni, a kuszált viszonyok mester-fogásainak feladata. Ha a bürokratikus szolgálai dölyf Themis istennő bekötött szemeinek tört szegez, el kell akkor némulni a jogérzet igazságos hangjának s az általános jogfelforgatás örült szenvedélyeinek romboló munkájában az anarchia kicsapongásainak dorbézoló torát ünnepli a mindent felfaló kapzsiság ördöge. A magas foku szédelgést, lopást, sikkasztást, csalást s a bűnök ezerféle nemét eltakarja a szemfényvesztés eleganciájába burkolt

külsőség színjátéka s ott már nincs se bűn, se bűnös; a régi jó erkölcsökből kivetkőző társadalom inficiens bajait megteremti a vallás-erkölcs nélküli nevelés, midőn az elmét képezzük s a szív nemesítéséről megfeledkezünk, ahol azután minden jót, nemest a szertelen haszonleső önzés pusztít el.

Mi megróni való van tehát abban, ha egy nép vallás-erkölcsi jelvényeinek használata által kíván folyton figyelmeztetve lenni arra nézve, hogy a becsület, erény utjáról le ne térjen, s felebarátját ne lopja, csalja, zsarolja. Mióta az álcivilizáció hódít, eltűntek az idők, midőn minden irás nélkül hitelre találtak egymásnál az emberek, a csalásnak még gondolata is távol állott az embereknél, a vallás-erkölcsi érzelmeket az álcivilizáció elsöpörvén, a becsületben való hittal a becsületet magát semmisíté meg.

Mégis nevezetes jelenség marad az emberiség művelődési történelmében, hogy egy népseg, felkerekedve régi hazájából, minden magasabb lelkesítő eszme nélkül, csupán némi theokratikus myszticizmussal kevert phantasia játékanak engedelmeskedve, leginkább az önfeltartás ösztönéből meritve erőt, lakatlan sivatagokon a Rocky-Mountains 10—12 ezer lábnyira emelkedő hólepte csucsain átkelve, a legvadonabb, legsilányabb, terméketlen vidéket keresi föl búvhelyéül, s oda a civilizált Európa gazdag országainak nyomorultjaiból, szegény népcsoportból hiveket

gyűjt, a hol csupán szorgalom s munkával oly magas foku gazdasági culturát s ezzel oly hatalmat teremt, mely előtt már maga Onkel Sam se maradhatott közönyös; az unio kormánya ugyanis már a 60-as évek elején, Salt-Lake-City-től két angol mértföldnyire egy magaslaton, Camp-Dunglas erődöt építvén, oda két zászlóalj katonát helyezett el.

Míg a kicsiny, alig 200 ezerre menő mormon-társadalom a föld egyik legvadonabb zugában minden zajnélkül, mély csendben, egyetértő békében semmiből, csupán munkából jólétet s földi paradicsomot teremt magának, addig a népek millióinak nyomoraival terhes európai culturállamok a felhalmozott társadalmi kóranyagok sokaságát nemcsak elenyésztetni képtelenek, de a tökehatalom coalitionális erejével mind jobban a munkaerő értékére nehezede s ennek egész a rabszolgaságig sülyesztett ezer alaku nyomoruságaival vánszorognak odább, s mivel az állambölcsészet cselekvő akaratára a kórállapotok gyógyításához módot nem talál, a társadalom testén rágódó egészségtelen viszonyok, k e n y é r k é r d é s , é l e t s z ü k s é g nyomoraiból előálló okozatok mind rémületesebb alakot öltenek, midőn a baj mélyen rejlő okaira nem ismerő népharag felkavart szenvedélyében hol itt, hol ott, a legközelebb utjába került bűnbakban találja meg s bünteti szenvedéseinek okát, sőt a társadalmat az ő egész rendjében ostromolja.

Bármely államban is bizonyos improductiv vagy épp pusztító kiadások helyett nagyszámu öntöző csatornák építése s gyér népességnél az intensív gazdaszatra vezérlő telepítések okszerü elrendelése az embernek szenvedélyeire számító, a játékos szenvedélyt fokozó, erkölcsröntó intézmények szaporítása helyett munkát nyújtó s ebből hasznot hajtó állami speculáció sok létező baj megszüntetését eredményezhetné; — Állatkinzás megszüntetését nemes indulatu egyletek munkálják, nem áll-e? a társadalmaknak erejökben, módjokban, hogy vallás-erkölcsi alapokon állva, erkölcsi elveiknek érvényt is szerezzenek s az embertárs, a felebarát, az emberiség nagy testvérisége sorait megvédjék szükségtől nyomortól, tehát emberkinzástól a méltányosság, az igazság, az emberi jogok követelményeinek megfelelően, csupán munkarendezés s a munka értékének védelme s kellő fentartása által; s nem méltóbb nemesebb-e? így végezni a társadalmi kötelességek feladatait, mint lépten-nyomon a socializmus mumusaival tehetetlen gyermekek módjára rémitgetni magát, midőn tudomást s meggyőződést szerezhetne magának mindenütt és mindenhol a társadalom, hatalom, hogy mind az, a mi ellene történik, csak a kétségbe-ejtett elkeseredettek kitéréseinek okozata, mely nyomban megszünik ha az ok elhárított; az államhatalom levén szabályzója a társadalom tényezőinek, kellő rendszabályok alkalmazásával gondoskodni lehet, hogy

a productiv munkásság ne álljon a társadalom diszitményei megett; a felebaráti szeretet ne maradjon kellemes képtelenség, a becsület a társadalom rendjében megnemfő hangzatos üres szó; avagy nincs-e elég föld s nem lehet-e ezen elég munkát rendezni, nincs-e elég tudomány mely a munkát elrendezze? avagy nincs-e elég jó akarat a társadalomban saját maga s egyes tagjai iránt? avagy szabad-e, lehet-e az ösztársadalom közérdekeit a személyes érdekeknek alá rendelni? s lehet-e a közvagyon a mindenek felett álló közérdekeket a személyes érdekek kizsákmányolható hizlaló tárházává alacsonyítani, melyből mint valamely gazdátlan jószágból prédaosztalékot huzhat a lelkiismeretlen kufárság. — A haza köztulajdona azon népnek mely azt lakja, s határtalan önzéssel nem szabad abban a szükölködők nagy számát létesíteni, de a tisztességes megélhetés módja s eszközei az életjogok s javak használatában, melyhez mindenkinek igénye s természetes joga van, még az egymással ellentétes politikai táborok válaszfalai sem gátolhatnak jogosan senkit, sőt még azon szellemi harc közepett is, mely az érdek-törvények phalanxai, s a természetjogrend visszakövetelői közt foly, ama vallás-erkölcsi alap, melyen a társadalom magát felépíté s melyre ezen társadalmi épület helyezkedett nem engedheti meg, hogy egy expropriált embertömeg nagyszámu milliói a kétségbe-esés éhhalál tusáját vija a tulajdon

»beati possidentes« boldog birtokosai ellen, de a társadalom égető bajai a szükségben szenvedők emberkínzását saját maga érdekében élénk tevékenységgel eszközölt, s kellően jutalmazott munkanyújtás, a munka oltalma s a társadalom minden tagjának munka általi védelmében szüntesse meg; az éhség vadállatot is feldühösít, az okos és szelid embernek még az éhenhalásba is teljes resignatioval kell belé nyugodni!

Tagadhatatlan, az emberek nagy része mindennemű, szokásaitól eltérő újításnak természetes ellensége, még oly dolgok kezdeményezésénél is ezt tapasztaljuk, melyek később az összes emberiség jótéteményeként tekintettek p. o. a gőznél, midőn Salamon de Caus ki először gondolt a gőznek, mind mozditó és vonóerőnek használhatóságára, s ezen eszméjét ki is merte mondani, vakmerőségeért a vicétrei örültek házába zárták, míg azután James Watt elkülönített gőzsűrítésre szolgáló találmánya szabadalmat nyert 1769-ben, avagy nem utasítá-e el magától a nagy Napoleon Fultont, midőn ez gőzhajó építésre akart vállalkozni? míg azután Stephenson György Newcastleben társával együtt 1819^{ben} a gőzmozdonyt létesíté; avagy a villamtávirdák létesítése körül Morse-nek mily hosszas küzdelme s erőfeszítésébe került, míg csak egy rövid vonal létesítésének hozzájárulásához rábirhatta a washingtoni congresszust! Ugy látszik, az emberi társadalom saját jobb létének s általános boldogulásának megteremté-

sében önmaga a legnagyobb akadály. — Koldusságot, krajcáros jószivűségű alamizsnálkodást, helyesen elrendezett munkanyújtással felcserélni, ebben a koldusok nagy számát alkalmazni, s így producív munkában a társadalom, államra nézve hasznossá átváltoztatni nem volna nehéz munka, csak akaraterély ne hiányoznék, de mi-
kor ennek hiányát ezerféle kifogásokkal tudjuk leplezgetni s önmagunkat ámitgatni; gondoljunk csak a selymészet, méhészetre s más százféle mezőgazdasági iparra, melynél százezrekre menő koldus-kezek nyerhetnének jutalmazó foglalkozást s a termelést nagy mérvben segitené elő a lézengő koldus-sokaság, de hát ezzel is ugy vagyunk mint a »more patrio«-féle alföldi utcsinálással, mely szerint: »Lutum ponunt super lutum et vocant töltés« sarat raknak sárra s a felhalmozott sarat elnevezik töltésnek, utnak.

Az előadottak nyomán, akár Nyugot-Európa, akár Amerika gazdasági egyesületeinek szervezete s tevékenységével teszünk egybehasonlítást, látni való ezekkel szemben a magyar gazdasági egyesületeknek egymáshoz minden összefüggés nélküli hézagos és csekély tevékenységre képes szervezete; hiányzik ezekből a megelevenítő, központból kiinduló mozderő, hiányzik a vidékieknek egybefüző kapcsolata s így az egységes működés, hiányzanak a nagyfontosságú munkák végzésére szükséges osztályok stb.

Ha Nyugot-Európa, Amerika, Canada, India

ujabb keletü mezőgazdasági munkásságának eredményei Kelet-Europára nézve aggodalom keltők, oly eszközök után kell nézni, melyek az aggodalmakat fokozottabb gazdasági tevékenységgel eloszlatni, s melyek mind amazoknál, okszerű elrendelések s munkásság által hasonló eredményeket lesznek képesek előidézni; ezen eszközök egyike a fokozottabb társulati tevékenység; ezen társulatoknak ezekkel való szaporítása, egységes szervezete s actiója égető szükség levén, azok szervezetébe következő teendők sorozata volna még felveendő.

1) Levelező-osztály, Anglia, Amerika stb. külföldi társulatokkal összeköttetés gazdasági adatok gyűjtése s ezek alkalmazása tekintetéből.

2) Statisztikai-osztály, a gazdasági statisztika ország- s népisme megalapítására.

3) Vegyelemző-osztály talaj, trágya- anyagok stb. kutatása.

4) Magosztály gazdasági magok postadíjmentes szétküldése.

5) Közvetítő-osztály, adás-vevés eszközése, gazdasági tanoncok elhelyezése.

6) Kísérleti-osztály, egyesek gyakorlati kísérleteiből származó költségek megtérítésére.

7) Gazdasági muzeumok osztálya, gazdasági tudom. munkák előmozdítása, gazdasági felolvasások rendezése.

8) Munkások jobblétét eszközöző osztály, földmivelők nevelését elősegíteni stb. —

jobblét eszközzése által a kivándorlás megszüntetése, kényszerítő s védelmi törvények végrehajtását eszközölni.

9) Talajjavító-osztály csatornák, utak építése, culturmérnöki intézmény átalánosítása.

10) Állattenyésztési s gyógyítási-osztály.

11) Kertészeti-osztály.

12) (Titkári) szerkesztői-osztály kiállítások rendezése, a kormányhoz jelentéstétel, gazdasági kérdések megfejtése stb.

Hangsúlyozni kell itt, hogy Magyarországon is az állami hatalom közvetlen befolyása, vagy inkább a társulatokkal együttes működésének létesítése, mint ez különösen Amerikában, de Europa nyugoti államaiban is tapasztalható a legcélszerűbbnek mutatkozik, a minek nem is áll semmi nehézség útjában, mert a létező politikai szervezet egészben alkalmas erre, sőt inkább a gazdasági ügyek nagy jelentőségű teendőinek teljesítése által lép ki ezen politikai adminisztráció az improductiv fogyasztók nagy számából és ez irányban hasznosítván magát, a termelés fokozására nézve igen nevezetes értelmi tényezővé válik a produktio terén; sőt a tanfelügyelői intézmény is — miután a nevelés-oktatásnál a gazdaságra levén a főszó fektetve — az által nyerend kiváló jelentőséget, ha a produktivitás emelésére irányzott tanítás, tehát az okszerű gazdaszat vezérfelügyelőjévé

lesz felavatva; ekkép látjuk az államkormányzat gépezetéből mind a politikai-közigazgatási, mind a tanügyi hatóságokat az improductív fogyasztó erők sorozatából a termelés értelmi intézőinek igen nagy jelentőségű tényezője gyanánt kiemelkedni s immár így a közcél elérésében a productio nagy mérvű fokozására nézve igen nagy számu értelmi, az ország csaknem összes tanerejével közreműködni, minek hordereje első tekintetre is minden kétségen tul helyezhető.

Nem vonható ennélfogva kétségbe, hogy közgazdászati teendőknél az államhatalom nem csupán támogatólag van hivatva elősegíteni a munkásság sikerét, de a társulati szerves működéssel azonos, sőt együttes tevékenységet kell a productio emelésére kifejtenie, nagyobb jelentőségű gazdasági reformoknál pedig, hol fokozott mérvű termelés módjai s eszközeinek elrendezése s a szerves öszműködés megvalósítása czéloztatik, nem is lehet az államhatalom tevékeny közreműködését mellőzni, mert ennek hatályos befolyásában rejlik leginkább a siker biztositéka. De ha még a közhatalomnak az államétól külön, eltérő céljai volnának is, még ezen speciális érdekek is arra ösztökélik a hatalmat, hogy a magántársulati tevékenységet minél gyümölcsözőbb sikerre vezérelje, mert hisz a mint az államcélok elérésének alapját csak a productio terén működő erők ösztevékenységének gyümölcse szolgáltatja.

és ez annál nagyobb, biztosabb, minél fejlettebb a magán és társulati tevékenység, úgy még eme netán létező speciális magánhatalmi érdek is csak abban található biztos számadását, ha a termelő erők minél nagyobb értéket képesek előállítani, és így még a legridegebb absolutisztikus hatalomnak is legfő érdekében áll a termelési tevékenység minden irányu fokozását előmozdítani, emelni.

Jó lesz azért Kelet-Europa bizonyos részein is, mint más helyes munkaelrendezéssel bíró államokban, a különködő válaszfalak mellözésével az állami, megyei s községi administratiót szerves egységes közigazgatási teendők végzésével felruházni s így a magán társulati tevékenységgel együttes kooperáció útján, az egyes tényezők harmonikus közrehatásával, minden irányban a termelés lehető legmagasabb fokához törekedni.

Állami közvetett befolyás, vagy közvetlen beavatkozás ezen elvét tapasztaljuk minden egészséges nemzetgazdasági politikát követő kormányzatnál érvényesülni; s habár is a kormányok alakilag egymástól eltérő utakon haladnak, lényegileg azonban mégis egy a legfő állami cél, a productio minden irányu emelkedésének legmagasabb fokát elérni fő törekvésük, a honnét is nyíltan bevallott, vagy leplezett közhatalmi befolyással a magán-társulati tevékenységet a kivivható legmagasabb eredményekhez juttatni,

minden kormány saját érdekeladatának tekinti, hisz a productio a hatalom alapja, és még oly államokban is, hol a magán tevékenység magas fejlettségi fokot ért el m. pl. Angliában, ily irányu egyenes államhatalmi beavatkozás tapasztalható, sőt az is megtörténik, hogy valamely közcélú magán vállalatot éppenséggel a közhatalom vesző gondozás alá, mint ez p. o. a kensingthoni muzeummal történt, hol a nagy számu 25°/_o ipartermelő lakosság értelmi képességének emelése céljából a közhatalom sietett az előbbi magánvállalatot nagy horderejű intézménnyé fejleszteni.

A mezei gazdasátnál pedig egyenesen az államkincstár látja el a hozzá forduló földbirtokost a befektetésekre szükséges kölcsönökkel, melyek 6¹/₂ % -os kamattal 22 év alatt törlesztve vannak; a bérlő, mint az alagcsövezés haszonélvezője és birtokos együttesen fizetik a törlesztést, mely, a bérlő részéről teljesített fizetés azonban miután az alagcsövezés a birtokos tulajdonát képezi, javára felszámittatván, a bérletből levonva, a bérlő megtérítését képezi; miáltal nyer a bérlő a termelés fokozása, nyer a földtulajdonos a birtok értékének emelkedése, de nyer végre az állam is az adóképesség fokozásának arányában; sőt azon Anglia, melyet sokan az államhatalmi be nem avatkozás elvének mintaképeül szoktak felállítani, oly erélyesen nyul a magántevékenység minden ügyeibe, hogy a be nem avatkozás elvének gyakorlati alkalmazása körüli viselkedése

nem egyéb pusztá illuziónál; mert hiszen magas fejlettségű iparának megvédése, a szabad forgalomnak korlátozása tekintetéből nem kénytelen oly rendszabályok alkalmazásához fordulni, melyek akár az iparcikkek bevitelét — mitől nincs mit tartania — akár a forgalmat volnának hivatva korlátozni, midőn hajóinak 26 ezer körül levő nagy számából, melylyel a világkereskedelmet tartja kezében, (csupán a külföldi forgalom közvetítésére 21 ezret fordít); de midőn a társulati vasutak vágányainak magán mozdonyokkal való használhatóságát elrendeli s ezen társulati vasutaknál 10 %-nál nagyobb osztalékot nem enged meg, olcsó munkásvonatok berendezését (parliamentary trains) octroyozza a társulatokra, takarékpénztárak betéteit kezelés alá veszi, a munkások helyzetének javítására posta-biztosító intézeteket rendez be, gyáraknál a törvényesen meghatározott munkaidő betartását ellenőrzi, a szegényekre nézve, szegény kényszer-segély adótörvényt alkot, hogy a dologképesnek munkával kenyeret, tehetetlennek pedig menedéket adjon; a »public works loan office« kölcsönöket ad s a kisbirtokosokat az uzsora ellen olcsó pénzzel védi meg; gyarmataiban pedig nagymérvű csatornázásai által az östermelést annyira emeli, hogy indiai gabna-bevitele egy tized óta 7 millió mázsával emelkedett s e részben az európai piacok mellőzésére törekszik; mindezeknél és ezekhez hasonló közhatalmi

intézkedéseinek végrehajtásánál nem nyul-e? igen hatályos módon Anglia a magán tevékenység körébe, s itt azon nemzet kormányát látjuk oly erélyesen foglalkozni, melynek magas fejlettségü magán-tevékenységét is első helyen szokták emlegetni; és ha már Anglia az egyéni tevékenység magas fejlettsége mellett még közhatalmilag is oly hatályos közbelépést tart szükségesnek a magán-munkásság közigazgatási műveleteinél, mennyivel inkább s mily fokozottabb mérvü államhatalmi befolyást igényelnek Magyarország közigazgatási elrendelése, Angliával össze nem hasonlítható csekély fokú magán-tevékenysége mellett.

Némely országban még a pénzintézetek is uzsorát üznek, a munkaerőnek védelmére meg ki gondolna oly népeknél hol a munkás a kiközösítettek sorába tartozik, teménytelen munkaerő pusztul el ott évenként; a munkaerőnek pusztulásáról elég elszomorító képet nyújt a statisztika Magyarországon is, midőn 10 év óta évenként 74 ezer embererő elpusztulását mutatja ki; s a bajok okait némelyek tudományos vizsgálódások tárgyává teszik, midőn eziránt egyszerű észszel is tisztába jöhet mindenki, ha a munkát végzők sorába lebecsájtkozik, s akár a lak, akár a táplálkozási viszonyokat észleli; hogy maradhat ép azon munkaerő? melynek 60—70—90 kr, vagy 1 frt napi keresményéből kell családját élelmezni s ennek föld alatt piszkos

gödrökben henteregni, midőn 60 kr. egy kiló hus s a munkás tápláló eledel helyett pálinka méregitallal öli el éhségét, csak Budapesten 2000-nél többre teszik a pálinkásboltok számát: ilyen viszonyokra is Széchényi szavai illenek legjobban midőn mondja: »Ha a dús gazdag asztalok mellé ültetnénk a munkást, ki csak kenyérral tömi meg gyomrát, a feleslegekben fulladozók pedig szűkebb élelemre szoríttatnának mindenik jobban és sikeresebben végezhetné munkáját.«

A munkaerő kizsarolását megakadályozó s a munkát végzők helyzetének javítására szolgáló törvényes intézkedések megtétele s végrehajtása első rendű társadalmi s államérdekű feladatok sorozatába tartozik; helyes elrendelés által sok társadalmi baj elhárítható, s nagyszámu állam erőérték menthető meg; ámde itt a magára hagyott, kizsarolt munkaerő nem segíthet magán, ha a közhatalom segítségére nem jön; szolgáljanak példák felvilágosításul. Budapest határában a köbányai uton található:

1. a volt belga, most m. kir. állami gépgyár, hol mintegy 960—1000 munkás foglalkozik 1 frt—1 frt 50 kr. napidijért a gyár mintegy 100—120 lakással rendelkezik munkásai számára.

2. a Ganz és társaféle gép- s malomépítési gyár m. e. 1400 munkással és végre

3. a m. kir. gépjavitó gyár, szintén m. e. 900—1000, tehát a három gyár összesen m. e. 3200—3400 munkással, s e számból csak m. e.

100—120 talál munkája végeztével gyártelepe közelében lakást, otthont, hogy magát kipihenve másnapi munkáját új erővel kezdhesse, a többi 3200 vagy Kőbányába ki, vagy Pestre besietni kénytelen akkor, midőn a fárasztó nehéz munka után pihenésre volna szüksége a zaklatott erőnek, s itt föld alatti büzös pince-lyukakban éjjelre meghuzódván, kora hajnalba ismét utra kel s ezen $\frac{3}{4}$ órai ügető versenyt napjában kétszer teszi meg; az erők fentartása s megújítására szolgáló eszközökkel pedig számot vetve, — az év 365 napjából 65-öt vásár- s ünnepnapokra levonva a megmaradott 300 munkanap 1 frt 50 krjával = 450 frtot eredményez, miből 130 ftot. az ösmert egészséges! pincelyukért leszámítván, a megmaradt 320 frtból kell a család tápláléka s ruházatának kikerülni! Hja de az apró gyermekek gondviselésével elfoglalt anyát is nap-számba küldi a társadalmi philantropia, bizván a kisdedek ápolását magára a jó Istenre. Lehet-e ily viszonyok közt az élelmi cikkek drágasága mellett jó táplálkozásra, a napi munkában kimerült embernek ráadásul még ügető versenyei után az erő épen tartására gondolni? s nem-e idejekorán a munkaerő pusztulásának kell bekövetkezni az állam-erő értékének felette nagy kárával; s van-e ily előzmények után valami csodálni való abban, ha a statisztika évenként 74 ezer embererő pusztulását tünteti fel Magyarországon s a kivándorlási hajlam erősbül; idejárul

bizonyos munka vállalkozásoknál p. o. vasut-
 építési-vizimunkáknál ujabban szokásba jött réz,
 vagy bádog magán markoknak használata, me-
 lyeck a munkásoknak előlegkép adatván 10%-töli
 levonással adhatók csak tovább, a munkás ily
 módóni zsarolása hogy ne mondjuk kizsebelése,
 midőn a nagy munka-vállalkozó s bérlő mun-
 kásainak réz vagy bádog pitykében (mark je-
 gyek) előleget adván, az előlegkép nyert jegyeken
 csak a vállalkozó által fenntartott vagy kiválaszt-
 ott korcsmahelyiségekben adhat tul habarék
 ételért pálinka méregért 10 százalék levonással
 kissé tán mégis embertelenebb, nagyobb büntetést
 érdemlő büntett, habár nincs is reá § mint annak
 a zsebtolvajnak büne, ki egy milliomos 100 ftját
 lopta el, mert amannak szájából a szükséges fa-
 latot veszi el, az állam munkaerejét kizsaroló
 lelketlen harpagon. Valóban szükség parancsolta
 kötelessége itt a társadalomnak államnak, ha nem
 is a munkaerő iránti emberieségi, de a társa-
 dalom, államnak önmaga iránti hasznossági szem-
 pontból — az embererő mint államérték kimélése
 tekintetéből — óvrendszabályok s védelmi tör-
 vények által vetni gátat a munkaerő kizsarolá-
 sának.

A nevezett kőbányauti 3 gyárnál jelzett s
 az emberi munkaerőt sujtó abnormis állapot is-
 métlődik valamennyi ujpesztuti gyárnál s a gőz-
 malmoknál is, melyek mind a szükségelt mun-
 káslakások nélkül állanak ott.

Ha Anglia s más országok közhatalmi tényezői a munkaerő, mint **államérték** kizsarolása s pusztítása ellen, a munkát végzők helyzetének javítására törvényes rendszabályok életbeléptetése által sietnek a munkások segítségére lenni, nem kevésbé van erre szükség Austria-Magyarországon; a munkásnép helyzetének javítása s ezzel egy igen mérges természetű társadalmi baj enyhítésére szolgáló következő értelmű törvény alkotása szükség parancsolta kötelesség gyanánt tekintendő:

a) 1. §. Minden a várostól távol eső gyár-
ipar vagy mezőgazdasági munkatelep a foglalkod-
tatott munkások számának megfelelő mennyiségű,
a gyár vagy munkatelep közvetlen közelében
épített lakással tartozik rendelkezni s azokat mun-
kásainak használatára bocsájtani.

b) 2. §. A munkaidő 9—12 órán túl nem
terjedhet.

c) 3. §. Minden végzett munka után járó
díj folyó készpénzben, minden levonás nélkül
teljesítendő, s bármiféle réz, pléh stb. mar-
koknak előleg s fizeteskép használata
birság büntetés terhe alatt tilos.

Hát az eféle munkaerő kizsarolás, és annak
mint állami értéknek pusztítása, csak olyan or-
szágokban fordulhat elő, hol a munkát végzőre
mint páriára tekintenek alá s az állam kárával
törtendő embererő pusztítást semmibe se veszik;
az európai országokat tulszárnyaló amerikai pro-

ductio eredményének s e productio versenyképességének titka az idő s erő gazdálkodásban, vagyis ezen tényezők okszerű felhasználásában rejlik; hiába keresnők a természet ottlevő előnyös rugóiban a megfejtés okait, midőn az egyéni tulajdonoknak nemzedékről nemzedékre átszálló, társadalmilag szentesített szokásai, hogy ne mondjuk élettörvényei adják meg erre a választ; ott hol a nagy garral megkezdett francia és spanyol első településeknek Louisianában, Uj-Mexico, Arizona, déli Carolina, California végtelen pusztain, Missisippi s Florida posványai közt alig maradtak nyomai, mert a munkához megkívántató demokratikus egyformaság helyett, cifra fogatok, livrées inasok s mintha csak lakodalomba készültek volna muzsikaszó mellett. fényes háztartás parádéi képezték a telepítés soha nem végzett munkájának lármás mulatságait, ott, a munkát késleltető s akadályozó genealogikus előítéletek burkaiból kibontakozott angolszász s germán elemek, munka erélyük szivosságával virágzó telepeket alkottak. — Az egyenjogúság alapján keletkezett s a munkában szolidaritást valló, népfaji s osztályharcot nem ismerő amerikai társadalomban a munkás oly önérzetes, becsülésben részesülő polgár, mint munkaadója, kivel egyenjogu s rangu, kinek asztalánál orrfintorgató grimaszok nélkül együtt étkeznek; az elkülönző osztály-válaszfal, mely mint az osztályok közti gyűlölség egyik forrása s a socialismusnak

is legtöbb gyú- s robbanó anyagot szolgáltató ok, Amerikában nem létező, socialismus se létezik s a munkás ott a gyakorlati munkában épp oly önhéztetes, erőteljes és egymással versenyző tényező, mint a mily késedelmes, lassu, pipáját veregető-töltögető, időlopó — ha teheti — az európai, mert páriává súlyesztett lealázó helyzeténél fogva az anyagi kényszeren kívül nem lévén magasabb erkölcsi önértéttől vezérelt ösztöne, mint az amerikainál, csak vontatva, mint valami kényszermunkás hátmegettől noszogatóssal, felvigyázó mellett végzi feladatát; míg az amerikai erkölcsi felsőbbségének érzetében s egyenlőségének önértéttel tudatában megaláztatásnak tartaná, ha munkájában a többitől elmaradna s ez által társai lenézése s megvetésének tenné ki magát, de nem is maradhatna amerikai munkában az aféle lajhár viselkedésű, pipáját veregető-töltögető ácsorgó egyén, mert biz ott az időlopó dohányozgatás, trécelés, pletykázás munka közt nincs megengedve s oly szigoruan megköveteltnek az erélyes munka rendszabályai, hogy a ki a jóakaratu figyelmeztetésnek nem enged s dolgában nem a megszokott és soha kivételt nem tűrő amerikai munkaeréllyel jár el, mint dologkerülő minden perpatvarkodás nélkül azonnal elbocsájtatik, a sok ide-oda való szaladgálás mint ez Európa némely részeiben szokás, midőn itt 5—6 munkabíró ember a sok rendszabály, utasítás ellenére napokat veszteget biráskodással

pöröléssel ott ösmeretlen, mindenki végzi csendben s megkivántató eréllyel munkáját s a ki ezt nem követi az mehet; ez fejt meg azon körülményt is, hogy több, Amerikában megfordult s Európába nyomorusággal visszatérő munkás mért nem tudott munkája után megélni; hát biz ott az élheterlen, dologkerülő bevándorlók számára nem röpöködnék az amerikai sült galambok, de az erélyes munka nem csak eléggé jutalmazó, hanem mindenki részére megnyugtató jólétet is biztosít; kinek az amerikai életet éveken át tanulmányozni alkalma lehetett, erről kell-e meggyőződni; még a házi asszonyok is nagyszámu cselédség segédkezése mellözésével, minden zsörtölődés s Kelet-Európában annyira szokásos rendtartási szeretet fontoskodó fitogtatása nélkül amerikaiasan csendben végzik munkájokat, mely a szén, fa, viz, férfi-cseléd általi konyhába állítása mellett is elég teendőt ró reájok, mégis órára, percre készülnek el, nehogy a munka késedelmességük folytán akadályozva legyen.

Az embererő s idő gazdálkodásnak élénk példáját adja az amerikai élet mindenben; a farmer ugy, mint a városi ember, nagy időtekozlásnak s embererő pazarlásnak tekintené olyan dologban, melyet maga végezhet, többed magával, vagy gyalog járni el, lóháton vagy tollkönnyüségü buggy-ján megy ő mindenhova, s míg a buggy-ját, (könnyü jármű) megfékezve, lovát magával hordott sulyos kövel lebilincselve,

a lóörző embert így pótolva, azt addig másra használja, gazdálkodva idővel embererővel, rövid idő alatt három annyit végez mint a képtelenségig lasuság hibájával sujtott Kelet-Európában végezni szokás, sőt pohár sörét, vagy hirtelen septében történő falatozását is állva a bar-room korlátjánál végzi, órák hosszan át tartó üldögéléssel, trécseléssel idejét nem pazarolhatván; Kelet-Európa némely országainak álmos, botorkáló lasusága mellett ezen lázas sietség s gyorsaság, mely az amerikai munkaerélyt jellemzi, még neveltség s gunytárgyát is képezné, oly országokban különösen, hol évekig tanácskoznak a fölött, valjon az egyetlen közuti vaspályatársaság által vasuti vágányának valamely utcán szándékolt végigvezetése megengedhető-e vagy nem? vagy egy hidnak munkát végző járművekkel való használatának betiltása nem volna-e korszerű azon plausibilis ok miatt, hogy az arra gyenge, mintha a kipróbált erejű hid. építőmestere s tervezői által a munkacél kiszorításával csupán luxusra lett volna építve; holott a hadi batteriák ezer mázsait ugyan azon hid egész könnyűséggel hordozta már karsu hátán; a mikoron Amerikában a városokban 10—12 közuti vaspálya-társaság a város összes utcáit keresztül kasul átszeldelő vágányaival közvetíti a nemzetgazdaságban legnagyobb szerepet játszó idő s embererőben való gazdálkodás hasznos munkáját; midőn nemcsak Amerikában, de Nyugot-

Európában is a közönséges hidak mellett még a vasuti hidak is, gyalog úgy mint kocsiterhekkel való közlekedésre egyiránt a nagy közönség rendelkezésére állanak, p. o. a kölni vagy a ludvigsburgi stb. rajnai vasuti hidak; helyes nemzetgazdászati elvek alkalmazása hiányában élő népek végzett munkái nem is lehetnek oly jutalmazók, mint az idő s embererőben gazdálkodó népekéi, mert ezek $\frac{1}{3}$ idő alatt $\frac{1}{3}$ munkaerővel erélyesen végzett munkával három annyi eredményt érnek el, mint amazok három annyi idő alatt s három annyi lanyha erővel, s így a több erő által több idő alatt eredményezett siker nem is lehet oly jutalmazó, mint az olcsóbban végzett amerikai munkaeredmény.

Az amerikaiak minden munka-eszköze az európai massiv szerkezetű, nehéz kezelésű szerzőmóktól egészen elütő, az embererő kimelésére számított játszi könnyűségű kezelése mellett végzett s jól megfizetett, mondhatni drága, erélyes munka többszörös eredménye mégis sokkal olcsóbbá válik reá nézve, mint a kelet-európai rosszul fizetett embererő pazarlással, hiányosan végzett munkájának csekélyebb eredménye, e mellett pedig nem is lehet elmondani az amerikai munkaadóra azt, a mit Európában általánosan hangoztatnak: »mig a munkaadó zsirjában full meg, addig a munkás éhen hal».

A munkaerőnek nem kizsaroló, de épentartó, kiméletes, és erélyes használata, az idővel való

gazdálkodás és a munkaerély hatalmának várás erejében keresendő az a titok, mely Amerikát messze Európa fölé helyezi, s mellyel különösen Kelet-Európa a productio versenyét fel sem is veheti addig, míg a munkában hasonló tényezőkkel nem rendelkezik.

De más országok közigazgatási dolgainál is p. o. a kis Belgiumban mint láttuk, közhatalom, s a társulati magántevékenység egészen karöltve járnak, mely társulatok az állam közhatalmi gépezetének csaknem kiegészítő részét képezvén, szerves egységekben az országra kiterjeszkedve, egymásba folyó államhatalmi s magántevékenység útján minden irányban megbámulandó magas termelési eredményhez juttatják el az országot; szintazonkép Németországban, bár különféle alakban jelentkezik az állami főcél elérése, a termelés fokozására irányzott magántevékenységbe való közhatalmi beavatkozás, máskép Baden, Württemberg s Szászországban, máskép Poroszországban. de a cél egy; Poroszországban az 1879 május 13-ki rendelettel, tehát a közhatalom közvetlen iniciatívájára létesültek a talajjavítási járadék-bankok; Amerikában pedig az államhatalom beavatkozásának épen meglepő példájára akadunk, hol az állam a magántevékenység mezején is csaknem intéző szerepre vállalkozik s a magántársulati működéshez a maga hatályos együttes működését csatolja; habár ezen társulatok 16—20 ezerre menő központi,

sőt fiók egyleteikkel milliókat meghaladó tag számaikkal mint p. o. a »Grange« melynek $1\frac{1}{2}$ millió tagja van, már magokban véve is igen hatalmas nemzetgazdászati tényezőként szerepelnek; sőt Egyiptomban is azt tapasztaljuk, hogy az ország nemzetgazdászati ügyeinek intézése mindenkor az államhatalom legfő teendői közé tartozott s 4000 év óta vizeinek elrendezése, szétsztása, lapályok feliszapolása körül élénk tevékenységet fejtett ki, melyet soha magántevékenységre nem bízott; ma is láthatók a közhatalmi tevékenység eredményei p. o. Moeris tó öntözésre készült víztartó-4500 év előtt Brugasch chronológiája szerint III. Amenemha Pharao alatt Moeris tónak az áradások felfogása s a szántóföldek öntözésére készült nagyszerű munkájánál; mely Linan de Bellefond szerint a Fajum tartomány nyugoti felső részén 9 méter magas s 60 méter széles félkörben nyuló töltésfalak által befoglalva 2820 millió köbméter viz s 100 napi áradás óriási veszélyeinek elhárítására s roppant területek öntözésére szolgáló víztartányt képezett. A hajdani Egyiptom ezen gigászi vízműve, mely Memphisig az ország lüktető életerét képezte, honnan a mezőgazdaság szükséglete szerint az életnedv szétágazása eszközöltetett, a kihasznált vagy feles vízmennyiség pedig a nyugoti sivatagok levezető csatornáin folyt tovább, ma romokban hever; de a 4500 év előtti vízmű még romjainban is a mai vízművelési tudománynak nagy tanulságot

nyújtó okmány gyanánt áll ott, hol a pusztító háborúk s politikai viharok közt a későbbi nemzedék megfeledkezett annak fenntartásáról gondoskodni; de látjuk azért a közhatalom élénk tevékenységét a csatornázások szerte szét ágaztatásában, az iszapolás nyomait meg 60 lábnyi mélységben is észlelhetjük, östermelésével pedig a római államot is élelmezte; Augustus idejében csupán Olaszországba 20 millió Modioszt meghaladta az egyiptomi gabnakivitel.

De még a római államban is tapasztaljuk közgazdasági dolgoknál a hatalom közbelépését; p. o. Numa Pompilius földmivelési censorai megdorgálták a rosszul gazdálkodót, későbbi törvények elvették a hanyag miveltől a földet s gondosabb kezekbe adták, Constantin idejében is a törvény rendelete szerint, a ki elhanyagolt földet két évig mivelt, az tulajdonába ment át. Kelet-Európa több országaiban mind ezekkel szemben sem magán társulati, sem közhatalmi befolyással nem fejtik ki a közgazdaság terén azt az elengedhetlen erélyt, mellyel egyedül volnának képesek nagy mérvű termelés előidézése által mind magán, mind államháztartásuk dolgában a sulyegyen helyreállítását eszközölni, e helyett pedig autonomikus fikciókkal megbontják a természet rendjét, ennek ellenére dolgoznak vízműveleteiknél s szeszélyes klimáról panaszkodnak, holott a klimát vízei s erdei elrendezésével az ember maga szabályozhatja; e században már

m. e. 20—22 aszályos évről tesznek a krónikák említést, a midőn minden termés odaveszett Magyarországon; Perzsiában, hol 6 hónapig nincs eső s egész évben nő minden, ma nem igen ismerik az aszályos évet, mert vizeikkel való munkájoknál a természet útján járnak, szétesztják azokat s földjeik öntözésével pótolják az esőt, és valójában sokan eljárhatnának még Ázsiába is a vizekkel való bánásmód tanulmányozására, még Bokharától is tanulhatni, hol télen át szakadatlanul folynak az öntöző csatornázási munkálatok a kormány vezetése, s ha kell, kényszerrendszabályai mellett.

Avagy sokan a közhatalomnak csak bénító befolyást engednek meg? mint a dohány-monopolium, hol az államhatalom a magán ügyeknél nem csak mint beavatkozó, de már mint magánüzér jelentkezik, holott mind mennyiség, mind minőség tekintetében a concurrentiális termelés az államhatalom pénztárába is több jövedelmet hajtana; Angliában is van opium- s dohánymonopolium, de azért nagy erélylyel vesz részt a magán tevékenység előmozdításában az államhatalom mint ezt fönnebb láttuk.

Széchényi sem lehetett oly intézmény mellett, a melyet sem magán, sem államérdekek nem indokolhatnak, azért mondá Stádiumának 265 lapján: »Mily szerencsétlenség a monopolista járma alatt görbedni . . . minthogy csak egy vevő van s minden rendelések ellenére csak

egy szab árt» stb. Látva mindenfelé a népek közigazgatási tevékenységeiknél a közhatalom együtt-működésének üdvös eredményét, jól tesz az ország, ha az előtte haladó népek példáin okulva, az egész országot egy egységes szervezeti közigazgatási társulatnak mindenfelé kiágazó tagozataival behálózni, s a legnagyobbmértvű társulati tevékenységgel az államhatalmi együtt-működést párosítani el nem mulasztja, mert mint Toqueville is mondja: »C'est dans la commune qui réside la force des peuples», csak ez uton várhatni kívánt sikerű eredményeket.

Helyes elrendelést kell tehát létesíteni, mint Széchényi is »Stádiumának« 42 lapján mondja: »Mennél gazdagabb valamely ország, annál nagyobb adó s védőtehetsége s viszont; minden kormánynak pedig a legkorlátlanabbtól lefelé, vagyis fölfelé a respublikáig legfőbb szempontja soha nem más, habár külön czélu és néha sejdíten uton is, mint az adófizetési tehetség emelése; a gazdagság értelmét nem csupán pénzre, földre kell szorítani, de általán, a mi ezekkel kapcsolatban van p. o. a henyesség megszüntetése, jobb nevelés, külföldi tapasztalás **az ember nagyobb becse.**»

Azt is figyelembe kell venni, hogy az államháztartás fedezésére szolgáló teherviselést nem szabad gyűlöletessé tenni, pedig mindenféle adó gyűlöletessé válik, ha nincs meg reá a képesség, tehát a képesség megteremtése az első státus-

férfiúi bölcsesség, azért mondja Say Leon, francia nemzetgazdász: »Minden adó között legjobb a legkisebb»; de ennek értelme nem az, mintha 10,000 frt tiszta jövedelem után jobb volna 5 frt adó mint 500 frt, hanem Say Leon mondatának értelme az, hogy a nagyobb adó is kicsinnyé válik, ha meg van reá a képesség: ellenben a legkisebb 5 frtos adó is elviselhetlen nagygyá válik, ha nincs meg reá a képesség; tehát az államgazdaság legelső axiomája a **teherviselési képesség** lehető legnagyobb foku, minden irányban való **emelése**. A megterheletés pedig csak a képesség határáig terjedhet ki, mert ezentul minden megterheletés a rombolás jellegét viseli magán, mi egy állam méltóságával se egyeztethető meg, de meg az államgazdasági tudományba ütköző olyan pusztító munka, mely magát keservesen megboszulja. Általában 20%-ig terjedő adóemelést minden államgazdász már magas foku megterheletésnek tekint.

De ha mind ennek dacára magasabb megterhelést, tán közeleső magasabb állami célok elérése, p. o. bevétel s kiadás közti egyensúly helyreállítása szempontjából meg is engednénk, tisztán pénzügyi műveletek, mint bevételek szaporítása, kiadások apasztása száraz alkalmazásának elve a teherviselési képesség emelése nélkül soha sem helyeselhető, mert ezen az uton a megtámadott ember, — vagyontőke, mint államfenntartó tényezők elpusztító rendszerében, az állam-

hatalom maga saját s az állam megsemmisülésén dolgozik. Hasonlítást téve két egyenlő adómértékű, de az adózók különböző teherviselési képességével bíró állam közt, szembeszökően kitűnik az adózók nagyobb termelési képességével bíró állam tulnyomó ereje; ha p. o. X állam adózó polgára, ki bizonyos tőke s munkaerő alkalmazása mellett produktója eredményeként 1000 frt tiszta haszonnal dolgozott 50%-ot fizet oda közterhek viselése fejében, bizonyára könnyebben teheti ezt, mint egy más Y állam hasonló viszonyok közt élő polgára, ki ugyanazon tőke s munkaerő felhasználása mellett hasonló munkánál s ugyan annyi idő alatt csak 500 frt tiszta haszonra tudott szert tenni, mert itt az 50%-nyi közteher tisztázása után már csak 250 frt, míg amannál 500 frt tiszta haszon marad meg; világos tehát, hogy a két hasonlónak látszó teherviselés mellett a magasabb fokú termelési képesség adja meg az adózónak a magasabb adóképességet az államnak pedig az erőt; a szertelen adóemelés államgazdasági szempontból se levén megengedhető, az csak a termelési képesség emelkedésével tarthat lépést, az államhatalmak részéről nem volna tehát helyes eljárásnak tekinthető, szertelen adóemelés által az a nélkül is felhalmozódott társadalmi bajok mellé újakat teremteni, melyek keletkezésük okainál fogva, magára az állam szerves institúcióira zudítják az elkészerített népgyűlölet

felkavart szenvedélyeit. Van azonban egy menthető és indokolható, a luxus törvényekből keletkezett vámbevételi indirect adó emelés, mely az ausztr. monarchiában 45—48 millió forintra tehető, s mely vámbevételi adónak emelése által bizonyos cikkeknel p. o. gyermekjátékáru, külföldi friss-gyümölcs, selyem stb. megfelelő termelési intézkedések alkalmazása mellett még jótékony hatást is gyakorolhat a beltermelés előmozdítására. Az államtönkkel küzdő népek financialis regenerációja pusztán pénzügyi műveletek utján, a productiv munka nagymérvű emelése mellett szükségben kiségitő, gyakran mentő eszközül szolgáló reservealap alkotása nélkül nem is képzelhető.

Ennélfogva az államgazdaszatban ovakodni kell a sok féktelen adóemeléstől, mert minden adótulterhelés nagy sokaságu termelő erő pusztulását idézi elő, ez pedig megszámlálhatlan állami bajnak forrását képezi, p. o. elszegényedés, kivándorlás stb., ha pedig valamely ily baj már előállott, nem elég annak regisztrálásánál megállapodni, de a közhatalomnak minden erélyét és tervszerű tevékenységét arra kell használni, hogy a tapasztalt közigazdaszati bajokat, illetve ezen bajok okait elhárítsa, és az állapotok javítását eszközölje, mert csak így lehetnek magok a bajok is elháríthatók a keletinél jobban megviselt termelő erőkből pedig jól alkalmazott módok s eszközök által új, erősbülő életet, gyarapodást keltsen.

Noha kétségtelen, hogy nagyobb állambajokat mintegy varázscsapásra egyszerre megszüntetni nem lehet, csodás panaceákkal meg éppen nem, de annál bizonyosabb, hogy kitartás, összműködés, a közhatalomnak támogató, védő közbelépése minden sikert biztosítanak ott, hol az egyes, vagy össze nem függő társulati tevékenység is csak hiányos, félmunkát lett volna képes végezni. E mellett ha azon erkölcsi kötelelességeket, melyek vagyons kiválóbb társadalmi helyzet-hez vannak fűzve, letéteményeseik hiven s lelkiismeretesen teljesítik, még nehezebb társadalmi, s állami problémák megoldása is könnyüvé válik.

III.

Nevelés-oktatásügy a nemzetgazdászatanban.

Minél nagyobb azon fogyasztók száma, kik semmit nem termelnek, sőt ezek mellett az olyanoké, kik ha termelnek is, de fogyasztásuk meghaladja az általuk eszközölt termelés mennyiségét, annál szegényebb, gyengébb s tehetlenebb az állami élet, annál erőtlenebb alapokon nyugszik az állam hatalma; ebből önként következik, hogy az állami erők tevékenységének bizonyos munkaágaknál előnyösnek felismert foglalkodtatása szempontjából némi közvetett államhatalmi befolyásra van szükség azért, hogy a létező vagy fejlesztendő munkakörnél megkívánható erők kellő arányban csoportosuljanak.

Egyiptom hajdani államszerkezetében ezen erőcsoportosulási arányt egyenes közhatalmi befolyás útján intézték akként, hogy az egyén egy eléje tűzött életpályán volt kénytelen haladni.

A mai Hindostánban a bevándorlók által leigázott Szudra nem tehet egyebet, minthogy az elébe szabott munkát végzi.

Az európai munkaszabadságnál ilyen egyes államhatalmi befolyás, az öröknek bizonyos munkaágak köré csoportosítása szempontjából nem fordul elő, de a közhatalmi eszélyesség sokat tehet s tesz is nem egy államban arra nézve, hogy az állami embererő a productiv munka felé tereltesék; a productiv munka képezvén az állam jóléte s gazdagságának kincsforrását, a nevelés-tanügy körüli célszerű intézkedések útján -- mely a közhatalom kezében van -- sok üdvös dolog érhető el.

Angliában részint a kedvezőtlen földbirtok viszonyok, részint pedig a felette kedvező iparügyi feltételek (szén és vas egymás mellett, csaknem egy gödörből kerülnek napvilágra, melyekből maga Anglia többet termel, mint Európa összes többi államai együttvéve) okozzák azt, hogy a lakosság jelentékeny része nevelés-tanügyi intézkedések folytán az ipar felé tereltek. A népesség m. e. 25% foglalkozik iparral s csak 10%-ka őstermeléssel, de ezen mezőgazdasági erő szakképzettségi tulnyomó erejénél fogva hasonló területen három annyi productiót képes előidézni, mint Magyarország alacsonyabb fokú szakképzettségénél fogva.

Magyarországon még a 60-as évek elején 5 millió egyén, a lakosság 38 százaléka mondatott őstermeléssel foglalkozni, azon szám pedig, mely kizárólag mezőgazdaság után élt 68 százalékot tett. Ezen számarány azóta nagyon

megváltozott; már 1870-ben 748 ezernél többel megfogyott s 32 százalékra olvadt le a termelők száma, ma pedig 26 százalékon alig megy túl; a kivándorlások s a gazda közönség pusztulása, elproletárosodása folytán már is 3.669,117-re süllyedt az alá; ha több tekintetben még ezen számarány is illuzóriussá nem válnék először az alacsony foku szakképzettségénél fogva és másodszor az ott sorakozók részben csak dilettánskodó működése, részben pedig az erők nem egész kihasználása által.

Míg az 1870-iki népszámlálás szerint volt Magyarországon 6.452,624 határozott foglalkozású 14 évet meghaladott egyén, kik közül östermelésből 4.391,583 egyén élt, iparral foglalkozott 598,269, kereskedelemmel 122,638 az östermelők közt tisztán föld- s erdő mivveléssel 4.038,099, kik között ismét 1.631,671 birtokos volt, ezek közt meg 1¹/₂ millió telkes gazda, a föld- s erdő mivveléssel foglalkozók közt volt 46.317 haszonbérlő, 14,860 gazdatiszt, 1.331,559 szegődött éves szolgálata személy s 1.314,292 napszámos; az ország eme tösgyökeres népessége nagyfontosságú szerepre volna hivatva, ha ennek szerves felhasználására elég érzék s szakértelem nyilatkoznék a gazdasági tevékenység tág mezéjén; azonban az ország munkálható területéhez képest az a nélkül is igen gyér népesség s csekély munkaerő, önhibának felróható okoknál fogva még évről évre fogy is; a nagy

szorgalmu székely nép az évi kivándorlás után már vagy 80 ezerre szaporodott Bukovina s Oláhországban; az ország észak- és dél-nyugoti kivándorlóit nem is említve; s mi ennek az oka? a more patrio-féle földmivelés mester-ségével, okszerű gazdaszat nélkül, a földek $\frac{1}{3}$ -da, mint p. o. Háromszékben, sőt gyakran fele részben is ugarként hevervén, a közterhek rohamos emelkedése, a teherviselési képességnek visszamaradása folytán földjeiből nem élhetvén meg, máshol keres a földnépe jobb hazát, mely általános bajon csak az általános gazdasági népnevelés, már az alsóbb elemi osztályoknál is, olvasókönyvek stb. után, az elemi iskolával kapcsolatos gyakorlati mintagazdaszatok behozatala, s a kisebb birtokosok vezető, példaadó értelmisége segitend; felsőbb gazdasági oktatás van, de általános elemi gazdasági oktatás nincs; mint más. ugy a gazdasági tudomány is lehet öncél akademiákon, egyetemek katedráin, de az országra, az élet gyakorlatába lépő népre nézve csak a népies, didactico-paedagogiai gazdasági oktatás bir fontossággal, mely az elméletet nyomban a gyakorlatba átviszi; a selyemtermelésnek is minden elemi iskolában a gyakorlattal párosult tanköteles tárgyat kellene képeznie.

Magyarország par excellence földmivelő ország és a területi nagyságot véve 46.597,980 millió hold. 17 millió szántóföld e jellegnek

meg is felel; ezen terület az orsz. statist. hivat. által a legújabb adatok szerint rendezve, ilykép oszlik meg: Magy.-Erdélyben van 2.485,265 birtoktest; a legutóbbi népszámlálás szerint pedig a birtoktulajdonosok száma 850,000 volt; a termő terület 43.477,475 hold, terméketlen 3.120,414 hold, a birtoktestek nagyságuk szerinti felosztása ilykép alakult: van 5—30 holdas kisbirtok 2.348,110, 30—200 holdas kisközépbirtok 118,981, 200—1000 holdas birtok 13,758, 1000—10,000 holdas urasági birtok 5195, 10,000 holdon felül uradalom 231; az ugynevezett holtkézi birtok teszen tizenegy millió catastralis holdat, vagyis az összes birtokterület 27.6%-kát, melyből az egyházi javakra 2.48% vagyis 281,612 catastralis hold esik.

Az örökös tartományokban az egyházi javadalmak 1 millió 140 ezer holdnál többet, a válásalap 420 ezer, összesen tehát 1½ millió holdnál többet tesznek, a mely mintegy 200 millió forintnyi értéket képvisel; látni ebből, hogy a magyarországi egyházi birtok sokkal kisebb értékű s az örökös tartományokban levő egyházi birtoknak egy 5-ét se üti meg; Franciaországban még kisebb, itt csak 33 ezer hold van egyházi kézen, míg Belgiumban 42 ezer hold.

A magyarországi földbirtok megoszlása tehát nem mondható a legkedvezőtlenebb arányúnak, mint ezt Angliában láthatni, a hol is a földbir-

tok ilykép oszlik meg: 38.875,522 acre. vagyis az egész ország felénél 2.415,547 acreval van több 2184 egyén birtokában és eme 2184 birtokos közül 421 egyén az ország negyed részénél 4.850,756 acreval bir többet, vagyis 22.850,755 aceret, mely birtok-megoszlásnak elég káros hatásai szemlélhetők az ország munkás népességének pusztulása s kifelé áramlatánál; Irlandban 1841-ben a népesség még 8.574,597 volt, 1851-ben 6.574,278-ra és 1861-ben már is 5.798,967 s 1871-ben 5.412,397-re szállott alá, hogy a nép elszegényedésében mily romboló polit. factort kell tekinteni arra e számarányok elég felvilágosítást nyújtanak; de a mint az összehasonlító statisztika alapján láttuk Franciaországnál, nézzük most Angliával szemben, mikép áll az ország földmivelési mestersége s mint felel meg földmivelői hivatásának a lakosság.

Magyar-Erdélyben $3\frac{1}{2}$ millió hold területen terem átlag 47—50 millió mérő vagyis vámmázsa buza, míg Angliában sokkal kisebb, 2 millió snéhány százezer hold területen 59—60 millió mérő vagy vámmázsa buzát termelnek, Angliában tehát több mint 1 millió holddal kisebb területen 10 millió mérővel többet termelnek. Lehet-e ennél lesujtöbb példa egy par excellence földmivelő országra nézve, midőn az őstermelés terén épp ugy mint a többi nyugat-európai állammal szemben a kitünő gyáripáros

ország mezőgazdasági termelése által is anynyira tulszárnyalva látja magát az ország?

S mi az oka ezen elszomorító hátramarádásnak? elfogulatlan ítélve, be kell ismerni az önhibát; míg más nemzetek a tudomány vívmányait a vegytan terén (talajismeret, talaj-növény-vegybontás s ezek alkatrészeinek vizsgálata) szakadatlan kísérletek által a gyakorlatba viszik át, Magyarországon még mai-napság is sokan irtóznak a tudománytól, sok részben meg épp kígonyolják a theoriát nem akarván megérteni, hogy a more patrio-féle gyakorlat is theorián, de csak ódonszerű hagyományos theorián alapszik, hova alig lopódzhatik be egy-egy kis javítás, míg az írott elméletek állandó kutatások s vizsgálódások eredményeiből napról-napra tökélyesbülnek. A sok közül csak egyet példakép: Liebignek azon állítása, hogy: »a tenger sivár fővényét soh'se lehet megtermékenyíteni«, még csak 25 év előtt is megdönthetlen igazságnak tetszett; ma már tulhaladott álláspont, megcáfolt tévállítmány, mert Londontól 20 angol mértföldnyire a tenger fővényein legdusabb növényzetű haszonkertészet diszlik; s mi által? London pöcegödrei, a városi csatornák mocskai, trágyaanyagának felhasználása s ezen anyagokkal való trágyázás, a sovány tengerfövényének ily módoni megtermékenyítése által létesültek ama buján tenyésző kertek.

Talán tanulságul szolgálhatna ez a Duna-

Tiszamenti nagyvárosoknak, hogy a városban található növényi- s állati hulladékok s egyéb trágyaanyagok mily előnyösen használhatók fel, a helyett hogy a folyamok vizeinek elrondítását, megtrágyázását eszközlik, hogy azután a szerves részekkel bőven elárasztott folyamokból merítsék vizeiket; több helyen mint p. o. Budapesten 17—15 láb viz-magasságnál a csatornák trágyáit nem akarván magába fogadni a Duna, drága költségen gépekkel hajtják belé, mikor azt a Rákoson mily haszonnal lehetne felhasználni? ha nem irtóznánk a hasznos ujtástól s az utcacsatornák kiömlésztő nyílásait nem a Duna de a Rákos felé irányozván, az itteni trágyatartályokból emelnénk ki s vezetnénk a földekre.

Ha tehát a mezőgazdaszat a tudomány niveaujára akar emelkedni, nem szabad annak világitó szövétnekétől elzárkozni, sőt inkább mindenben ezt kell segítségül hívni, okulva azon nemzetek példáin, kik ez uton haladva, mindnyájan oly fényes eredményt voltak képesek elérni.

Ámde ezt csak amolyan szaggatott, össze nem függő, itt-ott teljesített, legnagyobb részben pedig még meg se kezdett mezőgazdasági általános reform munkálatok nélkül soha nem érhetni el. A kérdés tehát az, miként lehet a mezőgazdasági munkálatok körül csoportosuló erők nagyobb mérvű hasznosítását elérni? A mint már a fönnebbi fejezetekben is érintve volt:

1-ör: a társulati összefüggő szerves tevékenység

2-or: a nevelés-oktatás által; lássuk most e fejezet alatt mi vár az országra az általános gazdasági nevelés-oktatás terén.

Erőkifejtés s a termelés nagymérvű fokozása a mezőgazdaság körül csoportosuló erők szakszerű értelmi képesítése nevelés-oktatás útján.

- a) Általános gazdasági oktatás;
- b) kerületi felsőbb gazdasági tanintézetek (akadémiák);
- c) megyei gazdasági intézetek és tanító-képezdek;
- d) járási gazdasági iskolák;
- e) elemi oktatás;
- f) női nevelés;
- g) felolvasások és községi könyvtárak;
- h) 1. lelelcügy, 2. javító intézetek, 3. toloncügy, 4. bűnügy a nemzetgazdaságban.

A közhatalom legelső s legfontosabb feladata a köznevelés körüli felügyelő, ellenőrző s mondhatni irányzó befolyása.

Az állampolgárok egyetemes értelmi ereje.

ismeretekben gazdag szakműveltsége képezi az állam hatalmának nemcsak szellemi s erkölcsi rugóját, de anyagi értékét is. Ott lehetnek az anyagnak felhalmozott kincsei, gazdag földterületek, terjedelmes vízfelületek, ásvány s érchegek, vagy egyéb természeti kincsek, ha nincs kellő értelem s elégséges szaktudomány, azoknak minél előnyösebb módon, a lehető legnagyobb mérvű kiaknázására.

A nemzetgazdászatanban oly fontos szerepet játszó munka beosztás elvének megvalósítása, az élet és foglalkozási pályák megválasztásánál csoportosuló erők helyes arányának megoldása tehát a közhatalmi tevékenység befolyásával intézhető, hogy az állami életcél: minél nagyobb számú izom s értelmi erőt csoportosítani a productív foglalkozások terén s viszont az improductív munkások számát a foglalkozás nélküliekkel egyetemben minél alacsonyabb arányokra szállítani alá, érvényre emeltessék; mi egyrészt a termelő életpályák előkészítésére szolgáló tanintézetek nagyobb számú létesítése, ezen életpályákhoz kötött kecsgetőbb remények, kedvezőbb javadalmasítások s a politikai tisztségek egyiránt nyitva álló tere; sőt az egész nevelés-oktatási rendszert, a productivitást emelő erők képzése, az állam erejének emelése céljából, gazdasági alapokra kell fektetni;

meghagyván az igazságügyi ressortnak a jurisprudentiát, az összes közigazgatásügyi, községi, megyei, központi ministerialis apparatusnál ne a jogegyetemi tudomány, hol a nemzetgazdászati appendix, de a gazdasági akadémiák adják meg a szükséges megkivántató kvalifikációt, hol a nemzetgazdászati, a gazdasági tudományok ismerete minden s az e téren elmaradható jurisprudentia lehet független.

Az állami főcél feladatában a mindinkább emelendő productivitás szolgálatának gyakorlatában, a gazdasági egyetemen nyert természet-tudományi képzettséggel ténykedő közigazgatási közegek mind igen jó s kitünő administrationalis közegek lehetnek, de a jurisprudentialis képzettség, a természet-tudományokon alapuló mezőgazdaság, a productivitás terén, (*»ignoti nulla cupido«*) a hol minden közigazgatási közeg hivatásszerűleg intéző s vezérszerepre lenne hivatva, nem érvényesíthető.

Akár a belügyi tárcának osztálya gyanánt fungáljon a központi gazdasági közeg, mint ez több európai államban, de Amerikában is látható, akár pedig külön földmívelési ministerium intézze ezen legfontosabb állami ügyeket, mint ez Magyarországon létezik, csak úgy remélhető üdvös eredmény, ha ennek egy központi, valamint az országot behálózó, egy személyben gazdasági s politikai igazgatással megbízott közegei nem juris doktorok, de a gazdasági egyetemek,

vagy akadémiákon képesített természettudományal bíró, tudományukhoz ragaszkodó s a gyakorlatot szeretettel felkaroló akademikus képzettségű mezei gazdák lesznek, ha prokátortól, irnoktól, képesítés kívántatik, ugy bizonyára a mezőgazdaság az, mely legterjedelmesebb ösmereteket s a legnagyobb képzettséget igényli, az állam pedig megkövetelheti, hogy a mezőgazdaság folytatásához ne csak gyakorlat után eltanult, de elméleti képzettség legyen minden földmivelőre nézve a szükséges kvalifikatió, e szerint a gazdasági képesítésnek mind szélesebb alapot nyújtván, a földmivelési ministertől kezdve az irnokig a gazdasági tudományok ösmerete képezvén a mellözhetlen kvalifikationális kelléket, ennek még a politikában is vezérszerepet juttatván, az erők a dolgok természeténél fogva mind jobban a productiv foglalkozások felé fognak csoportosulni; másrészt pedig az improductiv foglalkozásu pályák megnehezítése, ezek részére kisebb számu tanintézetek, kevesebb reménnyel kecsegtető jövő iránti kilátások s hasonló természetü intézkedések által mindinkább elérhető lesz a foglalkozások s életpályáknál a munkafelosztás elve szerinti szükséges arányosítás.

A nevelés-tanrendszernek tehát oda kell irányulni, hogy minél több emberi értelmi s izomerő képeztessek s használtassék fel a termelő munkaszakoknál s viszont minél nagyobb számu munkaerő legyen az improductiv foglalkozások

sorából elhódítva, a nagyszámu ingyen fogyasztó s veszteglő erő pedig egészben a productiv munkának megnyerve és értékesítve legyen.

Hogy Magyarországon mily nagyszámu értelmi s izom munkerő tévelyeg az improductiv munkatéren, ott igen kevés vagy épp semmi foglalkozással képez csupán ingyenfogyasztó, s így minden munka nélkül az államra nézve elveszett erőt, felvilágosítást nyujtanak a legutóbbi statisztikai adatok, melyek szerint bizonyos foglalkozás nélküli egyének (gyermekek, nők) száma 2.781,181 az összes lakosság $\frac{1}{5}$ -de. A selyem-termelés, méhészet vagy más gazdasági iparág körül mennyi productiv erő válhatnék a főnebbi nagy számból, értelmiségi keresetű 114,556 egyén, kik közül író s művész 1367 férfi s 398 nő, egyházi férfi 14.058 s 741 apácza; orvos és sebész 3387. Mérnök 2279, nagyfontosságú hivatás a gazdaszatban, különösen a cultur-mérnökség és a vízépítészet terén, melynek cultiválásánál nagyobb terjedelmű szakmunkásságot volna szükség kifejteni, 4691 ügyvéd oly nagy szám e téren, hogy ennek $\frac{1}{4}$ -de nagyon kielégíthetné a hivatást és $\frac{3}{4}$ részben a termelő munkatéren érvényesíthetné értelmi erejét; nagyon csunya dolog az a veszekedés, időt erőt rabló pörpatvarkodás, a civakodások magas száma jelentékenyen alább szállítható a termelő munkáágak fejlesztése által, mig ezek elhanyagolása

mellett a veszekedő életmód nyer kiterjedésben: a gazdaságban tehát nagy haszonnal volna használható s az államéletben igen értékes produktív erőt képezhetne az ügyvédség $\frac{3}{4}$ része, míg most az többnyire pusztító romboló működéssel okoz véghetetlen károkat. 27.664 férfi s 210 női köztisztviselő férfiúi contingensének legalább is fele része productív foglalkozással érvényesíthetné erejét az állam érdekében; a jövedelméből élő 15.727 férfi s 17.388 nő elég nagy szám arra nézve, hogy semmi hasznot hozó munkát nem végezve az államéletben pusztán ingyen fogyasztóul jelentkezzenek. A nyugdíjból élő 8489 férfi s 5003 nőszemély szintén elég tekintélyes számot képezne a productivitás terén s végre az alamizsnából élők 48.447, nagy száma 18971 férfi s 29.476 nőszemély oly szegényfolt a társadalom és állam életében, melyet letörülni erkölcsi kötelesség; de miként eszközölhető ez? áll elő a kérdés; bizonyára a nagy problémák közt vergődő európai társadalmak csak egyetlen sebének gyógyítását se képesek törvény §§-ok eszközölni, ha csak nem az élet gyakorlatával kapcsolatos intézkedések; fűtött szoba, népkonyha, levesosztás, krajcáros alamizsna, tördőfés a megszegyenített, eltiprott emberi jogok természetes rendjében, mely szerint a társadalom minden egyede igényvel és joggal bír az élethez és így megkövetelheti a társadalom rendjétől azt, hogy ha már

neki abból a közvagyonból a mit hazának neveznek nem jutott annyi rész, a melyen munkásságát a család, társadalom s állam javára kifejtteni módja volna, legalább helyes, jutalmazó munkaelrendelés által kerüljön annyi alkalma, a hol tevékenysége után magát, családját fentartva, a társadalomnak is hasznára levén, a közállam iránt csak ezután támadható kötelezettségének is eleget tehessen; de egy, a semmiségbe kutasztított pária, miként érezhet magában kötelezettséget a társadalom, a haza, az állam iránt?

A fegyveres hadseregek, szervezetük hatásában a társadalmak s államok lételet uralják s actiójuknál országok keletkeznek s népek semmülnek meg. Mi lehetne egy oly munka-szervezetü társadalom munkájának eredménye? a hol annak minden egyede képességének megfelelő munka-téren megtalálná a maga helyét; uti figura docet, megmagyarázza azt Mormonia, Amerikában.

Addig is, míg az általános munka elvei vezérlendik egykor a társadalmakat, az országot behálózó társulati szövötkezet utján minden munkabíró, magán vagy nyilvános munkatelepekhez utasittatván, s így a társadalom azon egyedeire nézve, kiknek értelmi, izom-ereje más uton nem érvényesülhetett, a megélhetés módja megadatván, a koldussági ok is meg lett szüntetve; az elaggottvagy nyomorult, könnyü munkával foglal-

kodtató ápodákban tartatván, elesik az álhumanizmus krajcáros jótékonyoságu alkalmazatlan gyakorlatának szüksége is, ellenben a koldusság megszüntetésének e módjával annál nagyobb kötelessége egyesnek ugy, mint saját maga iránt a társadalomnak, az általános munka-szervezetet felkarolva, célhoz vezetni.

(A rablásnak egy fővárosszerte ismert nemérc kell itt kitérni; a szabad ipar!! nagyobb dicsőségére; Budapest területén gomba módra teremnek s szegény embereket kizsebelő ugynevezett elhelyező, helyet, állomást szerző, rabló irodák, ezen irodákban szolgálatot, munkát kereső szegény emberek ezrei fordulnak meg; s mit mivelnek ezen elhelyező irodák? a szegény munkát kereső embereket zsebelik ki oly formán, hogy a lépre menő szegény emberektől beiratás fejében mindjárt prima intrada (a nélkül szóba se áll a Chef ur) 50 kr. 1—2 fl. beiratási díjt incassálnak, azután következik az ámitgatás, csalogatás ezerféle neme, hétről-hétre járás-kelés jobbra-balra, mignem a csalódott későn jön annak megértéséhez, hogy kizsebelték. A közérdek méltán megkövetelhetné, hogy az ilyen szabadalmazott kizsebelésnek, járatlan s tapasztalatlan egyének ne tétetnének ki, eleje vétetvén ennek 1-ór vagy olyformán, hogy korlátozott számmal, p. o. minden kerületre két ily elhelyező irodára adatnék engedély, vagy 2-or az által, hogy minden

beiratási dijszedés, birság terhe alatt tiltatnék el se tilalom kifüggesztendő lenne az iroda-helyiségben.)

A 40 év óta hirdetett fásítás ideje alatt sok erdő elpusztult, de fásítás kevés történt, ha a köz-kocsi s vasutak mentén, puszta homokbuckák, vizmosások s egyéb terméketlen területek gyümölcs, eper s vadfákkal befásítását törvény rendelí, s a törvény ebbeli rendeletének végrehajtásában megye, község, vasutigazgatóság, tanfelügyelőség, gazdasági társulatok egyiránt közreműködnek, mennyi munkába nem került erő nyerhetne itt is hasznos foglalkozást? s hány százmillió értékű fával, s így hány száz-millióval emelkedhetnék az ország értéke?

Gazdasági egyetemek vagy akademiák - egyéb gazdasági tanintézetek. — Nem lehet, nem szabad az ország mezőgazdasági ügyének, melyhez az állam existenciája fűződik, mostani szűkkörü szakoktatással beérnie, hanem a netán alkotandó agrár - törvényekkel párhuzamban a gazdasági oktatásnak oly széles alapot kell biztosítani, oly tágas körben kell annak mozognia, melynél fogva a mezőgazdaság körül ténykedő embererőnek értelmi kiképzése, a gazdasági szakismeretek elsajátítása, gyakorlattal párosult elméleti oktatás útján, a gazdasági munka minden egyedére, még a kisbéresre nézve is lehetővé váljék.

Ugyanazért is az általános gazdasági oktatás elvének megvalósítása céljából következő tanügyi társadalmi elrendelések iránt volna szükség intézkedéseket tenni:

1-ör: A magasabb gazdasági tanintézetek, vagy ha tetszik amerikaiasan, gazdasági egyetemek, akademiák állítása körül, a vidékek szerinti megosztás elve volna alkalmazandó, hogy az ország több vidéke oly gazdasági gócpontot nyerjen, mely a vidék gazdasági emelkedésének értelmi központját képezi; ezek első rendű intézetek, ugynevezett gazdasági egyetemek vagy akademiák lennének; ezekből kerülnének ki a tanerők is.

2-or: Ezek után a másod-rendű vagy megyei gazdasági tanintézetek következnének, ezek a megyei területekhez képest minden megyében, vagy kisebb területű megyéknél tán kettőben volna egy megyei gazdasági tanintézet állítandó; ezek után állhatnának a tanítóképezdék, melyeknél kétségkívül a gazdasági-oktatásra volna a főszűly fektetendő; csak úgy lehet a képezdékből kikerült ifju jó gazdasági néptanító és nevelő, ha maga is kellő kiképzést nyert a szakmában, már pedig égető szükség parancsolja, hogy a népnevelésnél a gazdasági oktatás a leghatályosabb kifejezésre találjon, azért is a megyei gazdasági tanintézetek után következnének.

3-or: a járási gazdasági iskolák, melyek a megyékben járasonkint szerveztetnének,

rehetőleg a már fennálló polgári, vagy több osztályu elemi-iskolák felsőbb osztályaiból, a mennyiben pedig ezek se léteznének, természetesen a népesebb járási központban az ilyen gazdasági iskolák létesítése, mint parancsoló szükség vétetének foganatba, végre

4-er: Minden községi elemi-iskolában, mint a földmivelő - nép nagy zömének egyedüli cultur-intézetében hivatásszerűleg a gazdasági tudományak gyakorlattal párosult népies oktatása legalább is főbb vonásaiban rendszeresítendő lesz; magától értetődvén, hogy valamint a gazdasági akademiák, megyei gazdasági tanintézetek, s járási gazdasági iskoláknak a gyakorlati oktatás műveleteihez megkívántató földterületekkel kellend ellátva lenniök, épp úgy a községi elemi iskolákhoz aránylagos terjedelmű földterületek csatolandók; ezen arány, a helyi viszonyokhoz mérve kisebb-nagyobb lehet, de nem árt ha nagyobb, mert az illető tanintézetek hivatásuknál fogva példányszerű gazdaság folytatására lévén kötelezve, ezeknek a lehető legtöbb gazdasági műveletek végzésére alkalmas terjedelmű földterülettel kell birniök, már csak azért is, hogy a környező lakosságra nézve utmutató, megragadó példaadással szolgálhassanak.

Nemcsak minden mezőgazdasági műveleti ágat kell ezeknél a tanintézeti példánygazdaságoknál felölelni, de a gazdasági iparra is ki kell terjeszkedni, jelesül a megyei-gazdasági, járási-

gazdasági, sőt a falusi elemi-iskoláknál is a feladatok egyik legjelentősebb részét a **selymészet** fogja képezni; e mellett pedig a **méhészet**, konyha és gyümölcskertészetet is megfelelő gondozásban kellend részeltetni; ekkép a gyakorlat és elméleti oktatás révén, a leendő földmivelők már zsenge korukban mintegy magokba szívják a helyes gazdálkodási elveket s vérükbe oltódik a tudományos rendszer gyakorlata.

Ha összehasonlítást teszünk más országok gazdasági-oktatásával, azt találjuk, hogy a par excellence földmivelő Magyarország alig tette meg a gazdasági-oktatás terén az első lépést, még csak kertészeti iskolákkal se bír az ország s idegen országokból jövő kertészeket tart; holt a mezőgazdaság intenzív irány felé vezetéseinek egyik főfeladata a kertészeti iskolák által képesítést nyújtani a kerti műveléshez. A budai vincellér-iskolának kertészeti mellék ága nem terjeszkedhetik ki a kertészet tág mezején, s az oly nagy fontosságú üzdészet, a botanika, kertészeti-rajz, technika, pomologia, stb. nem képezhetvén rendszeres előadási tárgyakat, csak futólag is alig érinthetők, a szőlőszet s pince-kezelés lévén a vincellér-iskolák főcélja s feladata, a kertészetre mint mellék ágra nem fordíthatnak kellő figyelmet s így a fennálló diószegi, tarcali, n.-enyedi, ménesi, pozsonyi és leendő kecskeméti vincellér-iskolák mind nem pótolhatják a kertész-iskolák helyét, minélfogva, akár

ezekben párhuzamosan a kertészetnek megkívánandó terjedelemben való oktatása, akár pedig külön kertészeti - iskolákban a szükség parancsolta kertészeti oktatás mielőbb elrendelendő volna.

Ha az iskola nem általánosítja a gazdasági ismereteket, mi eszközölheti ezt inkább? a vándortanítási működés? ez is jó, hasznos is ott, hol az iskola már megtette a magáét, de a vándortanítás nem pótolhatja az iskolát, ez csak folytatása, gyarapítása, tökélyesbitése lehet az iskolai munkának; azért éppen nincs mit csodálkozni, ha a vándortanításokat Magyarországon csak gyéren látogatják, vagy annak sikere nincs, nem lévén meg az iskolai alap, nem érez magában kedvet a 40 éves ember az alphánál kezdeni tanulni, s legyen az indolentia vagy bármi, még a polgármester se buzdíthat lelkesedésre a tudomány iránt ott, a hol az iskola nem vetette meg annak alapját; másként áll a vándortanítással Németország vagy Belgiumban a dolog, hol az iskola eleget tett az elemi-gazdasági oktatásra nézve, ott a vándortanítás a megvetett alapon már sikerrel folytathatja a magamunkáját.

Edigélé van az országban 5 magasabb gazdasági-tanintézet : 1. a m.-óvári gazdasági akadémia, 2. Keszthely, 3. Kassa, 4. Debreczen, 5. Kolosmonostoron ; két állami földmives-iskola : Debreczen és Liptó-Ujvárt, s néhány magán földmives-

iskola, mint a nagy-szent-miklósi gr. Nákó által alapítva, istvántelki, a szász-egyetem által fenn-tartott beszterczei, földvári s megyeri földmives iskolák; ámde (quid hoc ad tantam sitim) mi ez az egész országra nézve?

A nép, illetve a kisebb birtoku földmivelők részére más országokban alapított oly szervezetű s intentioju földmives-iskolák, melyekbe ingyenes, vagy fizetéses 15—17 éves, tehát az iskolából már 2—3 év óta kilépett földmivelő fiuk vétetnének fel, 2—3 évi gazdasági tanfolyamra, ugy másutt mint Magyarországon, a mint ezt többek közt a n.-szt.-miklósi gazdasági egyesület által fenntartott földmives-iskola példája is igazolja, (a hova nemcsak gazda emberek fiai 100 frt évi díjfizetéssel, de némely község által 100 frttal javadalmazott ingyenes helyre se jelentkeznek községbeli ifjak, ha csak valami lézengőkkel nem töltik be az ingyenes helyeket); annak tapasztalatához vezettek, nemcsak Belgium s Németországban, de jobbára mindenütt, hol az ily szervezetű földmives - iskolákkal kísérleteket tőnek, hogy azok a célnak egyáltalában meg nem feleltek s ezért fel kellett oszlatni, vagy más szervezetű iskolává átalakítani.

Ezen sikertelenség okául pedig a céltévesztést, a földmives-nép életviszonyainak tekintetbe nem vétele mellett, tán a nagyon is tudományos szervezetű, hosszú, két három évet igénybe vevő akademikus színezetű rendszernek lehet tulajdo-

nitani; ezen, a földmives-nép gyakorlati életébe nem vágó, az iskolai kötelezettségen túl, két három évi megszakítás után hosszú időre terjedő cursus, már az élet gyakorlatából veszi át a szülők gyermekeit 2—3 évi tanfolyamra; ugyan azért is nemcsak a szülők visszatetszésével találkozott mindenütt e rendszer, kik serdülő gyermekeiket saját gazdaságaikban előnyösen használhatván, nem hogy fizetést teljesítve, de díjtalanul se szívesen küldék gyermekeiket ezen földmives-iskolákba, hogy ott, mint Németországban mondani szokták, az intézeti igazgató számára dolgozzanak, vagy pedig mint Belgiumban állíták, (hol a kormány képzettség jeles gazdának saját birtokain földmives-iskolák létesítését engedélyezvén, illetve velök egyeségre lépven, a midőn is ezen magán-természetű intézeteknek a szükséges tanerők mellett vállalkozó-igazgatói levén), hogy a vállalkozó-igazgató földjeit míveljék a tanulók; fordult legyen elő eset kivételkép, — ám az ügybuzgó, a közjóért működő egyéneknél elég a gyanúsítás, hogy buzgalmában a tudomány tisztalelkű emberét elkedvetlenítse; de meg különösen a belgiumi kisbirtokos gazda, elég magasfoku gazdasági képzettsége mellett nem is igen érezte szükségét s nem tapasztalta hasznát; vagy másutt mint p. o. Magyarországon a szülők a régi gyakorlathoz ragaszkodva, nem érzik s nem bírják az elméleti oktatás gyakorlati hasznát felfogni; az érintett szervezetű földmives-iskolák fennállha-

tása ellen szól még a 2—3 évi időköz, mely az ifjaknak az iskolából kimaradása, a gyakorlati földmives foglalkozásokba lépése s az újra kezdendő földmives-iskola 2—3 éves tanfolyama megkezdéseig lefolyt, ez idő alatt a tanulástól, iskolai rendtartástól jobbára elszokván, semmi kedvet nem éreznek többé magokban a már serdült ifjak újból iskolai rendhez szokni s tanulni, azért is ezen értelmű földmives-iskolák többnyire megszűntek m. p. Belgiumban s ezek helyett az általános gazdasági-oktatás lépett életbe; Belgiumban az »écoles pratiques d'agriculture»-féle földmives iskolák megszűntével a praeparandiákon kívül az »écoles primaires» elemi-iskolákban általánosíták a gazdasági-oktatást, hol a 9 tartomány cantonainak 55 elemi, 3 középtanodai s többrendű ipartanoda-tanfelügyelőinek buzgalma s ügyszeretete sokat lendít az ügyön: ezen elméleti gazdasági-oktatás természet-, vegytani kísérletek s gyakorlati megvilágításokkal áll kapcsolatban.

Németországban a földmives-iskolák a mondott okoknál fogva szintén célszerűtlennek bizonyulván, ezek helyett jobbára mint Bajor., Würtenberg, Badenben a »Landwirthschaftliche Fortbildungsschulen» létesültek; (Würtenberg.) vasárnap- s téli esti órákban a 7—13 évig terjedő tankötelezettségi idő betöltése után az iskolából kikertült ifjak számára tartatván e gazdasági tanfolyamok; Németország legtöbb államában ezek

terjedtek el leginkább azon hézagosság dacára, mely ezen téli, esti órákban tartott oktatásnál a szükségelt gyakorlati megvilágítás hiányában mutatkozik, nem pótolhatván azt semmiféle vásár- s ünnepnapí sétákra számított mutogatás s megvilágítás által; ezen gazdasági továbbképző iskolák se vezetvén kellő eredményre, ezek mellett több helyütt létesültek, különösen Badenben, már is az ország mind a 12. közigazgatási kerületében szervezett («Landwirthschaftliche Winterschulen») téli gazdasági iskolák, novemb. 1-től april 1-ig terjedő 5 hónapos tanfolyammal; ezen 5-hónapos téli gazdasági tanfolyamok, minthogy az ifjak ezekbe is az iskolából kilépés 2-ik éve után jutnak csak, ugyanazon hibában szenvednek, mint a már említett, 2-3 évi iskolai tanulás után megkezdett földmives-iskolák, noha a téli gazdasági-iskoláknál a hézagot szintén alkalmazásba vett tovább-képző-iskolák látszanak pótolni; azonban ezen téli iskolák előnyéből is levon egy részt; a) a rövid 5 hónapos folyamra szorított tantárgy sokasága, melynek a tanulástól nagyrészt elszokott ifjak alig tudnak megfelelni és b) az elméleti gazdaság tanításához szintén teljesen hiányzó gyakorlati demonstráció.

Észak-Németországban a népszerű gazdasági oktatásnál, vagyis a gazdasági tudományoknak a népéletébe való bevitelénél az elméleti középiskolákat («theoretische Mittelschulen») minden gyakorlati kísérlet s demonstráció nél-

kül kezdtek alkalmazni állítván, hogy a földmives - nép fiainak elég alkalma nyílik a gazdasági gyakorlatra szülőik gazdaságában ; ezen fölfogás, a gyakorlatnak a teoriától való elválasztása, mely gyakorlat hivatva van az elméleti tudományoknak gyakorlati demonstrációkkal adni maradandó életet, már csak azért se fogadható el, mivel az oly könnyen elszivárogható teoriák után, a tanult elméleti tudománnyal épp ellentétes gyakorlatnak lehetnek a növendékek szemtanúi.

Ugyanazért is a mezőgazdasági népszerű tudomány alkalmazása s annak a népéletbe való átviteli módja legalkalmasbikának a gazdasági általános népoktatás mutatkozik, az elemi népiskolák felsőbb osztályaiban, nem valami tudományos rendszerben, hanem a nép életviszonyaihoz mért terjedelemben, s az ifjak felfogási, értelmi képességéhez alkalmazott modorban, helyes paedagogiai módszer, a tárgy iránti lelkesültség több sikert biztosítanak, mint bárminemű tudományos apparatussal készült akademikus előadás.

Bármiféle, ipar-gazdászati- kereskedelmi- tengerészeti-oktatás a népélet viszonyai, létfeltétele által válik szükségessé ; s így Magyarországon nem a tengeri hajózás, hanem a mezőgazdasági-oktatás képezi a földmives nép szükségletét, ugyanazért is, a tanévek ideje alatt, még a tanulóhoz szokott gyermekeknél, az elméleti gazdasági oktatás, különösen az osztályok utolsó éveiben,

az ifjak erejéhez mért s a viszonyoknak megfelelő gyakorlati munkákkal hozandó kapcsolatba, mi az általános nevelést nemcsak nem hátráltatja, de sőt a szükséges testgyakorlat által csak elősegíti; a gazdasági oktatáshoz szükséges előismeretek természetesen az alsóbb osztályokban tanítván, miután is a tulajdonképi elméleti gazdasági-oktatás gyakorlati kísérletek s demonstrációkkal megelevenítve, sikerrel leszen a felsőbb osztályokban folytatható.

Vándortanítás. — A nép gazdasági képzésében az elemi gazdasági oktatáson kívül előnyösen hatnak közre a vándor-tanítások, a menyiben elegendő helyi szakképzettség ezen tiszte nem végezhetné, ámde ezen, már megnöttek számára rendezett oktatások sikeres voltának alapjául csak az iskola által megszerzett ismeretek szolgálhatnak, mi nélkül kevés tanulási kedv, még kevesebb siker várható.

Miben állhatna Magyarországon a népnevelés, ha a gazdaság, mely a nép életfeladatát, munkáját, egész életét képezi, elméletileg, életcéljainak megfelelőleg nem tanítható? Hát Auszália, Japán a déli világtenger szigeteinek ismerete közelebb eső, reá s az országra nézve hasznosabb tudomány, mint a földmivelés tudománya melyből ő és az ország él?

Az ország mezőgazdasági tényezőinek szer-

vezetlen volta, a gazdasági elméleti tudományoknak teljes hiánya a népnél, elkerülhetlenné teszik, hogy az elemi gazdasági-oktatás, a néptanodákban gyakorlati megmutatásokkal kapcsolatban általánosan, országszerte behozva, kötelezővé tétessék. Ha a földmivelési ministerium mellett, a létező m. közp. gazdasági egyesület, az egész országban létesítendő nagyszámu gazdasági egyesületekkel együtt, szerves, egységes működéssel fogják emelni a gazdasági érdekeket, e felett pedig vagy ő maga incorporálva, mintegy közhatalmi közeg, a tevékenység sokoldalú munkájába új élénkséget ébresztend. vagy ezen hivatásban egy egész hivatalos jellegű központi gazdasági-tanács, 10—12 kerületi hason organummal egyetemben jár is el, mind ezek mellett az általános gazdasági elemi oktatás szükséges tényező marad a földmivelő-nép szakértelmi képességének emelésénél, sőt minden létező gazdasági felsőbb tanoda, praeparandiai gazdasági-oktatás, vincellér s a külön, vagy ezekkel párhuzamos kertészeti iskolák, (mint a rajna melletti geisenheimi borászat-kertészeti iskola) csak akkor emelkednek valódi fontosságuk színvonalára, ha a szaktudomány, a szükség követelte értelmes munkaerővel is rendelkezik; ugyanis az olyanféle szórványos, egyes helyekhez kötött gazdasági intézetek, mint p. o. a Szászország Baumwärter-féle 6 hetes, őszi-tavaszi cursussal bíró intézet életbeléptetése nem emelheti a gyümölcstermelést oda, a hova ennek Magyar-

ország terjedelménél fogva eljutni, szükség parancsolta feladat, ha az ország elérni akarja azt, mire törekedni kötelessége, hogy ne csak ő ne vegyen külföldről importált nagymennyiségű kerti gyümölcsöt, (Steyerből s más honnan) de ő szolgáljon azzal külföldnek minél nagyobb mértékben, mert a mi a nagy iparral bíró kis Szászországnak a földgazdaság terén kielégítő lehet, az a földművelő Magyarországnak alig valami, a mit más cikknél is láthatni, p. o. a cukornál, melyből 15 millió értékűt importál az ország, a helyett hogy nagymérvű répatermeléssel a cukorgyártást az export képességig emelné, ha azt nem kellene kérdezni, hány áll még fenn a volt 27 cukorgyár közül?

A gyümölcsészet termelése is úgy általánosítható, ha a gyümölcs-nemesítésére célzó tanfolyamok mellett az általános gazdasági elemi oktatásnál az iskolai mintagazdaszat kerti osztályának, a gyümölcsészet is kötelező részét képezvén, a tanító már ideje korán tanítványai vérébe csepegteti annak hasznosan gyönyörködtető voltát s a gyümölcsészet gyakorlati munkálatait tanítványaival egyetemben végzi az iskola mintakertjében; minél fogva is a védő s kötelező törvényes intézkedések alapján.

1. Minden iskola, úgy mint a község, tartozik az általános gazdasági oktatással járó minta-gazdaszat kertészeti osztályában, a gyümölcsészeti faiskolában a magoncok s alanyok kellő

nagy számát nevelni; s a mint az elemi, vagy más gazdasági iskolák, úgy a tanítóképezdek s hol a körülmények engedik, a középtanodák is köteleztetnének kerttel birni s a kertészeti gyakorlat mellett a méhészet és selymészetre is figyelmet fordítani; eme törvényesen kötelező rendszabályok végrehajtásaért a községi előljárók, illetve iskola-tanítók s igazgatók első sorban s a szolgabírák, tanfelügyelők másod sorban tartoznának felelősséggel.

2. A gazdasági egyesületek szintazonkép kiterjesztik tevékenységüket a gyümölcsészet emelésére gyümölcsöst alapítván telkeiken s a központi kertészeti egylettel élénk közlekedést tartván fenn; mindezen elrendelések s intézkedések törvényben sarkalló kötelezettségek gyanánt az egyes községek, testületek, iskolák stb. stb. feladatául teendők; valamint

3. törvény által kötelezendő minden községnek, minden egyes gazdája arra, hogy házánál veteményes s gyümölcsös kerttel birjon, s ebben nemcsak a község előljárói, egyházi férfiak, gyakorlati példával előljárva, esténként elméleti oktatásukkal vezérlendik a népet; de a törvény rendeleteit nem teljesítő hanyagok érzékeny birsággal sujtandók, míg a szorgalmas s a törvény rendeleteit pontosan végrehajtó gazdák kitüntetések s jutalmakban volnának részesítendők.

Lehetetlen itt egy magyaralföldi cultur-községről megnem emlékezni, melynek 9800 kö-

rül levő lakosai csendben, békében, a nemes munka áldásaival környezve lobogtatják a **valódi civilizáció zászlaját**; ez a józan, munka által nemesült nép, mely a művelődési módok s eszközök gyupontjától távol, saját józan felfogásából meritve ösztönt, egyéb humanitarius, megfelelő alappal bíró intézményein kívül, mint koroda, óvoda, csak a minap veté meg alapját egy, a rationalis gazdaszat felvirágoztatására szolgáló gazdasági iskolának; a szükséges épületek emelésére 8000 frt és az iskola számára 100 kat. hold legjobb minőségű földnek adományozásával; Bács megyének **Ada** nevű községe megérdemli, hogy **tiszteletre buzdító példa** gyanánt jegyeztessék fel nemes elhatározása az emlékkönyvek lapjain, mely nem deficités budgettel de 15—18 ezer frt évi megtakarítással emeli aktiváját. Méltán áll ott a szorgalom s nemes munka példányképeül **Ada** községe, mely fájdalom ritkítja párját az országban, melynek nem hogy adósága volna, de évi megtakarításaiából aktivája meghaladja az 1 millió 200 ezer frtot.

Az egyes tanintézeteknél szükségelt földterület nagyságát határozottan kijelölni, nem tartozik ide, mindazonáltal is valami arány felállítása tán nem lesz felesleges, e szerint (mellőzve a gazdasági akademiákat) a megyei gazdasági tanintézeteknél tán nem lesz sok 400—500, a járási gazdasági-iskoláknál 2—300, és a falusi vagy

városi elemi - iskoláknál tán 50—100 holdig terjeszkedni, azon oknál fogva is, mert jelentékeny faültetvényezést — nevezetesen pedig a gyümölcskertészetnél s a selymészetnél — epres kertek alapítását kell végrehajtani, mely utóbbiakra egyedül a selymészeti rovatban községenkint 15 hold vétetett számításba, azután a méhészetet se szabad kifeledni, melynek szintén virágos-veteményezési tért kell engedni; továbbá haltenyészdék is állítandók levén, ezekre is területet kell számításba venni stb.

Ha tehát a főnebb érintett számarány vétetnék is mérvadóul, nem ereszkednénk tulságokba, mert az ekként létesítendő iskolai példánygazdászatok nagy horderővel bírnak Magyarország mezőgazdászatanak általános felvirágoztatására, pedig ezt mindenki élénken ohajtja, tehát ennek megvalósításához a módokat és eszközöket is meg kell alkotni, ezért főképp a fátlan alvidéken kissé nagyobb területet venni nem árt, nagyobb a tér, jobban ki lehet terjeszkedni itt a haszon, gyümölcskertészet, sőt a selymészettel is; a mi már a szükségelt földterületek megszerzési módját illeti, ez tán a következő lehetne:

a) Minden község a létesítendő iskolai példánygazdászathoz szükséges földterületet az iskolának átengedni tartoznék, ezen iskolai példánygazdaságok egyszersmind az iskolák vagyonalapját képezvén, rendeltetésük egyuttal egyszer mindenkorra, a még mai-napság is fennálló kulturális

miseriáknak véget vetni, (még vagy 1000 községnek nincs népiskolája), ezen az uton az iskola egyszer mindenkorra állandó vagyonalapot is nyerend.

Jóllehet pedig a község, midőn így az iskolai példánygazdaságokhoz megkivántató földterületet szolgáltatja, csak önfiainak kiképeztetésére, a gazdasági értelem és szakismeret emelésére szolgáló alapot nyújtja, saját gazdasági viszonyainak javításához járul, tehát erkölcsi kötelességet teljesít nemcsak a haza, de saját maga iránt, mert első sorban a helyi érdekeket szolgálja; még is sok helyütt felmerülhetõ helyi, p. o. a felvidéken tán csekélyebb területü községi földek, vagy ehhez hasonló okoknál fogva, — ezen iskola földeknek értéke legalább részben, vagy ha egészben is, méltányosságiárt véve alapul, megtérítendõ volna, tán évi törlesztés utján, épp ezen példánygazdasatok évi jövedelmébõl, annál is inkább, mint-hogy ezen földek az iskoláknak örök tulajdonát képezvén, a tökélyesítendõ gazdaszat által a föld jövedelmezõsége is fokoztatván, bizonyos méltányossági vételárnak eme törlesztése nem válnék a gazdaszat terhére; — ezen elv gyakorlati alkalmazása azonban tán a felvidék csak azon helyein válnék szükségessé, hol a község maga is szegény s kevés földterülettel bir; ellenben az alvidék gazdag földterületein mi nehézség sincs ezen elv alkalmazásának utjában, minélfogva a szükségelt földterületek az illetõ községek részé-

ről, a felhozott helyi érdekek szempontjából is díj nélkül volnának átengedhetők; ezen ut nem is új, mert ez irányban nem egy község részéről történtek már a múlt időben is iskolák részére adományozások, tehát már járt uton történik haladás, csak hogy tervszerűleg és országszerte szükség ennek történie — törvény rendelete szerint.

A hol már a községek éppen semmi földterülettel nem bírnának — a mi alig fordul elő — nem fognak bizonyára hiányozni egyesek, tán uradalmak, vagy más birtokosok, kik a főnebbi nemzetgazdasági elv alkalmazásának céljából, az iskolák részére megkivántató földterületet, az iskolai példánygazdaságok részére méltányossági ár és törlesztési fizetés mellett átengedni hajlandók lesznek, ha egyszer az elv elfogadva és annak gyakorlati kivitele törvényhozási s kormányintézkedési uton eszközzésbe vétetik; ezek s ezekhez hasonló körülményeknél azonban csak másodrendű dolog körül torog a kérdés, a fő az, hogy az általános mezőgazdasági oktatás és az ezzel kapcsolatban álló iskolai példánygazdaszat elvének elfogadásával, annak alkalmazása halogatás nélkül gyakorlatba is vétessék.

A politikából van elég, a perpatvar-kodás egyszerűsítése, a méltányossági, gazdaság, ipar, kereskedelmi szak-békebirói intézmény behozatala, rövid szóbeli eljárással, a sok csűrészavarás, bebonyolítás, a dolgok összekuszálása

és milliónyi haszontalan időt rabló formaságok kikerülésével, nagyon sok értelmi erő volna megmenthető a productiv foglalkozások tág mezejének, ezzel egyetemben pedig nagyon sok kárba vesztett, nagy értékét képviselő idő volna meggazdálkodható és a productionnak visszaszerezhető.

Hibás felfogásnál fogva, a polgári életben legtöbb oly improductiv foglalkozást környez a tisztelet, mely a társadalomnak nagyon kis hasznára, de sokszor éppen kárára van; a productió leghasznosabb, legszükségesebb nélkülözhetlen közegei pedig csaknem lenézés, hogy ne mondjuk megvetés alanyait képezik; az egyszerű földmivesről nem is szólva, ugyan lehet-e az államépület alap-megvetésének legfáradságosabb s legnehezebb munkáját végező népnevelőtanító hivatásán kívül valami jelentősebb, ennek a nép erkölcsi s anyagi életére annyira kiható szakavatott működésénél, a kinek kezében egész nemzedék jövő értelmi szakismerő élete nyugszik? És mégis a magas bürokratának legutolsó kis kerék-szögecskéje méltóságteljes helyzetéből csak félvállról tekint le a legfontosabb állami tényező, a néptanító szerényen megvonuló, sokszor a béresi conventióval egy sorsban részesülő mostoha állására; pedig ott lehet a fényes apparatus, ha a nép nem tudja munkáját okszerűen végezni, ügyetlen, tudatlan, a mi kezében van, azzal nem tud elbánni, az improductiv s az ingyen fogyasztók nagy számát nem

birja élelmezni. A termelő-erő képezi az állam-épület alapját, és ha ezen alap nem jó, akkor bizony az államépület ingatag. — Nem is nagy culturérzékét tanusít az az ország, hol a tanító helyzete egész a szükség-látásig van alásülyesztve és hol a házi-kocsis több javadalmazásra érde- mes, mint anéptanító, az bizony csak amaz ország szégyene, és ezen oknál fogva is, a létesítendő iskolai példány-gazdászatok jövedel- mének egy része, a néptanítói állások javadal- mazására lenne fordítandó.

A productió emelésére szolgáló módok s eszközök elrendelése s létesítése a legfőbb állami cél gyanánt levén tekintendő, ezen irány- ban kell az állami tevékenységnek erélyesen nyilvánulni; a törvénykezési egyszerűsítés által nemcsak az europaszerte legrosszabb hirben álló és mégis valamennyi államénál legdrágább tör- vénykezésen lesz segítve; hanem e mellett a gaz- dasági productionnak sok értékes és felette hasz- nos szellemi tőkeerőt nyerünk meg. Magyaror- szág 15 milliónyi lakosságának az igazságügyi tárcája 12 milliót emészt, és szegénynek mond- juk az országot, a 30 milliónyi lakossággal bíró Angliának pedig elég erre 6 millió forint; Ma- gyarország igazságszolgáltatásának tehát Angliá- hoz viszhyított gazdagsága mellett 3 milliónál nem szabadna többbe kerülni, bevallott sze- génysége mellett pedig még ezen is alól kellene állnia. Luxus-e ez vagy mi? — Nem jöhet itt

számításba nemzetgazdasági szempontból azon káros, mondhatni bűnös fiskalitási felfogás, hogy a törvénykezés egyszerűsítése és így a pörök kevesbülése által kevesebb bélyegfogyasztás az államháztartásban majd bevételi csökkenést idézhet elő; ez felette veszélyes fallácia; számokkal lehet kimutatni, hogy a sok luxusra felhasznált értelmi erőnek a termelés körül való alkalmazása által, a termelési szaporulatból háromszorosán is pótolva lehet az a bevételi kevesbület, mi a bélyeg bevételénél előállama, még ha végkép törültetnék is az a rovatból.

Alig felszámítható, mily időmennyiség s ebben elmulasztott munkának mekkora értéke vesz el oly országban, mely dolgai elrendezésénél a helyes nemzetgazdasági elveket nem alkalmazza, törvénykezési s közigazgatási formaságok nyomása alatt nagy számu productiv erők napokon át vesztgelni kénytelenek. — Angliában, a helyett hogy százakat vonnának el a munkától, a bíró tesz járásában utazást s az ügyes-bajosok munkaidejének megkimélésével ezek lakhelyén, a helyszínén végzi el jogügyletét; mennyi cultur- s vízmérnök működhetnék a szeszélyes climának megjavításán; a termelési-ágak szaporítása s kiterjesztése, többnemű gazdasági iparágak létesítése folytán pedig, ha egyik vagy másik természetvény, elemi csapás vagy bármí uton megsemmisül, nem állana a kétségbeejtő szükség tártkapuja előtt az ország, de ott van a má-

sodik, harmadik kiségitő műveleti-ág. Hooker szerint a fűvészek 8—15 ezerre teszik a növények fajait s a névszerint is 100 ezer ismeretes növény közül alig van 2000 művelés alatt; a 230—250 ezerig menő állatfajokból pedig alig megy 100-ra a haszonállatok száma, tehát mennyi még itt a teendő!

Valamennyi iparállam mezőgazdasági képzettségi niveaujának legalsó fokán Magyarország áll, pedig ez ország nem ipar, hanem mint mondjuk, földművelő ország, és mégis, a mit az ugynevezett iparállamok állami életök legjelentősebb, ugyszólván létfeltételük alapjául tekintenek, a magasfoku mezőgazdasági szakképzettséget, Magyarország abban messze mögöttük áll.

Kell-e ennél ösztönzőbb ok arra nézve, hogy oly országban, hol a mezőgazdasági szakképesség egy oldalú s alacsony foku, fejletlen, mint Magyarországon, nem lehet annak fejlesztését szaggatott, szétszórt egyéni tevékenységtől magától várni, sőt ha már az ugynevezett iparállamok oly nagy eréllyel működnek a mezőgazdasági érdekek előmozdításán és annak tudományos fejlesztésén mint Amerika gazdasági egyetemeken dolgoznak, mennyivel inkább életkérdés ezen mezőgazdasági általános oktatás elrendelése és szervezése Magyarországon, mely minden szükségletei fedezésénél egyedül a mezőgazdaság tápforrásához jár meríteni, szükség ezt tenni annál is inkább és egy összefüggő,

az egész országot behálózó, szerves egységű gazdasági culturállapotot teremteni, hogy a sok meritgetés által annak ereje idejekorán végkép ki ne meritessék.

És bármily sürgős feladat az ország egyoldalú mezőgazdasági tápforrásának gazdagítása szempontjából az országszerte szükségelt általános gazdasági oktatás-nevelés elrendelése, mégis azt látjuk, hogy már e téren se lesz első az ország és pedig kiválóan iparos-államok előzték meg e munkában is, csak a kis területű, de nagy iparu Belgiumot említjük, hol az általános gazdasági oktatás már rég gyakorlatban van és az elemi iskoláknál is tanköteles, és nagy gondal művelt tárgyat képez a gazdasági szaktudomány.

Luxus divatu nevelés-oktatás, a hasznosági foglalkozások, szórakozásokkal szemben. — A mezőgazdasági általános szakoktatás ekként történő elrendezése és az iskolai példány-gazdászatok felállítási módjának előadása után nem lesz felesleges egy futó pillantást vetni a nevelés erkölcsi oldalára, azután pedig úgy a közép- és felsőbb-tanodák, valamint a női nevelés köréből is egy rövidke, szűk keretű képet kiemelve, ide iktatnunk, hogy a divó szórakozások s multságok káros volta a hasznos szórakozásokkal szemben kitünjék.

A kor egyik veszedelmes kinövése, hogy a

zsenge, 10—12 éves gyermekeknek az iskola s tanulástól ment idejét nem lelket éltető, szívet nemesítő hasznos időtöltéssel foglalják el, hanem valóságos erkölcsgyilkoló multságokat rendeznek e kisdedek számára; csupán erkölcsi szempontból se lehet megengedni oly gyermekszórakozást s multságokat, melyek az érzékiségnek időelőtti éretlen fejlesztését mesterséges utakon segítik elő; ilyen művészi tényező, újabb időkben az oly annyira divatossá vált gyermekbálok multságá; ha ezen báloknál a czifrálkodási ösztönnel, már a zsenge gyermeknél előtérbe való tolását mellőzzük is, mely a cikornyázott divat beteg-elméjü raffineriájával az egészséges egyszerűséget kiszorítja, valjon megengedhető-e józan észszel, hogy a szendergő érzékiséget csendes álmából felriasszuk s a gyermeki ártatlanságot korai martalékul dobjuk oda? az erkölcsi kórtünetek észrevétlenül foglalnak tért, míg lassanként szokássá válnak s a társadalmi élet talajában erős gyökeret vernek. Talán mégis érdemes volna a magok multságára gyermekbálokat rendező egyéniségeknek kissé behatóbban gondolkozni a dolog erkölcsi oldaláról.

Hasznos szórakozások. — Az eféle csélcapi szórakozásokkal ellentétben nézzük már most a hasznos szórakozások előnyeit; a hasznos szórakozások nemcsak gazdaságilag hasznosak, de egyuttal lélekemelők, szívnemesítők is.

A gyermekmultságok s szórakozásoknak

oly irányt lehet adni, minélfogva a nélkül, hogy tudná s értené a gyermek, mulatságával nemcsak magára, de a társadalomra nézve is hasznos dolgot végezne, p. o. a haszonkertészet, selymészet stb. körül, avagy pedig valami mesterség, művészet, esztergályosság, műasztalos-ság tanulása által, hol a test is kellő mozgást, a lélek pedig szellemi foglalkozása után szórakozást talál; kellemesen szórakoztató, léleküditő, szívnemesítő időtöltések az életnek tágabb köréből szereznek hasznos ismereteket; 4 évi kávéházi jogtanulmányal mezőgazdaságot folytatni, a mely gazdálkodásnál első helyen a meddő politika, pipa, puska, paripa állanak, vagy más sivár lélekölő dolgokkal telik az idő, minden komoly szándék, vagy solid életcél hiányában kárba vezett jogi tanulmányal, magas stylban folytatott gazdálkodás és háztartás mellett, beáll az improductiv adósságcsinálás szüksége s ezután a bukásig már csak egy a lépés, »du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas» és ekkor az ősi vagyion birtokosát idegen hangzásu nevek tulajdonosai váltják fel; van-e ebben valamí meglepő, ha beteges, divatszerű, csupán külzománcu nevelés s nem jövőendő pályára szóló tudományok elsjátítása után nézünk, vagy a politika röpke-szárnyain kapaszkodunk a magasba. Ha pedig komoly szándék és solid életcél vezérli a fiatal gazdát, akkor kárba vezett jogtudománya után, új tudomány tanulásához kell kezdeni, a gazda-

ságihoz, a mihez azután ugyancsak össze kell szedni minden lelki erejét, mert mint Carey amerikai nemzetgazdász mondja, »a mezőgazdaság az a tudomány, mely az emberi akarat és erély minden tevékenységét a legnagyobb mértékben igényli». Már csak ezekből is meggyőződhetünk, mily nagy jelentőségű nemzetgazdasági intézkedés gyanánt kell az általános mezőgazdasági oktatás és az ezzel egybekötött iskolai példánygazdaszatok elrendelését tekinteni.

Női nevelés. — Vessünk már most egy pillantást a nyilvános, vagy magán-nő-nevelés körébe; nagy divatban van itt a piperemunka, zene, alig ismernek ezentul fiatal dámaink részére valami haszonhajtó foglalkozást; nem vonhatók kétségbe a zene, a piperemunka élvezetnyújtó, szemet kápráztató szépségei, de ám haszonhajtó értékük nem is igen terjed ezen túl azokra nézve, kik nem művésznők akarnak lenni; nem a biborfényben uszó nagy uri házacról van itt szó, a polgári élet s kis középbirtokosság köréből vesszük elmélkedésünk tárgyát, alig van mai-napság kissé tehetős család, melynél a fiatal hölgynek neveltetése, az iskolai tantárgyak mellett egyébből állana, mint zongora, piperemunka, egy kis francia, s angol nyelvtudomány, jó ez is, de kevésnél lesz életre való tudomány, hanem luxus, a magasban röpködő tudomány; ha már most a fiatal hölgy mint háziasszony s

anya tölti be hivatását, megtévesztett nevelésénél fogva vagy folytatja a tanult tisztán luxustudományait, s akkor clavirozgat, énekelget, piperét készít, hát még a Nana-féle regény olvasás? hasznothajtó munkát azonban nem igen végez, mert ezt nem tanulta, fonni, szöni, rangján aloli munkának tekinti, pedig a chinai császárnék magok termelik ruháiknak való selymet, magok motollálják, és magok is szövik meg.

Valjon nem jó volna-e, ha a növeldek s magánházaknál is a sok luxus-tudomány mellett első sorban a hasznos szórakozások s foglaltságok rovatát is tanterveikbe felvenni, s gyakorolni el nem mulasztanák? így a gyümölcs-befőzés, conservekészítés, hüvelyesek télire való elkészítése stb. (a zöldfözelék-félék alig láthatók télen át Magyarországon, Nyugot-Európában a legutolsó gargótban is egész télen át Haricot-vert chou de Bruxelles stb. járja), miért e visszamaradás? a fonás, szövés stb. hasznos foglalkozások, kizárva, a női nevelésnél is az a hiba, hogy a kellemes, élvezeti luxUSDolgok elébe vannak helyezve a hasznos foglalkozásoknak; vásznat, s hány száz cikket veszünk külföldről, pedig minő méltóság és örömteljes tudat, ha a leendő háziaszszony annak idején, ha épp nem is kénytelen, de csupa szórakozásból és hasznothajtó mulat-ságként, intéző szerepet tud vinni az eféle házidolgoknál, s nem volna kénytelen magát, háztartása javát szakácsnéja, cselédje tudományára

bizni, ki is a háziasszony gazdasszonyi tudományát nagyon el szokta dicsérni.

Nemzetgazdászati szempontból is nagy jelentőséggel bír a növevelés; egész társadalmakat képes az corumpálni vagy regenerálni, mint ezt Rómánál látjuk, miről azonban a fényüzési rovat alatt emlékeznék meg.

Az által, hogy a fényüzést a tanítás-nevelés terén szűkebb határok közé szorítva, a hasznothajtó foglalkozások és szórakozások terjedemesebb alkalmazását eszközöljük, egyuttal a munkának megkedveltetése és felemelése által, az erkölcsök nemesítését is előmozdítjuk, a háztartásban, ruházatban, társadalmi szokásokban pedig a takarékoság elvével összhangzóbb izléses egyszerűséget tesszük általánosabbá; fényüzési igényeink alábbszállítása, az ezzel vesztegetett időnek hasznos szórakozások s foglalkozásokban való felhasználása s az ebből eredő tényleges anyagi érték megtakarítása által a hazai közigazdászban igen jelentékeny gyarapodást biztosítunk.

A növeldék s tanintézeteknél a hasznos foglalkozások s szórakozások meghonosítása közvetlen befolyást gyakorol a család és társadalmi életre, az izléses egyszerűségre való törekvésben a lélekemelő, szívnemesítő, hasznos szórakozások kiszorítván a beteges fantázia külragyogványok után kapkodó, erkölcsrontó mérges kinövéseit, a hasznos foglalkozásokkal járó egyszerűbb szoká-

sok és erkölcsök átplántáltatván az államélet minden ágazatába, a kormányzat, közigazgatás, törvénykezés terén nem paradirozó apparatus, de az egyszerűség elvéből folyó takarékos rendelkezés mellett, igen tekintélyes összegek megtakarításához juthatni el.

Községi példány-gazdászatok. — Az iskolai példány-gazdaságokkal párhuzamban a községek magok is a hozandó törvény értelmében példány-gazdászatok berendezésére köteleztetvén épp úgy, mint az iskolaiaknál a kezelés tisztét a néptanító, itt tán a jegyző végezné, kinél ezután a gazdasági szakképzettség — legalább is egy megyei gazdasági tanintézetben elméleti tanfolyam végzése — e hivatallal járó minősítvény gyanánt kívántatnék meg; magától értetődvén, hogy mind a jegyző, mind pedig a néptanító oldalánál szakmabeli egyén segédkezik, ki is a főlös munkát ellátni lesz hivatva. — A példány-gazdászatok sokszorosított jövedelméből egyebekben kívül a segédkezők fizetései is könnyen fedezhetők lesznek, mert épp az a cél, hogy minél több, az összes található értelmis izom embererő haszonhajtólag legyen felhasználva, hisz mai-napság, míg egyrészt arról panaszkodik az ország, hogy kevés a munkakerő, másrészt azt tapasztaljuk, hogy a munkát,

foglalkozást, életmódot, kenyeret keresők, de ezt nem találók száma oly nagy, miszerint ha valamely foglalkozásra egy hely nyitva áll, százával rohanva törekednek azt elnyerni, pedig csak egy kell; annak jeléül, hogy bár kevés munkareje van az országnak, mégis igen nagy szám kihasználatlan marad; nem tudjuk azt a productiv munka-terén, a mezőgazdaság munkaerő hiányát látó felette tág mezején kihasználni, ha szükség, új alkotások által is; mi gátolná tehát az országot abban, hogy okszerű munkaszervezet által ezen kínáló erők mind alkalmazásba vétessenek s a productiv munkatéren hasznosítva legyenek? Semmi, ha csak nem az ígérkező siker nagyszerűsége; tán a felette nagy sikertől is lehet félni? Azért csak szatócskodó kisszerűséggel történik javítgatás; nyugot-európai, különösen pedig a világot ostromló amerikai munka nagyszerűségeit nem ismerve, nem merünk nagy, regeneráló dolgok keresztül viteléhez nyulni! — szabad legyen reményleni, hogy ez máskép lesz, és a célba veendő munkaszervezet folytán nem lesz kénytelen népünk egy része kivándorolni, hanem birni fogunk a haza minden egyes tagjának munkával kenyeret adni, a mikoron azután nem leend okunk elmondani állapotainkról azt, a mit Széchényi »Kelet Népe« 199. lapján e szavakkal bélyegzett meg: »hol a 19. század botrányára 800 százados alkotmányán ülő, vagy in-

kább alvó egyes tagjai után ítélve olyannyira elbizott népszabadsági álmokorságának s nyavalgó képzeletének örök rabja csak még sárutaiból sem bir kigázolni, s mégis, mint ha à la Nagy Sándor áttört volna már a Granicuson, nem ritkán csuf ketté-pattanásig felfujja magát, hol a **becsületes emberek nagy része dinnyével és máléval él, s kuncsorog**», hanem jól elrendezett és szervezett munka által a **kuncsorogóknak** is fogunk munkát adni; a mit azonban meg is kell tenni, végre valahára javítani az állapotokon, míg nem késő, mert ezt csakugyan nem teszi meg helyettünk senki más, a mint ugyancsak »Kelet Népe« 17. lapján mondja a lángkeblü hazafi: »Az istenek azonban, ne felejtjük, megunják érdemetlen, buta csoportokat a boldogságra, ugyszólván, szüntelen kényszeríteni, s azokat veszik pártolásuk alá, kik legszebb ajándékot, elméjüket becsülni tudják, nem vakon, vagy szenvedélytől ostorozva, de gondos előrelátással élik világukat«.

E szerint jó lesz nem halogatni, vagy agyon-tanácskozni teendőink nagy részét, hanem a körülmények hatalmától reánk parancsolt munkák elrendezését saját állami létérdekünk fejében megtenni.

Utak befásítása. — A községek, megyék, közigazgatási teendői rovtába tartoznak a megyei-, járási-, községi-utak, s tán a vasutak oldalainak befásítása is.

Városokban az ültetvények s nyilvános köz-
kertek a nép hasznos s szép iránti érzéke s
aestetikai izlésének fejlesztésére nem csekély be-
folyást gyakorolnak; azonban ezen közkertek vé-
delmére irányzott szigorított tilalom, (mint ez
nem egy helyen magas oszlopokra szegezett ke-
mény hangu rendeletek hirdetik, nem sok erköl-
csi érzetet tételez föl, míg ellenben azoknak a
közönség oltalma alá helyezése a durva rongáló
ellenébe mindenkit közbevetésre jogosít, a kö-
zönség erkölcsi érzelmétől várja az oltalmat, a
mi sokkal méltóbb is egy művelt közönséghez,
mint a zsandár pálcával való fenyegetés, csak-
hogy magának a közönségnek se kell erre okot
szolgáltatni. Így lehetne tán azt a kvalifikálhatlan,
elégge megnem róható szokást, mely szerint a
szobaleány kisasszonyaimék (fell kell tenni, asz-
szonyaik ellenére), a házak ablakaiból, a lakások
porát-szemétjét az utcán áthaladó feje-tetejére
rázzák, reggeltől késő estig alig lehet az utcák
járdain elhaladni anélkül, hogy valamely ablak-
ból piszkos rongyokkal a házi szemétnak utcára,
szemei közé való szórása ne rémitgetné az át-
haladót, nem lehet erre elég tilalom, ha a tiszt-
ogató dámák erkölcsi érzéke nem segít a dol-
gon, mert minden ház elé csak nem állithatni
policemant és már nagyon szomorú rendtartási
hajlamról tanuskodik ott az erkölcsi érzet, hol a ren-
det mindenütt csak policemannek kell őrizni;
számtalan, tán az összes európai városok volnának

felhozhatók példa gyanánt arra nézve, hogy az a minden erkölcsi érzet, s viszonzossági fogalomból (quod tibi fieri nequis alteri ne feceris) kivetközött szokás, a lakás porát-szemetjét az utcán járó-kelő áthaladókra szórni le az emeletekből sehol nem dívik, csak Budapesten.

A mi már az utszéli, vagy bármiféle befásítási törvény, vagy rendelet végrehajtását illeti, hogy az írott malaszt ne maradjon, a megkivántató eréllyel szükség itt eljárni, ugy a pusztitást is meggátolni. Angliában a befásításnál oly szigorral jártak el, hogy a tetten-kapottat, ki egy fát pusztított el, a tett helyén akasztották fel, ki Angliában járt, láthatta, hogy ott minden mezei gazdaság egy-egy park.

Magyarországon is a járási szolgabíró, illetve megye s kormányznak drákói szigorral kell a befásítás végrehajtása körül eljárni, a mulasztókat érzékeny birsággal annak megtartására szoritani, p. o. minden hiányzó fáért 5 frt birság, ha a hivatott közhatóság megkivántató erélyt használ, s nem nézi el maga is kötelesség mulasztólag, a kötelesség-mulasztók büneit; (mert minden kötelesség-mulasztás a közjó iránt elkövetett bűn,) akkor 1—2 év alatt minden községi, megyei, ország-ut s vaspályák mentén nagyon sok milliót megérő fák elevenitik fel a vidékeket s alkotnak gyönyörű, szebbnél szebb tájképeket, melyeknek hiányában ma csak kietlen puszták szemléletén fárad el az utas szeme,

e felett pedig még a kiszámíthatlan anyagi érték, mely a fa-ültetvényezéssel jár, talaj javítás, éghajlat-szabályozás, egyiránt sarkalnak az általános befásítás munkájának végrehajtására; ha azon sok anyagi és szellemi értéket, melyet az ily ültetvények képviselnek, elgondoljuk, e mellett meg ama gyönyörteljes érzést, melyet az imigy felelevenült ültetvényes vidék varázsereje az emberi kebelben ébreszteni, az erkölcsi érzelmeket fokozni s nemesíteni képes, számításba vesszük, ugy el kell mondanunk, hogy az ennyi s ily sokféle szellemi s anyagi előnyökkel járó fa-ültetvényezés iránt nem eléggé fogékony lélek szelidebb erkölcsök felöltése s magasabb szellemi műveltség elsajátítására sem igen alkalmas.

Ki a közjónak nem barátja, az annak ellensége, s minden honpolgár, ki a közvagnak bármily csekély arányban letéteményese, ezen beszámítás alá esik, ha a közügy iránti kötelességmulasztás terheli; de meg ugyanakkor, midőn ily közérdekű dolgokban kötelességet teljesítünk, saját magunk személyes ügyét és érdekét is szolgáljuk, hisz földbirtokaink értékét emeljük; ilyen s ezekhez hasonló közérdekű intézkedések s ezekre kényszerítő törvények végrehajtása körül a közhatalom minden erélye megkivántatik, mert az nem törvény, melyet minden hitvány lábbal mer tapodni, s a mely ország, hozott törvényeit érvényre nem tudja emelni, az

kevés erkölcsi tekintélyre számíthat, mert vagy jók a törvények, s akkor a jobb emberek támogatásában részesülnek azok a rosszak ellen, ha pedig a törvények senki támogatásában nem részesülnek, még magok a hatalmi-közegek sem iparkodnak érvényre emelni, akkor vagy rosszak a törvények s nem érdemlik meg a tiszteletben tartást, vagy pedig a lakosság nagy többsége erkölcstelen, romlott szívü, lelkü, mely jó törvényeinek tiszteletben-tartása iránt nem bir elég erkölcsi érzékkel; élhetetlen népeknek kormányaik is tehetetlenek arra nézve, hogy a nép érdekeit hatályosan munkálják; jó kormányok ellenben gyengébb népeket is tetterős munkaéletre tudnak ébreszteni.

Az a gyülevész nép, mely a földteke minden részéből Amerikába csődült, s melynek legnagyobb contingensét elégületlenek, de magokban, erejökben bizó egyedek szolgáltatták, nem szorult ugyan kormánya dajkaságára, mert a mint John Stuart Mill megjegyzi: »ha Amerikában bárhol a kormányzat hirtelen megszűnnék, minden percben képes azt az amerikai tovább folytatni« és mégis az ily tetterős népnek kormánya is szükségét látja annak, hogy a magántevékenységet minden közigazdasági ügynél hathatós, szerves, egységes összefüggő, s a legélénkebb tevékenységgel támogassa, segítse elő; mennyivel inkább szüksége van erre olyan népnek.

mely örökös dajkaságban él, s mindenben kormányától várja boldogulhatása eszközeit.

A községekben országszerte népszerű gazdasági felolvasások rendezése. — A népoktatás áldásos sikereit munkáló egyik felette hatályos tényező gyanánt kell a nyilvános felolvasásokat, s községi könyvtárakat tekinteni. Ha a nép legközelebbi vezérei, szellemi s erkölcsi gyámolítói: a lelkész, tanító, jegyző, vagy mások is a természettudományok, különösen pedig ennek a mezői-gazdaság körébe vágó részeiből, vásár- s ünnepnapokon felolvasásokat tartani nem mulasztják el, annál is inkább, mert a berendezendő iskola- s községi-példánygazdaságok reájok eső jövedelmi-rész élvezete után, erre már kötelességszerűleg is hivatvák; ez által a nép nemcsak számtalan anyagi- s erkölcsrongáló rossz szokástól lesz visszatartva, de hasznos ismeretek megszerzésére nyitván előtte tért, az erkölcsivel együtt, anyagi helyzete is javulásnak néz elibe.

A nyilvános felolvasások, mint a folytatólagos népnevelés hathatós tényezői, kivétel nélkül minden községre kötelező erejű intézmény gyanánt volnának tekintendők, minélfogva is a fiatalabb nemzedék ezen felolvasásokra eljárni tartoznék, a melyeknek látogatása azonban bármi sorsu s koru lakosra nézve kívánatos, ha nem egészen kötelező volna; ha így a tovább-

képzés ezen eszköze által a népet erkölcsileg tovább palléroztuk, munkaértelmét növeltük, ügyességét fokozottabb tökélyre emeltük, ezzel a községi s állami életnek felette hasznos szolgálatot tettünk, mert a népet értelmi erejének kimivelése által nemcsak saját szükségleteinek előállítására megkivántató ügyességgel ruháztuk fel, de ugy a község papja, tanítója, mint az állam iránti kötelezettségeinek könnyebbszerű teljesítésére képesítettük.

Országszerte kötelezett községi könyvtárak. — Az ismeretterjesztő népszerű gazdasági felolvasásokkal kapcsolatban a már mondott községi példány-gazdászatok jövedelméből községi könyvtárak alapítandók. Ezen könyvtárak alapítása a községek beléletéhez tartozó köteletség- teljesítés gyanánt tekintendő, s ez azon mód, mely szerint a nép tágabb rétegeiben is a tanulmányozást meghonosítani lehet, lévén a községi könyvtárak feladata, könyveiket a község lakói közt használatra kikölcsönözni, a 13 ezer körül járó községek könyvtáraiból milliók szerezhetik meg a hasznos tudni való mezőgazdasági dolgokat.

Az európai p. o. a müncheni 900 ezer, berlini 700 ezer, vagy a 23 egyetemi, 7 fejedelmi nagy könyvtárakról, hol az évi budget 44 ezer tallér, avagy épp a british muzeum könyvtá-

ráról, hol csupán bekötésekre 7500 font strlg. több mint 50 ezer tallért fordítanak, s az igazgatósági költségeken kívül a 200 ezer tallért is meghaladja az évi budget, s hol csupán az olvasó terem 1 millió font sterlingbe került, említést tenni nem akarván; a 3, mond **három** nyilvános magyar könyvtárat meg épp hallgatással mellőzvé, itt csak a kis, 740 □ mfnyi területű s 2¹/₂ millió lakossággal bíró Helveciát (mely a »Les bibliothèques de la Suisse« című kimutatás szerint 2000-nél is több nyilvános könyvtárral bír), és a kis Würtenberget (hol csupán a községi gazdasági nyilvános könyvtárak száma 1000-nél is több) említvén fel, meg az ausztriai birod. nyugoti tartományainak 775-re menő községi-gazdasági könyvtárainról s 472 tovább-képző gazdasági iskoláiról tevéen még említést, e fölött pedig a gazdasági olvasó egyletek és hason szaku felolvasások általános szokásban levén még a Chinaiaknál is, méltán kérdezhetjük, mi az oka, hogy Magyarország a gazdasági cultureszközök beszerzése s általánosítása dolgában más, nálánál sokkal szerényebb helyzetű s területű s magokat nem is mezőgazdasági népnek hirdető országokhoz képest oly nagy hátrányban van?

Áz elszegényedés és kivándorlás elleni óvszerek. — Ismeretek gyűjtése körüli tevé-

kenység s a szükséges fokozottabb munkaképesség megszerzésére sarkalják az országot súlyedő anyagi helyzete, s a napról-napra nagyobb arányokat öltő országos elszegényedés is; hová jutott Magyarország? az egykori Kánaán, hol annyi idegen keresett s talált új hazát, most önfiai hagyják itt, nyomor üzi ki őket a hazából, nem kell a nyomornál kivándorlásra buzdító jobb ágens. Pataky F á b i á n, mosonmegyei alispán jelentése szerint 1882-ben 533 egyén vándorolt ki Moson megyéből Amerikába, többnyire telkes gazdák, kik megmentett vagyonuk roncsaival siettek szabadulni, hogy egészen kol-dusbotra ne jussanak; volt a kivándorlók közt ki 45 hold telkét 2000 frtéért, más ki 2 holdnyi földjét 130 frtéért vesztegette el, mert Amerikában 2—3 dollárért, az államtól pedig ingyen is kapni tulajdonul földeket. — Így történik ez a felső megyékben is Zemplénben (Varanno) stb. de ezen tényállások bármilyen okból történni szokott hivatalos elsimítgatása valóságos blasfémia, a kormánynak s közönségnek megtevesztésére kigondolt kárttevő szembekötödsdi s kik ezt teszik, ügyetlenség vagy tudatlanságból államellenes dolgot cselekszenek, be kell vallani, mint ezt Pataky alispán teszi, becsületesen, hogy javítási módok után nézve a bajon segíteni lehessen; nem is használ itt se fortély, se erőszak, mint már tették, hogy a kivándorlási utbanlevők pénzeit szedték el, quo jure? a baj okai-

nak elhárítási módjait kell alkalmazni s megszűnik a baj, az inség és szükségtől kergetett kivándorlót, mint az ország igen értékes erejét, a haza dolgának megtartani közhatalmi feladat; senki sem hagyja el örömet a tapasztalt jót a bizonytalanért, de a rosszat, a jobbnak reményében már csak oda hagyja, ezt kell hát megváltoztatni, hogy ne érezze és ne tapasztalja rossznak sorsát a nép, melyet az 50-es évekbeli állapotával hasonlítgatva mérlegel s úgy találja, hogy nem a mostani de az akkori állapotok javára billen fel a serpenyű; mert akkor mint ma is, a nép magas politikai hitvallásának első ágazata a gyomor volt és a szűkölködve nyomorkodó, inségeskedő hazafitól valami benső ragaszkodást a nyomorhoz tán még se igen követelhetünk, nem mindenkinek van kedve inségeskedni akkor, midőn még lakomák s vendégeskedések vig pohár felköszöntői hirdetik a boldogságot, tehát mellre téve kezünket, mondjuk el a mea culpát és szüntessük meg a nyomor okait s ne süllyesszük aláfelé, sőt emeljük a nép adókéességét; ha ezt tesszük, akkor nemcsak a kivándorlások szűnnek meg, de a börtönök is nagyrészt kiürülnek, mert a nyomorral együtt jár a bűn, a nyomor forrásai: a nevelés-oktatás-hiány, tudatlanság, életteremtenség, munkahiány stb., ha pedig a bűn útjára tévedt valaki, nehéz a visszatérés, mert a büntetőrendszer nem hárítja el a bűn okait, nem javít, de ront, elkeseríti, bűnre ingerli azt is, a mi még

jó volt s itt tátong az a feneketlen mélység, mely a társadalom egy részét elnyeléssel fenyegeti s tényleg el is nyeli; eldoradót teremteni az igaz nem lehet, de a szélsőségeket elkerülni mégis lehetséges; mert senki se fogja se józan, se egészséges társadalmi viszonyoknak tekinteni azokat az állapotokat, midőn mint ezt Róma erkölcsi pusztulása idejében látjuk — a népesség egy jelentékeny része alamizsnából él; Róma 300 ezer koldus számára volt kénytelen az e célra rendelt gabna-raktáraiból gabna-alamizsnát osztogatni, sőt Septim. Severus nagy kegyesen olajjal is táplálta koldus polgárait, Caligula meg épp oly jószívű volt, hogy zsidó alattvalóit is alamizsnáztatta; épületes dolgok voltak ezek Rómában, ugyanazok a hatalom polcán ülő emberek, kik a provinciákból rabolt kincseiket eldözsölték, a kifosztott népet alamizsnából voltak kénytelenek eltartani, mert a luxuriosus élet vig napjai közt nem értek reá munkát rendelni a népnek, az egyszerű erkölcsök korában hatalmas római államnak így lettek később sirásói azok, kik hatalmi fénnyel a luxuriában intézték sorsát.

A történelem intő lapjaiból kell minden népnek magára nézve oktatást meríteni s hol baj van, nagymérvű nemzetgazdászati reformok által a terjedő nyomornak, az ország anyagi, erkölcsi sülyedésének gátat vetni, de a nép se várja összetett kézzel a sült galambok repkedését, sőt

inkább sorakozzék a munkavezérek körül, hogy magát jobb létre érdemessé tehesse; a kész manna senkinek se hull ölébe, de fáradni, dolgozni kell mindenkinek egy célért, a közjóért.

Lelencügy a nemzetgazdaságban. — A népoktatásnak első rendű nemzetgazdasági jelentőségén kívül vannak 2-od sorban olyan népnevelésügyi teendők, melyeket sokan alig méltatnak figyelemre.

A fégyveres hadseregek legutolsó kis szegecskéje is megtalálja a maga helyét, nem így a munkaerő, ez minden szerves összefüggés s rendszer nélkül csak félig-meddig jó használatba, egyrészt pedig bizonytalan tévelygésben fecsérlődik el, másrészt már keletkezése első idejében, mielőtt hasznos - hajtó erővé fejlődhetett volna, elvész, kipusztul, többen úgy vélekednek, minek az a tehetetlen erőcsira, mely csak 5—6 évi ápolás és gondozás után fejlődhetik némi kis hasznos hajtó erővé, minek is ez? — főképp boldog Magyarországon! hisz ez sokak szemében csak humanitás, ezt pedig a mammon nem cselekszi, a mammon humanitást csak kép-mutatásból gyakorol, azt is csak úgy s akkor, ha a nagy harang nyelvére kötheti, országos, nemzetgazdasági értékét ez nem ismeri, hogy is lehetne ennek nemzetgazdasági értéket tulajdonítani ott, hol a meglevő, kész embererő ki-

használása sincs foganatosítva; de nézzük a dolgot közelebbről.

A jelen társadalmi viszonyoknál fogva egy jelentékeny rész, nagy számu fiatalság, a természet törvényeinek parancsszava után indulva, miután társadalmilag törvényszerű család alapítására az anyagi alapfeltételeket nélkülözi, ugynevelt vadszerelemben él, (itt is a vallás-erkölcsi érzelem hiányának kóros szenvedély nyilvánulása) s így származnak a törvénytelen gyermekek; ezen szerelmi vad-házasságok nagy contingensét földhöz ragadt szegény nép alkotja, úgy hogy az ártatlan teremtések vagy mindjárt keletkezésük első idejében keményebb szívü anyák áldozatai lesznek, vagy pedig az Istent-félő, jobb érzésü, de magával tehetetlen anya, magzatától, — melynek gondozását viselni nem képes, — másként szabadul; ilyenkor történik meg az, hogy valamely utcasarkon, árok-parton, vagy bokorban egy ujkori kis Mózesre, egy uj világpolgárra akadunk. Ez a l e l e n c z ü g y.

Hogy abból a bünből, melyet egy fiatal anya gyermekén elkövet, midőn azt, szükségtől üzetve, vagy előli, vagy utszélen letéve, a jó sorsra bizza, mennyi az anyáé, itt nem keresük; tisztán humanitási oldalát véve a dolognak, még az iránt is, valjon kell-e tulajdonkép, vagy hogy feladata-e a társadalomnak ez ügyben valamit hathatós módon cselekedni, még »sub judice lis est«, vitatják, azért is. amolyan sur-

rogátum-féle palliativ-módokhoz nyul, mint az a Knezits-utcai-féle 11. sz. ház alatti gyermektelep, melyet csak jobb emberek kegyessége tart fenn, a hol idegen, külföldi szürke-nének végzik az ápolást. Ezen ügynek nemzetgazdasági oldala, (mely az országban évenként 45—50 ezer életet kezdő ember-erőt képvisel), még számítás alá nem jött, és így a társadalomban az embertökének egy nem megvetendő része, (egy decennium alatt m. e. 500 ezer fő,) visszas állapotok miatt már keletkezésénél, még mielőtt értéket képviselő erővé fejlődhetett volna, elvesz, kipusztul.

Némelyek pusztán humanitási, mások nemzetiségi kérdésnek tekintik ez ügyet, a nemzetgazdász ezen két erkölcsi tekintetnél többet lát, s hozzáadja az értéket, melyet amaz elveszni engedett embertöke, a productio terén egykor képviselni hivatva leendett, s ekként a baj orvoslásának elhanyagolása még súlyosabb beszámítás alá esik.

Ha a nagyok emlékeinek megörökítésénél tekintettel tudnánk lenni a szükséges s hasznosnak, a széppel való egyesítésére, úgy sok pusztán aestetikai díszmű, hasznos, közcélú intézet alakjában hirdethetné a nagy nevét, mely is az alkotó nemzedék társadalmának humanus érzelmeiről tanuskodnék a nagy ember emlékében, p. o. egy Károlyi István gróf emléke minden szobor pusztá diszitménye helyett, méltó örökítést nyerne a hálás utódok részéről, egy

nevét viselő humanus intézet, talán egy terjedelmes mezőgazdasági menházi telep, vagy lencház alapításában, nem kaszárnyaszerű, de apró, mezőgazdasági családi olcsó lakokkal, mely egyuttal mezőgazdasági mintatelepet képezne.

Sok itt még a szükségesek terén a társadalomra néző cselekvési-kötelesség, mielőtt a kellemelek s élvezetiek után nyulhatna, csak egy példa a sok ezer közül: „**kitett gyermek**“. A Knezits-utcai gyermek-menhely kapuja előtt egy bepólyázott gyermeket találnak kitéve, s a pólyás-gyermek mellett a csomag ruhácska közt következő tartalmu levelkét: »Édes testvéreim! A boldogságos szüz Mária hét fájdalmára kérem kegyeteket, viseljék gondját ez ártatlan leánykának, én mindent megtettem hogy eltartsam, de tovább nem bírom, beteg vagyok és nincs már semmim mit eladjak, és még egy gyermekem van, azért az egyiket ide hoztam. irgalmasságnak asszonyai szeressék őt. Oh! megszakad a szívem, de máskép nem tehetek. Rom.-katholikus ő és a neve Mária, én beteg vagyok, kétségbe esem, de nem tehetek máskép, az isten legyen nekem irgalmas, meghasad a szívem!«

Van-e itt bűn? s ki-e az a bűn? lehet-e az anyát okolni? s kit illet ez az anyai hang? valamint a gazdász-társulati, ugy a humanitáriusi téren is, Nyitramegye áll legelső helyen, melynek határozatát méltán megilleti az érdem babéra,

melyről Dr. Gajácsi Lajos következő kép emlékezik meg. »E határozat előtt minden a humanismus iránt lelkesedéssel viseltető embernek kalapot kell emelni, mert hogy mily hordereje van e határozatnak, mily égető ügyet ölel fel, csak az tudja igazán, a ki ismerős az árva és lelencc üggyel; (e célra 30 ezer frtot adott a megye.)

Könyörülettel emberi szeretettel segítségére lenni olyan embertársaknak, kik e nélkül vagy a bűn révébe sodortatnak, vagy menthetlenül elvesznek, bizonyára a legszebb emberi ténykedés és egyuttal a műveltség mérő fokai is; és Magyarországon e téren mind eddig vagy éppen semmi, vagy oly kevés történt, hogy szinte pirulva gondolra az ember.

A kórházból gyermekével kiküldött nő, ha munka-bíró elhelyezi gyermekét; az angyalcsináló jelentkezik, felveszi; de ezek nem szeretnek hosszú munkát, a gyermek satnyul stb., s az anya felsohajt »bár az Isten magához venné«, ha munkaképtelen kiteszi, vagy előli gyermekét, mert nem bír vele, a törvény bünteti, szomorú állapot! — —

Minden megyének szüksége van kórházra ápolására, lelenccházra, megyei egyletek segíthetnek; minél többféle egylet van, annál inkább terjed a jó és nemes iránti érzék; de első, hogy a társadalomban az apathia megszűnjék, és lépjen helyébe a nemes ügybuzgóság; lépje-

nek a megyei főbb családok a jótékonyság terére, legyenek vezérei, működjenek együtt s tapasztalni fogják, minő édes önérzet fogja keblüket eltölteni; eddig a dicsőség Nyitramegyéé, kövessék a többiek is . . . . . Valóban borzasztó, mily viszonyok vannak még nálunk e tekintetben; azért társadalom ébredj!»

Mellözve mostanra ez ügy további boncolását és nemzetgazdasági oldalról való megvilágítását máskorra tartván fen, térjünk át innen a már meglevő kifejlett, de használat nélkül elhanyagolt s elpazarolt, vagy épp társadalomrendészeti uton veszedelmessé tett embererő viszonyainak rövid vonásokban való feltüntetésére.

Kész embererő elpazarlása. — Ma-nap-ság gyakran hallhatni olyatén nyilatkozatokat, hogy ez, vagy amaz, ezek vagy amazok, a társadalomnak terhére vannak; van tán ebben is némi kis igazság, de hát ha a tételt megfordítva állítjuk fel s azt mondjuk, hogy a társadalom van nagyon sokszor az egyesnek terhére s megmutatjuk, hogy ez állításban nincs képtelenség.

Megfigyelés és gondolkodás teremtik az eszmét, az eszme pedig egy egész elméleti rendszernek forrását képezi, melyben más sok összetartozó tények sorozatában találhatunk magyarázatot, habár a viszonylatok hatásait tán nem is határozhatjuk meg egészen.

Nézzük mindkét állítás logikai alapokait.

Ha egy ember erkölcsi pusztulásánál a viszonyok átgondolása nélkül kényelmes, könnyű gondolkodással bírálunk, rendszeren kimondjuk reá a megsemmisítő pereat-ot, hogy az a társadalomnak terhére van, de ha kissé a dolgok mélyebbre ható vizsgálatába bocsátkozunk és tapasztaljuk, hogy akár társadalmi, akár közhatalmi uton vajmi sok hibás és visszás intézkedés történik, melynél fogva teméntelen emberi értelem és izomerő nem hasznosittatik a föld életének szépítése s a társadalmi közcélok tökélyesítése körül, be kell vallanunk, hogy ha a köztársadalmi nemesebb célok iránt több ügyesség, értelem, fokozottabb lelkesültség, az elkülönzött, sokszor egymással ellenkező érdekkülömbözetek halmaza helyett pedig érdekegység s egy közös cél képeznék társadalmunk lelkét, minden veszendőbe menő erőt olyannyira fel tudnánk használni és hasznosítani, miszerint nemcsak hogy kárba veszett, elpusztított embererő nem mondatnék terhére lenni a társadalomnak, mint ezt ma állítjuk, hanem még a ma lehetetlennek látszó dolgokra is képesítettnek éreznők magunkat s nem volna vak, ügyefogyott siketnéma, sőt tehetetlen beteg, mely bizonyos tekintetben mindenik a maga tehetsége s egyéni viszonyaihoz képest a társadalomnak felette hasznos szolgálatára ne lehetne, úgy hogy az érintett társadalmi erkölcsi potenciák mellett, a társada-

lom egyetlen egy tagja se válhatnék ennek terhére, sőt bizvást ki lehet mondani, hogy azon társadalmi erkölcsök hiányában, hézagos gondolkodás és önző tulajdonságok birtokában, épp mi vagyunk összeségünkben az egyeseknek nemcsak terhére, de egyenes előidézője, megteremtője mindazon fenebajoknak, melyek a társadalom testén rágódnak, melyeknek gyógyítását, színeskedő, kicsinyes kuruzslásokkal látszatunk eszközölni akarni. — Csak egy vonást a társadalmi életből. Számtalan panasz hangzik fel a közegészségi állapotok rosszasága felől s nem ok nélkül, mert ha a statisztikába pillantunk, megdöbbenően látjuk azt igazolva, hol is kimutatások szerint a halálozások sokszor felülmulják a születések számát p. o, vegyünk egy heti eredményt 1882 Julius 22—29-ig született Budapesten élve 210 gyermek s elhalt 279 személy, a születettek közt volt 154 törvényes, 56 törvénytelen, (íme egy kis lelelcügyi részlet), a halálozások többlete pedig az év elejétől 362 egyén. Facta loquntur, tehát tényleg kedvezőtlen életviszonyokra vall a statisztika; ha a kedvezőtlen életviszonyok okait keressük, megtalálhatjuk azokat a hiányos táplálkozás, rosz viz, jó levegőhiány, egészségtelen lakás s erkölcstelen életmódban stb! — hát ezen tényezők Budapesten mind megvannak; hogy mindent mellőzünk, lássuk csupán pár vonásban a fővárosi lakviszonyokat.

Nagy számu szegényebb sorsu nép lakik a

fővárosban föld alatt, ember lakás-számot tevő pinceodukban; ha a szegény embernek ez is jó, akkor nincs mit panaszkodnunk a fővárosi kedvezőtlen közegészségügyi állapotok rosszasága felett, a mit a hivatalos jelentések is egész Európában a legrosszabbaknak tüntetnek fel, de nem is fedezhetni fel egész Európában sehol, hasonló rossz lakviszonyokat. Páris, London világvárosok, de se itt, se ott nem készítenek munkásaik számára egészségtelen, földalatti pinczeodvakat s én, ki Londonnak minden zege-zugát felkerestem, határozottan kijelenthetem, hogy azon kötélhágcsós lebuajokon kívül, hol a tolvaj-egyletek tagjai megfordulnak gyűlésezni, s hol kés-villa a kocsmá-asztalhoz láncolva található, lakásszámot tevő pinceüregek a világvárosban, melynek lakossága 4 millió körül jár, elő nem fordulnak, de vannak munkás-városrészek, tisztességes lakházakkal, nem pedig nedves, penészes pinceoduk, melyekhez levegő is alig kerül. Franciaországban meg ott vannak az olcsó mansard-lakások, de pinceoduk emberek számára, egész Európában sehol; Amerikában is csak San-Franciscoban, csupán a chinai negyedben található, nem lakás, de csak hálásra szánt lebu jóféle üregek; a közegészségügyi állapotokat néhány jobblelkű emberbarát mégis lelkén hordja, és a fővárosban összeszed, vagy 20 gyereket s szün-időre kiküldi N.-Marosra vakációzni s ekkép iparkodik a legrosszabb közegészségügyi állapotokon javítani!!

Allatvédő-cgylet van, emhert védeni nem kell; védje meg magát, ha tudja, pestis, döghalál, cholera, üdvös! társadalmi intézkedések, pinceoduk inficiált levegője ellen, azért okos állat!! Csak annak illusztrációjául, hogy a társadalom az ő inveterált, észellenes institutioival, mennyire lehet nagyon sok egyesnek s ezzel önmagának terhére, volt szükség az élet keretéből rövid vonásban e fönebbi képet ide iktatni,

Javitó-intézetek, illetve munkatelepek.

— A lelencügynél nem kevesebb figyelmet érdemel az elhagyatott, kisebb-nagyobb csavargó gyermekek, suhancok nagy száma, a kik már nemzetgazdászatiilag is értéket képviselő, s hasznothajtólag alkalmazható embertökét képviselnek; S mit mivelünk mi ezekkel? semmit... de mégse: valamivel többet a semminél, nevelünk belőlük tolvajokat, betörőket, rablókat, s midőn már felneveltük őket vakmerő rablókká, fellázadunk gonoszságaik ellen s nem jut eszünkbe, hogy gonoszságaik okozói, alapmegvetői, tulajdonkép mi magunk vagyunk társadalmi minőségünkben, elmulasztottuk, midőn még lehetett s alkalmasok voltak reá, hasznothajtó erővé képesíteni, e helyett pedig kisebb, tán gyermeki csineikért, vagy csavargásért (mert hisz szülőtlén elhagyottságukban nem volt hova fejöket lehajtani), bebörtönöztük, adván melléjük megrögzött gonosztevöket nevelökül, s lettek ök a mi jóvoltunkból s felebaráti szeretetünkbul azok, a mik s foglalkodtat-

nak nagy költséggel fentartott apparatust s büntetjük a bünt, mely első sorban a mi bűnünk. Itt sincs terhére a társadalom megrögzött hibás intézményeivel nagyon nagy számú egyesnek, s végelemzésben maga magának? de hát mikor megcsontosodott képtelenségek képezik nagyon sok dologban tudományosságunk alapkövét; ezen önmagunk által veszélyessé tett fejlődő ember-erő, miként volna értékes erővé képesítendő minden költségokozás nélkül, sőt már a képzés ideje alatt is haszonhajtólag értékesítendő, erről egy kész tervezetem nyújt felvilágosítást, mert ugy a francia, mint az angol rendszer, mégis némi költséget okoz, a mit pedig okszerű szervezet mellett el lehet kerülni, ezek volnának az ugynevezett javító-intézetek.

Magyarországon a javító-intézetek létesítése iránt intézkedő 1878-iki V.-ik törv.-cikk létrejötté után 5 évre megnyílt az első állami javító-intézet Aszódon, van egy másik, emberbarátok alkotta »szeretetház» B.-Füreden, mely célszerű elrendeléssel az ország mezőgazdasági culturájának, nagy hasznára válhatik; azonban 2—3 ily intézet Magyarországon mit segíthet? Helvetiában a nemeslelkű szellemhősök **Pestalozzi**, **Fellenberg**, **Wehrli** kezdeményezéseik folytán, 47 ily »Rettungs-Anstalt» (»mentő-intézet») áll fenn, melyekben elhagyatott, csavargó gyermekek 16 éves korukig a földmívelés szakmájában neveltetvén, a gazdaság mintatelepeitül is szol-

gálnak emez intézetek. — Ha a nemföldmivelő országot a kis Helvetiát $2\frac{1}{2}$ millió lakosával a földmivelő Magyarország nem megelőzni, de csak utolérni is akarná a földmivelési népnevelés emez igen fontos ágában, (felette fontosnak kell mondani, mert e nélkül a reá nézve kártékony elemek veszedelmessé tételében a társadalom maga járul közre), ugy a lakossági számarányhoz képest 360 ilyféle intézetet, »menház»-at kellene állitania, s pedig legtöbb részben a mezőgazdaság emelését célzó családi szervezettel ellátva, melyek azután mindannyi mezőgazdasági minta-telepeket képeznének, a hol is konyha-kertészet, gyümölcsészet, selymészet, méhészet, s más egyéb kiváló gazdasági iparágak képeznék a serdülő ifjak szivnemesítő, gyönyört nyújtó munkáját, mely közben mint a méh-család szorgalomra ébresztve, nemcsak jó gazdasági munkaerővé képződnének, de már mint növendékek, terjedelmes telepeken hasznothajtólag volnának foglalkodtathatók.

Európa más országaiban is mint: Angol-, Francia-, Olasz- és Németországban nemeslelkű, az emberiség magasztos eszméitől s magasabb társadalmi érdekektől áthatott hölgyek s férfiak kezdeményezése folytán létesültek ezen szellemű intézetek, melyeknek felkarolása elől már némely kormány közönyös egykedvűsége se térhetett ki; s ez időszerint minden országban a kormány kötelességévé vált immár ezen intéze-

tek gyámolítása, sőt önkezdeményezésü felállítása is.

Álljanak itt a humanitás, a felebaráti szeretet zászlaja alatt küzdő hősök nevei, s legyenek megörökítve »aere perennius« azok emléke, kiknek munkájához ezen emberességi intézmény létesülése fűződött, s kik vallási-ihlettől áthatottan, nemes önfeláldozó cselekvéssel nyújtottak példát az ember-felebaráti s társadalmi kötelességek teljesítésében; Angliában miss Carpenter s Dr. Turner; Franciaországban Pozetignères de Courteilles, de Metz, és Charles Lucas; Belgiumban duc Petiaux; Hollandiában Suringar; Németországban Dr. Wichern; a szellemi előharcosok ezen siker koszoruzta munkája után, ma már Nyugat-Európa minden államában nagyobb számmal léteznek emez intézetek; így Franciaországban, hol a legelső 1839-ben Tours mellett La Metrayban létesült, nagy sikerrel működnek, s ugy az 1850-iki augusztusi, mint az 1869-iki majus 5-iki törvény, mely utóbbi az »administration de l'assistance publique« ügyével részletesebben foglalkozik, a magánosok tevékenységén kívül, a közhatalomnak különös gondjai közé rendeli ezen intézetek fentartását. Angliában Bristol mellett Red-Lodge és Surrey grófságban Red-Hil voltak az első »menházak«, hol elhagyott gyermekek nevelést nyertek; Angliában az e nemű »Industrial school«-ok körül, — hova csavargó,

rendőrileg letartóztatott, vagy bíró elé került gyermekek helyeztetnek el, — magánosok úgy, mint a közhatalom élénk tevékenységet fejtenek ki, némelyikénél az évi költség fejenként 200 frtot tesz.

Mint mindenben, úgy ezen intézmény elrendezése körül felmerült vitályos kérdésekben is leginkább a családi és a cumulativ vagy kaszárnya-rendszer alkalmazásának kérdése foglalkodtatta az elméket, a családi rendszernek kétségtelenül előnyt adván minden józan paedagogus, csak egy példát; ha a budapesti kétemeletes szegényház kaszárnyaszerű beosztása és 7—800 embernek egymásra halmozása helyett, a Rákoson egy 100—200 holdnyi területen gazdasági házikókban, apróbb csoportokra szétosztva lettek volna elhelyezve ama szegény emberek, a helyett hogy mint most, unatkozva, itt-ott üldögélve, vagy a 20—30 személyt befogadó termekben kártyázgatva hevernék el az időt, tavasz-, nyár-, ősszel virágos, veteményes-, vagy gyümölcsös-kertek piszmogó, szórakoztató multságai, vagy a méhészet, selymészet körül mulattató s hasznothajtó foglalkozások közt töltének idejüket a jó öregek; (és mennyi oly kerti-s gazdasági ipar foglalkozás teremthető még, melyet gyermek, öreg egyaránt mulatságnak s nem munkának tekintene, s ezt a multságot, mely még hasznot is hajt, gyönyörködtet is, nem lehet-e az ápoláknak is megadni?) mennyi magoncot, nemesi-

tett alanyt nevelt volna már eddig is az a sok jó öreg csupa mulatságból; az öreg mámikák is, mint ápolnák virágos kertecskeiket s gyönyörködve magok gyönyörködtetnének másokat; de hát ime a megrögzött bajokba beleszokott társadalom nem tud azokból szabadulni, viseli tovább a lenyűgöző békókat, vánszorog még olyan bajainak sokasága közt is, melyektől könnyen szabadulhatna; épít magas házakat, szűk sikátorokat, elzár azokból levegőt, világosságot, két legfőbb élettényezőt, egymás hátára rakodik fel, s börtönszerű lakásaiba ömleszti, a záratlan nyilásu megnevezhetlen helyek miasmáját, télen át pedig e helyek légvontatos üregein szedvén össze testi betegségeit; egészségtelen lakások, megfertőztetett levegő, víz, millió alakban hamisított ital s étszereinek élvezete után lehet-e még jó egészségről beszélni? azonban, ezen egyébként a tárgyhoz tartozó kitérés után még egy pár szót a javító-intézetekre vonatkozólag. Hogy egy ország erkölcsi állapotára mily befolyást gyakorolnak az e nemű intézetek, mindenki előtt világos lehet ha elgondolja, hány ezer ifju menthető meg így a bűn-torkából, s válik emez intézetek útján a társadalom hasznos tagjává, míg ma mások, tán épp a társadalom hibái, hogy ne mondjuk büne folytán, a börtön töltelékét képezi; és ugyan büntethet-e jogosan az, ki okozója, szerzője a bűncselekménynek? a törvénszegő gyermek! ifju aligha követne el tör-

vényszegést, ha róla gondoskodva s mesztelen-
 éhséggel az ürességbe kítaszítva nincs, nem
 a társadalomé-e az ő összes-egésében a gondos-
 kodási kötelesség? avagy pedig az önfentartási
 ösztön, melyet a vadállattól nem tagadunk meg,
 kedves ölebecskéinket pedig kávéval, cukorral
 traktáljuk, a társadalom emberi tagjaira nézve
 bűn? hát azt a nyomorult ügyefogyott, tehetet-
 len ember-férget, mert élni akart, törvényszék
 elé állítjuk? s ott a társadalom ezerféle kór-
 anyagaiból született bűn-codex §§-ait olvassuk
 rá? börtönbe taszítjuk, s ott valóságos tolvajjá,
 iskolázott, jól kiképzett, betörő-tolvajjá neveljük?
 s ilyen büntető rendszerre költenek az országok
 milliókat? s ez a cultur-államok civilisatiójával
 összeegyeztethető dolog? avagy pedig nem a
 legflagransabb ténye-e ez a barbárságnak? lehet-e
 törvénynek, társadalomnak feladata, megtorolni,
 elrémíteni, boszut-állani ott, hol ő maga az indító
 ok; »tolle causam, tollitur effectus«, és »Qui est
 causa causae est etiam causa causati«. ha eltávo-
 litjuk az okot, megszűnik az okozat, a ki pedig
 oka az oknak, az az okozatnak is oka marad.

Ha más országok példája p. o. a kis Hel-
 vetia után indulva, társadalmi ugy, mint állam-
 hatalmi közreműködéssel a szükségnek megfelelő
 számban eféle menedékházi növeldeket állítunk,
 a hol az elhagyatott lézengő, vagy már rosz utra
 tévedt gyermekeket elhelyezvén, ezen kellő számú
 földmivelő intézeti telepeken a mezőgazdaszat

hasznos és értelmes tagjaivá neveljük, olyanokká, kik dolgozni tudnak is akarnak is, úgy a professionatus tolvajok s betörők nagy számát évről évre sikerülend alább szállítani és ez uton haladva, nem kellend pusztító, költséget okozó börtönök szaporításáról gondoskodni a tultömöttség miatt, de igen is ujjabb és ujjabb hasznot-hajtó ilyen mezőgazdasági kiskoruaik növeldei-munkatelepének szaporítása váland szükségessé; ezekkel egyetemben pedig börtönök helyett a megnőtt s nem elvetemült vétkezők részére is hasonló gazdasági hasznot-hajtó munkatelepek létesítése eszközöltetvén, a mint ezek gyakorlati haszna világosan érthető lesz az intéző körök előtt.

Nagyon humanus, s valami kötelességen kívül eső jótékonysági cselekvénynek szeretik ezen menedékház-növeldei intézményt tekinteni; itt a baj, annyira elesett, annyira távol jár az emberek nagy része a természet rendje s törvényétől, hogy nemcsak mások, de még saját maga érdekében, kötelességszerűen létesített intézmények megalkotásainál is nagyon humanus, erkölcsi érzelmeiről kíván tudomást vétetni s minden cselekedeteiben, a hol közvetlenül, személyes haszonként kinálkozó, markolható aranyat nem érez, már is valami különös jótékonysági cselekvényt lát; pedig hát tulajdonkép mik ezek a menedékházi növeldek, mint maga a társadalom sokszerűen vitiált életében keletkezett nagyszámu kóranyagok egyikének ésszerű, természetrendi

levezetése, egy társadalmi fájó sebnek gyógyítása; — ha a vallás-erkölcsi alapokat elhagyva, az arany-bálványt helyezzük az erkölcsi-élet piedestáljára, akkor a vallás Istenének legfenségesebb tételéről »szeresd felebarátod mint önnön magadat« végkép megfeledkezünk. — Egy társadalomnak se sikerülhet amolyan pharizeus-képű jó cselekedetek gyakorlásának mutogatásával magára nézve az üdvösséget feltalálni; a társadalmakban megrögzött sajtó bajokon amolyan krajcáros alamizna-osztogetással, mely csak a pillanat szükségét látszik fedezni akarni, tulajdonkép pedig a koldusságot örökíti meg, segíteni nem lehet; hanem **munka, munka, munka** elrendelés által, s mi ennek útjában van, az a büntendő dolog, az háritandó el, mert addig koldussággal a csalás, henyesség, erkölcstelen életmód, tolvajság mind igazolást találnak a szegénység problémájában, melyet megvetni lehet, de büntetni nem szabad; ám ha elrendezett **munka** vár mindenkire, akkor a 100 ezrek koldus csoportja nem kénytelen mások háborgatásával tengetni nyomoru napjait, — ha öngyilkos nem akar lenni, — de az államnak hasznóhajtó tagjává lesz. Hát bizony ama menedékházi növeldek kellő számban való felállításában közreműködni kötelesség, kötelessége az a kormánynak, kötelessége a társadalomnak maga iránt és kötelessége minden józanul gondolkozó, becsületes érzelmű embernek.

Az ember-tökének tekintélyes része, kellő idomítás és szerves összefüggés nélkül szétszórta csak nagyjából lesz kihasználva, ez azon meglevő embererő, mely egyik országrészből a másikba hetekig vándorol, míg a munka helyére ér, itt azután az aratás, vagy más eféle munkáját bevégezve ismét visszavándorol, hogy nyugalomra hajtsa le fejét; ezt nevezzük barangoló munkaerőnek; ez is nagy baj, ha a munkaerő ideje egy részét elpazarolni kénytelen ide-oda való csatangulással, ezen a bajon a telepítés volna hivatva segíteni, de a jelen viszonyok közt vajmi bajos dolog ez! egy másik nevezetes rész pedig, mely a munkára teljesen alkalmas és jó is, még csak használatba se jő, mert ez keresi ugyan a munkát, de a munka nem keresi őtet és ez már oly országban, hol a munkás-kéz oly kevés, egy a társadalom testén rágódó valóságos fenebaj; ezen munkára kínálkozó erő nem kerülván használatba, jártában-keltében belebotlik a rendnek egy-egy hatalmas karjába, mely is őt oltalma alá veszi, nem azért, hogy a közállam céljának megfelelőleg felhasználás végett valamely gazdasági munkatelephez eljuttassa, ezt nem teheti, mert ilyen nincs, hanem azért, hogy valami marha-akolba dugja, a hová nagy városokban, mint p. o. Budapest, százan-kint hányják rakásra a munka után jártában-keltében elcsenevészesedett, haszontalan szemétnek hirdetett embererőt, a XIX. század civilisa-

tiójának legnagyobb dicsőségére; ezzel a szeméttel azután, melyet a társadalmi bölcsesség a meglevő munkaerőből teremtett, cégéreskedve járnak-kelnek, jobbra-balra, mutogatják a társadalom humanismusát, míg valahol lerakják fal-kánkint, darabonkint, mikor azután az év végén ezen szemét-hordozási költségeket összeadják, arra a meggyőződésre jönnek, hogy ezen hercehurca oly tekintélyes összeget nyelt el, mellyel hatalmas munkatelepek létesülhetének vala. Ez a „Toloncügy, — bünügy“, — Hatalmi mámorban, a mindennapi szükség bajaitól nem üzött olcsó erényesség nagy hangján szoktak nagyon sokan ezen pusztuló erő felett megvető ítéletet mondani azok, kik kész productumot fogyasztani igen, de gyarapítani nem segitenek és minő nagy törvény-tudománnyal párosult virtus kívánatit ahhoz, nyomorult munkakereső szükölködőket bebörtönözve marcangolni, s bünbe kergetni; oly kiadás ez, mely nemcsak kárt, de valóságos veszedelmet okoz, mert a dolognak itt még nincs vége; ama felhasználás alá nem kerülő embererőnek egy része, miután se maga se a társadalom javára nem értékesítheté magát, nagyrészt szüksegből olyan munkát végez, melyre azt mondjuk, hogy bün; igen, de a közhatalom nem gondol vissza a bün okaira s ezen okok megteremtőjére, mely végelemzésben maga a társadalom, hanem büntet bünt, melynek okát a tettes cselekvényein kívül kell vala keresnie;

ebből az egyszerű embererő elhanyagolási hibából előáll azután oly szövevényes társadalmi baj, melyet bűnügynék neveznek, mely tetemes költséget nyel el, pedig ezen elpazarolt és veszélyessé tett erők mind hasznosíthatók volnának, holott most a börtönök, tulajdonképi tolvajnevelő intézetek, töltelékét képezik; sulyos milliókat emészte fel ezen a régi sötét korszakokból származott bűnügyi rendszer, mely már egész tudománnyá fejlődött, itt is, mint sok egyéb dolgában a józan ész ellenére nemcsak hasznos, de káros munkát cselekszik az ember, midőn a bűnügyet az öröklött irányban tovább fejleszti a helyett, hogy szakítva a sötét korszakok rendszabályaival, üdvös reformátori szellemben módok, s eszközök után tekintene, hogy magasabb állami céloknak megfelelőleg, nem kárt-tevőleg, elveszett kiadásokat okozó módon, de a társadalom javára, igen jelentékeny hasznot s jövedelmet biztosító mód szerint intézné el ezen dolgát; a bureaucratismus gépezetében az a nyaktörő büntetőrendszer, mely az emberből az erkölcsi érzést kiöli, helyébe pedig a harag, az elkeseredés, a bosszu érzetével tölti el az erkölcsileg legyilkolt embert, s a társadalmi-rend ellenségévé avatja fel, nem egyéb, mint a helyes nemzetgazdászati elveiből folyó életnek pusztító mérge a humanitás és igazságszolgáltatás szegénysége, alacsony emberi szenvedélyek kifejezése, bűn a bűn ellen, melyet csupán nemzetgazdászati szempontból is az ország,

az államélet érdekében reformálni égető szükség. A nemes gondolkozású Howard kezdeményezett ugyan az európai börtönök rendszerében némi újítást, de ez is a régi kerékvágásban maradt, tehát még mindig költséget okozó, holott a nemzetgazdászok helyes elvei szerint azt haszonhajtó államintézménnyé lehet átalakítani.

Míg a börtönök eltévedt lépés után a büntetési rendszerrel megrontott egyedek, vagy a csintevők és tolvajokká nevelt nyomorultak nagy sokaságával megtöltetnek, kik legnagyobb részt jutalmazó munkanyújtás után a társadalom igen hasznos tagjai lehetnének, addig a legraffinrozottab tolvaj-rabló-bandák büntetés alá éppen nem kerülnek. Bebizonyított tény, hogy az orosz hivatalnokok cinkos-társaikkal az italmérési adóknál, vámoknál 360 millió rubelt lopnak el az államtól évenként, és a fegyveres hadseregek szállítói ki tudná megmondani? hány millióban lopják meg az államot a nem-szállításért; bizonyos manevereknél a bűn-szövetkezet egész serege; vesztegetők, megvesztegetettek, conspirátorok, tévutrazetők s cinkostársaik egész láncolata dolgozik közre a milliomos lopások végrehajtásában, melynél a nagy közönség az áldozat, de a milliomos lopások raffineriáját nem érik el a büntető-codex §§-ai; azért igen jól mondja bölcs S a l a m o n : »Kohelet mekom hazadik somoh horesa« = ott hol az igazságot keressük vagy reméljük feltalálni, a legnagyobb gonoszságra akadunk.

Talán mégis található volna mód arra nézve, hogy a megnyomorítottak nagy sokasága saját bűnein kívül ne kizsákmányolják agyon erkölcsileg anyagilag az állam kiszámíthatlan kárára, talán a gazdasági büntető-telepek rendszere volna alkalmazható, melynél mindenki, még a most fel s alá sétáló, semmit nem tevő fegyveres fogoly-ör is hasznothajtó munkavezető s felügyelőként szerepelhetne; sőt még a legyilkolt bűnös ereje is haszonra fordítható, ha nem a pazarló, pusztító gondolat vezérli a justícia lelkét. — És midőn az anachronismusokban gazdag codexek betűivel a kormányok hatalmából élő bureaucratia tulhatalmi körének monopoliumban az igazságszolgáltatás tévedései, méltatlanságai, hogy ne mondjuk bűneinek annyi megdöbbentő példái irvák a történet könyvébe, melyek a jogászvilág lelkiismeretére nehezednek! avagy lehet-e elégtétel, kárpótlás arra nézve, kit a tiszta erkölcsökkel járó egyszerű jogi állapotokból folyó rövid, észszerű jogtételek alkalmazása helyett, a halomra gyült társadalmi bajok közt a törvények szövevényes labirintjeiben a tévedés is megsemmisíthet; talán jobb munka volna az alásülyedt erkölcsi érzelmek javulását eszközölni, mint a társadalom egy részét, az okok elhárítása nélkül történt okozatokért fegyházakba hurcolva pusztítani; ethikai s nemzetgazdasági egyiránt államérdekű okok sürgősen követelik, hogy az erkölcs-pusztító,

embererőt tékozló büntető-rendszer társadalmi s államcéloknak megfelelő átalakítást nyerjen s az embererő kihasználás alapján mozogjon, mely nem hogy az állam pénztárából venne ki két millió frtot, de jövedelmezne annak 3 millió frtot.

A gazdasági nevelés-oktatás, e mellett pedig az elvesztegetett, vagy épp veszélyessé tett embererő felhasználása s a gyakorlati munkásság körül hasznosítása a társadalom-nemzetgazdászati problémák közt mily nagy jelentőségű s mily roppant erkölcsi, anyagi hasznot ígérő elrendezésekre várakozó munka, már csak az e fejezet alatt előadottakból is eléggé kiviláglik.

IV.

A selymészetnek Chinából Európába való átszármazása s itteni elterjedésének történeti áttekintése.

A selyemhernyó és szederfa őshazája China, hol is a selyemtermelés a chinai országos gazdasági könyvtár — cheou-chi-thong-kno — szak-könyvei szerint, melyekből a párisi könyvtárak francia fordításokat birnak, már 4500 év előtt virágzásban volt.

A chinai mezőgazdasági könyvtár, ha teljesen kész lesz, 160--170 ezerre menő kötetet foglaland magában; eddigelé mintegy 90 ezerre rug a kész munkák száma; nemcsak a selymészet, de általán a mezőgazdaság, a földművelés terén magas kulturai fokon álló chinai lelkiismeretesen visszaadja földjének azt, mit tőle elvesz; azonban China mezőgazdasági viszonyait más alkalommal méltatandó, itt csak a selyemtenyésztés eredete s ennek Európába lett átszármazása tekintetéből szükség Chináról megemlékezni.

A selyemtermelés Chinának roppant kincsforrása volt s maiglan is az, habár a selyem

értéke aránytalanul csökkent, mióta az Európába került; ezen idő előtt a chinai selyemgyártmány hosszú 8—9 hónapi karaván utakon palaestinai, syriai s phoeniciai kereskedők által hozatott Európába s felette magas áron vásároltatott, 1 font selyem nagyobb értéket képviselt 1 font aranynál; könnyen érthető, hogy ily mesés magasságu árak mellett Chinának a selyemtermelés mily gazdag jövedelmi forrását képezte s bár a római birodalomban általános tilalomnál fogva ruházatul a selyem nem használtatott és csak 170 év körül Krisztus után fordul elő a félselyem ruhaviselet a legfő ranguaknál, sőt még 270 körül Krisztus után, Aurelián császár neje Severina sem hordhatott egész selyem-öltönyt ugyancsak e tilalomnál fogva, mégis a mondott kereskedelmi uton egyéb használatra nagy értékű selyem-kelme került Európába; Mózes törvényei szerint is a héber vallásnak csak templomaiban volt a selyem-kelme használható; a görögöknél Aristoteles iratai nyomán K. e. 350 körül fordul elő a selyem használata először, kétséget nem szenved azonban, hogy Kis-Ázsia s Európa mindazon népeinél, hol a selyem-kelme használata egy, vagy más alakban előfordult, az Chinából a fenn érintett kereskedelmi közvetítés útján került hozzájuk, mert ez időben selyem-termelésről eme népeknél szó se lehetett, miután a selyemhernyó tojást és szederfa magot éltők veszélyeztetésével két kath.

hittérítőnek csak 554/555-ben Kr. u. sikerült Chinából Byzancba hozni; a selymér-tojás és szederfa-mag kivitelére Chinában halál-büntetés levén szabva, a két egyházi férfiú épp e célra készült belüreges zarándok-botokban hozta azt Byzancba Justinian császár nem csekély örömeire, kinek ebben leghőbb óhajtása teljesült.

Mielőtt a selyem-tenyésztés a kelet-római birodalomban meghonosult volna, Justinian császár neje Theodora, valami Bersanus nevű bankár kezébe juttatta az országba hozott nyerselyem felgyártását, de 555 után elkezdődvén a szederfa-ültetés s néhány évre reá a selyem-termelés, melyet a chinai császárnék példájára Byzanc császárnéi vettek kezökbe, udvarhölgyeikkel magok nevelvén a hernyókat, végezték a selyemgubók felgombolyítását, sőt a nyerselyem megszövését is; Chinában ugyanis Siling-chi-Yayos császár neje, mint a selymészet fővezetőnöje példányszerű udvari tenyészdet rendeztetett be maga s udvarhölgyei számára, magok végezvén a tenyésztés minden gondját, még a szövés mesterségét is, minek folytán csaknem az egész selyem-ipar a nőnem munkáját képezte.

A kelet-római birodalomban a selyem-termelés és ennek felgyártása csakhamar nagy lendületet nyert, ekkor már a selyemruha viselés általánosan meg lett engedve. Byzancból a jóniai szigeteken át előbb Portugál és Spanyolországba

került a selyem-termelés 711 körül Al Walid kalifa alatt, kinek utódai is helyes nemzetgazdasági elvekből kiindulva, a nép gyarapodása s anyagi jólétének emelkedéséből meríték saját hatalmi állásuk erejét; míg a többi Európa álomba merülve várt a selyem-iparra, addig az iberiai félsziget gazdag selyem-gyártmány rakományával jelent meg Genova kikötőjében; Lissabon s Almeria selyem-gyártmányai érdemelték ki ez - időtájban az elsőséget s hódíták meg az európai vásárlókat.

Olaszországba a selyem-termelés és gyártás Görögországból került 1146 után, a görög háború bevégeztével, görög hadi-foglyok kezdték azt meghonosítani először Siciliában s innen haladt tovább Calabria s Nápolyba 1520 táján hatolt el Milanóba, hol is első ízben szintén a nőnem által gyakoroltatott a selymészet. — 1650-ben Philibert savoyai herceg selyem-tenyészdéket alapított Savoya és Piemont tartományokban; az olaszországi selyem-termelés fejlődéséről élénk képet nyújt a milanoi selymészeti syndicatus kimutatása 1845. év febr. 12-ről mely szerint azon évi január havi selyemkivitel következő számokkal szerepel:

Angliába kivetett	332.400
Lyonba	197.000
Oroszországba	36.000
Bécsbe	38.000
Németország és Schveitzba	254.000
összesen	857.500

livre nyers-selyem, vagyis 496.320 bécsi font, 24 millió frk = 9.230.769 frt értékben, ugyanazon egész évi kivitel pedig a 852 □ mért-földnyi területű tartományból 80 millió frank = 30.769,230 frt értékre emelkedett, nem is véve számításba a bent feldolgozott s fogyasztás alá került selyem értékét. 1865-ben az olaszországi selyem-fonodák száma 4092-re rugott s ezek közt 386 gözerőre berendezve; az orsók száma 50.686, a selyem-szövő gyáraké pedig 260 volt 20 000 szövő-székkal. A 880-ki olaszországi selyem-termelés a kereskedelmi kamarák jelentései után kerekszámot véve nem egészen 39 millió kilóra emelkedett — ha kilóját 3½ frkra tesszük — 133 millió franknál többet képviselt a nyers-selyem mennyiségének értéke, mely is feldolgozás után mintegy 200 millió frkra tehető.

Angliában leginkább a selyem-feldolgozás fejlődött magasabb ipar-ággá. 1445 táján szintén a nőnem foglalkozott selyem-szövészettel, 1482 körül már szalag- és kelme-szövészet fejlődött ki. 1630-ban Londonban selyem-szövő-céhek keletkeztek s 1660 körül pedig már a 40 ezeret meghaladta egyedül London városában a selyem-iparosok száma. — A nantesi-kiáltvány visszavonása 1685 után, a kivándorló franciák által még jobban emelkedett a selyem-feldolgozó ipar-ág. A múlt tized alatt Angliában 180 selyemgyár állott működésben, az orsók száma

1.338.000-ra, a szövöszékeké 357.000-re rugott s ezek közt 10.700 gép-szövöszék volt.

Az északamerikai egyesült-államokban szintugy mint Angliában, az alacsonyabb fokú nyers-selyem-termelés mellett a selyem feldolgozás ipara nyert magasabb lendületet, mely leginkább a new-yorki államban van elterjedve; a legutóbbi időben 386 selyemgyár közel 35,000 embert foglalkodtatott, de belföldi selyem-gyártás alig 2—3 gyárban fordul elő, minek egyik oka abban keresendő, mert a nyers-selyem bevétel egészen vámmentes. Az amerikai selyem iparcikkek összes termelvényeinek értéke 1881-ben 34 millió dollárt képviselt, holott a bevétel 39 millió dolláron felül emelkedett, mely leginkább Franciaországból 43%, Angol-30%, s Németországból 22%-kal került ki; ebből kitűnik, mily jövedelmező kiviteli cikkel jelenhetnék meg Magyarország az amerikai piacon, ha szerves, egyöntetű működéssel a nagymérvű selyem-termelést meghonosítani képes lesz, mire nézve az alább előadott tervezetben találjuk meg a kulcsot.

Franciaországban Olivier de Serres »Theatre d'agriculture« című művében 1600-ban első értekezik tüzetesen a selymészet nemzetgazdasági fontosságáról és Nimes-ben Truhart kertész ültette az első szederfát s egyesek tevékenysége, közhatalmi befolyás azt eredményezték, hogy már 1606-ban 4 millió fánál több várta a selyem-termelés nagyobb mérvű megindítását, mit

IV. Henrik Sully tanácsosának minden ellenzése dacára (Sully a selymészettről fényüzési okoknál fogva csak gunyolólag szokott nyilatkozni, colifichet hiabavalóságnak nevezvén azt, a mi nem Franciaországnak való) meg is alapított s jövőjét biztosítá elannyira, hogy ugyan az a Sully, ki csak lealázólag tudott a selymészettről szólni, 10 év alatt ezen semminek tekintett gazdasági ipar-ág jövedelméből képes volt nemcsak 200 millió frknyi államadósságot törleszteni, de még 30 millió fölösleggel is rendelkezett az állampénztár. És az a Franciaország, hol a király első ministere annyira akadályozta a selyem-ipar meghonosítását, de ellenállása a király akaratán hajótörést szenvedett, mai-napság első rendü selyem-iparral bír, melynek székhelyei St. Chaumont, St. Etienne és Lyon; évi gyártmányainak értéke 500 millió forint körül lebeg, és m. e. 200 ezer embernek uyujt jutalmazó keresetforrást; szövöszékei száma pedig 230 ezer körül jár.

Németországban a 17-ik század elején látjuk először a selymészetet feltűnni Tauber melletti Rottenburg, Würzburg, Hochheim, Stuttgart, Drezda környékein, később Münchenben is nagyobb vállalat keletkezett, de az egész németországi selymészetet az üzérkedők kapzsisága, kik a termelőket kijátszani s a termelvény birtokához csak potom-árért kívántak jutni, a század vége felé végkép tönkre tette. Egy század-

dal később II. Frigyes király, a kivándorló franciákat felkarolván, a selymészetben jártas franciák közreműködésével, új kezdeményezés történt, új szederfa-ültetvények keletkeztek, jutalmak buzdították a termelők tevékenységét s 1773—74 táján Poroszország 70 mázsa tiszta, Szászország 150 mázsára menő selymet szolgáltatott a rajnai pfalzi választófejedelem, Theodor is részint szigor, részint jutalmazások által nagyban mozdította elő a selyemtermelést. 1780 körül részvény-társulatok s gyárak keletkeztek, melyek hivatva valának a selyemipart virágzásra emelni; azonban ezen részvény-társulatok s gyárak első és főfeladatul a nyereszkezdést tűzvéni ki, csirájában ölték el a szépen neki indult selymészeti ipart; a részvénytársulatok által megállapított alacsony beváltási díjakat nem találván a termelők áldozott idejük, munkájuk s fáradságukért elég jutalmazónak, vonakodtak termelvényeiket a monopoliumszerűleg meghatározott árért beszolgáltatni, midőn pedig balfogásu kormány-intézkedéseknél fogva is annak beszolgáltatására kényszerítve lettek, az elégtelenség oly magas fokú izgatottságba csapott át, hogy a termelő nép a legértékesebb szedresek mind kivagdalta s ezzel a kényszer-szolgálmánynak vége szakadt, de a selyem-termesztés is megszűnt.

Harmadizben 1820-ka táján fogtak újra Bajor- és Poroszországban szederfa ültetvények s a selyem-termelés megkezdéséhez, de az önző

spekuláció most se engedte kiterjedtebb mérvű termelés fokára jutni Németországot, s míg így a nép munkájának kizsákmányolásában ke-resték Németországban az államgazdászati üd-vösségét, addig Európa délnyugati államaiban a selyem-termelés és feldolgozás ipar-ága magas foku virágzásra emelkedett; jelesen pedig Olaszország évi kiviteli értéke selyemben meghaladja az 50—60 millió forintot, míg Francia- s Angolországban a felgyártás ért el kitünően magas fokot.

Oroszországban a kiewi s pultavai kormányzásban honosodott meg a selymészet.

Schweitz minden kantonaiban, leginkább pedig Appencell, Argau, Lucern, St. -Gallen, Zürich, Graubünden, Basel, Solothurm, Turgau s több helyen egész 3000 lábnyi magasságban kitünő selymet termelnek.

Míg így Európa különböző országaiban a selymészet terjedése s emelkedése vagy hanyatlásának történeti vázlatából egy tanulságos képet látunk magunk előtt; nézzük most 1-ör, mi történt Magyarországon a legujabb időkig ezen oly fontos közzgazdasági ipar-ág általános meghonosítására nézve, és 2-or mi volna a teendő annak általános megkedveltetése s a nép életébe való átvitele tekintetéből?

Magyarországon legelső selyem-tenyésztőül valami Passardi Péter nevű olasz embert emlegetnek 1680 körül, azonban eféle egyes eseteken kívül ez időtájt terjedelmesebb tenyésztés-

nek nyoma se fordul elő, s csak 1765 után történtek nagyobb intézkedések a kincstár részéről a selymészet felvirágoztatása érdekében; Slavon-Horvát megyékben Sollenghi Károly nevezetvén ki a selymészet felügyelőjéül, több tenyésztő létesült, ezek központjául s beváltó helyéül Eszék tüzetvén ki.

Később 1768-ban a m. kir. helytartó-tanács a déli megyék példájára az ország valamennyi megyéjében epres-kertek létesítését rendelte el; Sollenghi pedig, mint az idő szerinti selyemtenyésztési igazgató 1769-ben Alsó-Slavóniában, 1770-ben Debrecenben és 1798-ban Veszprém-ben megjelent műveiben értekezik a selymészet hasznairól, s azokban kezelési utasításokat nyújt.

Mária Therézia alatt 1770-ben az ország minden egyes megyéjében selymészeti felügyelőség állítottott a megye költségén és később 1771-ben a tenyészdekbe árva-gyermekek felvétele s foglalkodtatása lépett életbe. Blaskovich József, selyem-tenyésztői igazgató buzgó törekvései és számos, többnyire német nyelven megjelent műveiben a tenyésztésre nézve előadott gyakorlati utmutatásai s a beváltás körüli célszerű intézkedései nem kis mértékben mozdíták elő a selymészet érdekét, az általa feltalált s alkalmazásba hozott gombolyító is a század elején az ó-budai filandában tartott verseny alkalmával az olasz Mazzokato rendszerét kiszorítván, alkalmazásba vétetett; 1785 körül már 1800 mázsa gubó, 132

mázsa tiszta selyem-termelés lett elérve, magasabb termelési arányokat azonban részint az igen alacsonyra szabott beváltási-árak, részint pedig a beváltási késedelem s rendetlenségek miatt — mikor is a termelvény megromolván, kárba vészett, — ez időtájt nem lehetett elérni; a beváltási-ár ugyanis II. József idejében 1788-ban első osztályu gubó 40 kr., 2-od osztályu csak 20 váltó krajcárban volt megállapítva.

József nádor elnöklete alatt 1811-ben az állandó országos-bizottság megalakulása után, ezen bizottság által magasabb beváltási-árak, t. i. az I. oszt. gubókért 2 frt, II. oszt. 1 frt váltópénzben lettek megállapítva. 15 év leforgása után már valamivel több, 1826-ban 2730 mázsa selyemgubót váltott be a kezelőség, a mi 113 mázsa tiszta selymet eredményezett; 1827-ben a selymészet kezelését Magyarországon Hoffmann cég 10 évi tartamu haszonbérbe vette át a kincstártól, fenntartván azonban a szabad versenyt is egyesek vagy társulatok részére, a gubó beváltási ár I. oszt. fontja 32 p. kiban, II. oszt. 20 p. kr. és III. oszt. 10 p. kiban határoztatván meg. A rendszeresebb beváltási kezelés némi javulást eredményezett a termelésben, úgy hogy 10 év leforgása után 1837-ben már 2000 mázsával több, vagyis 4700 mázsa selyemgubó lett beváltva, 1837-ben a kincstári bérlet további 10 évre lön meghosszabbítva a Hoffmann céggel és a következő 1838-ik évben a nyers-selyem-

kivitel Magyarországból az osztr. tartományokba meghaladta a 300 ezer frtnyi értéket (kerek-számban szólva), a selyem-szövetáru kivitel pedig 5000 frt felé járt; csekélység az igaz, de mégis az akkori fejlődés fokához mért aktiv eredmény; 1840-ben 7000 mázsa selyem-gubó, 1841-ben pedig 8560 mázsa lett beváltva 32 beváltó helyen, az 1842-iki első magyar iparkiállításán már 11 magyar selyemgyár volt képviselve, a nyers-selyem pedig, mely az előtt rosz, elhanyagolt kezelés miatt vevőre nem talált s raktárakban romlott el, külföldi, francia-gyárakban is keresett cikké vált.

E közben br. **Józsika** Jánosné szül. Csáky Rozália grófnő Kolozsvárott szintén selyemgyárat állított s ennek vezetőjeül Popovich Györgyné asszonyt hívta meg Slavóniából, ki a gombolyításban jártas leánykakkal Kolozsvárra érkezvén, megindítá a gyári munkálatokat, azonban a szép berendezésü gyár működése selyem-gubók hiányában csakhamar megakadt, és a gyári feldolgozásra szükségelt nyers-selyem csak a Bánságból volt megszerezhető s tengelyen, nagy költséggel szállítható, mi által a rendszertelen szervezet-nélküli munka ziláltsága mellett a gyártmány ára is tetemesen megdrágult; ez alkalommal is kitünt, mennyire szükség és főkel-lék a selyem-termelést nagymérvü eperfa ültetvények s szedres-kertek alapításával bevezetni, ezért mondja Széchényi István gr. is az 1840-iki

aug. 24-én a sopronmegyei eperfa küldöttséghez intézett iratában, a mint következik: »Ha van tárgy, mely oly kifejlésre képes, miszerint, bár ha nem rögtön is, de egykor mezei gazdaságunk egy igen nevezetes ágát alkossa s hazánknek felette szép keresetforrásul szolgáljon, az bizonyára nem egyéb mint a selyemtenyésztés — eperfát kell számtalant szaporítani!« és a mit a nagy férfitu szava hirdetett, abban saját magajárt elől példával, teremtett nagy-czenki uradal-mában oly nagy terjedelmű eperfa-ültetvényt, melynek széles e hazában párja nincs, megvet-vén ezzel egy nagymérvű selyem-termelhetés gondos alapját; 1844-ben alakult meg az első sopron-vasmegyei selyem-tenyésztő-társulat, melynek saját értékes szederfa-ültetvényeseiben 300,000 nagytörzsű fánál többet számítottak. A Hoffmann céggel kötött s 10 évre szóló szerződés 1847-ben letelvén, miután az meg nem újított, a selyem-termelés is hanyatlásnak indult s az 50-es évek alatt csaknem egészen megszűnt, míg egy jó - szándéku társulat az elhanyagolt beváltás ügyét kezébe vevén, ismét valamelyes termelés állott elő egyesek buzgalma által, ámde ezen elismerésre méltó törekvés mellett is az újra kézbe vett selymészet ügye nagyobb lendületet nem ért el, mert az évi átlagos 250 mázsányi termelés, szemben a 40-es években fejlődő ha-ladással csak sajnos visszaesést és nem haladást

mutat; ez volt az állapot 1866-ig, ezután ismét hosszabb szünet állott be s csak újabb időben tétetik újra kísérlet a selymészet alapjának megvetésére a szegszárdi állami-tenyésztés s beváltó közreműködése útján; Bezerédy Pál fáradozása jár itt jó példával elől, csakhogy egy-két lelkes férfiú buzgolkodása által, ha általánossá nem tétetik a termelés módja s eszköze, vajmi kevés sikert érhetni el arra nézve, hogy nemzetgazdaságilag országos jelentőségre vergődhessék a selymészet, mely többnyire rendszertelenül vagy hanyagul folytatva már oly sokszor visszaesett s ez által hitelvesztett lett; most azonban kicsinyben újra megkezdett ezen Magyarországra nézve oly nagy fontosságú nemzetgazdasági iparág.

Mig Lombard-Velence az ausztriai birodalomhoz tartozott 1858-ban a selyem-termelvény kiviteli értéke kerekszámban szólva, meghaladta az 52 millió forintot pengő-pénzben, mely összegben maga a két olasz tartomány 51 millió pengő forintnyi bruttó termelési kivitellel szerepelt, s ebből a tiszta jövedelem kerek 50 millió pengő forintra rugott, a milanói árfolyam szerint számítva; ma a cis-lajtai osztrák selyem termelés leginkább Friaul, Illyr s Tirol tartományokban üzetik. Brachelli legújabb »Statistische Skizzen der europäischen Staaten« című kimutatása szerint az összes osztrák selyemtermelés 2000 métermázsa nyers-selyemre tétetik, a mi 18—19 ezer mázsa gubónak felel meg. Friaul vidékén s Tyrolban

kiválóan nagy-fajta gubótermelés levén szokásban, a melyből 8 s nem egész 9 kilo kivántatik 1 kilo legombolyított selyemre. Magyarországon a legutóbbi kezdeményezés eredményei 1880-ban kerek számmal 100 mázsát mult felül. 1881-ben pedig 415 méter mázsán tul emelkedett, a mi — habár haladás észlelhető — elenyésző kicsinség Magyarország nagyságához képest viszonyitva az olasz, lombard-velencei alig 852 □mrtfd területű tartományokhoz; a mi pedig a legutóbbi termelés értékét illeti, még csak a 100 ezer forintot se üti meg, holott 400—500-szor százezeret is kiadunk évenként selyem árukért, vagyis 40—50 millió forintot, a miből érezhetőleg kitünik, mily nagy jelentőséggel bir az országra nézve a selyem-termelés, ugy hogy mig ma 50 millió frtot ad ki az ország selyemcikkekért. ha legalább is ugyan annyiért adna el a maga, ugyanily értékű fogyasztásán kívül, még ekkor is csak $\frac{1}{3}$ -ig közelítné meg a két olasz tartományt.

Európa különböző országaiban a selyemipar itt felmutatott vázlatos történeti képe többrendbeli tanulságot nyujt az okulni akarók számára, okulásra jó-magunknak is nagy szükségünk van, megtanulhatjuk a történeti-kép nyomán 1-ör azt, mekkora sikert tudtak elérni azon népek, kik idejekorán rendszeres tevékenységgel e munka-ágot hazájokban megtudták honosítani; megtanulhatjuk viszont 2-szor azt, hogy némely

országok, mint p. o. Németország is, többszörös kísérleteik dacára semmi sikerhez nem tudtak eljutni és egyuttal ott látjuk az okokat, miért nem tudtak célt érni megindított munkájoknál; fájdalom ez utóbiakhoz kell sorolnunk Magyarországot is, mely a kezdeményezésben valamennyi selyem-termelő ország közt utolsó és hosszas vajadásai közt sikerben is a legutolsó helyen áll, a mi ugyan az országra nézve éppen nem hizelgő dolog, de az önámítás elaltató mámara helyett ezt kell tudomásul venni, s épp ez serkentsen a jövőben öntudatos cselekvésre, s ha végre valahára nem dilettans módra, de komolyan akarunk selymészeti ipart létesíteni. (ám pedig az idők terhei erre sürgősen ösztökélnek); megtanulhatjuk 3-or azt is, miként kell a munkához látni, hogy ezen nagy jelentőségű mezőgazdasági ipar-termelvénnyel rövid idő alatt illő módon jelenhessék meg az ország a nemzetek munka-versenyén, mert valóban kissé mégis szégyenletes dolog, hogy oly hosszú gondolkodás s aztán meg szintoly hosszú próbálgatás után még ma is csak alig 40 mázsácska nyers-selyemmel bírunk előállani. Eme tanulságokat merítve a selymészet történeti adataiból, megismervén az okokat, melyek a selymészetet már keletkezése első stadiumában, mielőtt erős gyökeret verhetett volna a nép életében elbukatták, látva ott és itt a szakadozott, kapkodó, szervezetlen munkát, hiányosságot a beváltásnál.

ezzel együtt pedig a termelő munkájának lelketlen kizsákmányolását; ovakodni kell jövőre szervezetlen munka, félrendszabályok foganatosítása által a dolog anyagi értékét feltétlenül nyereszkeskedő spekuláció karjaiba dobni, s ezzel régi, pusztító bajokat teremteni, sőt inkább figyelmes körültekintéssel vizsgáljuk, mi a teendők arra nézve, hogy egészséges alapokon, a termelők érdekeit mindig szem előtt tartva, rövid idő alatt és gyorsan az ország összes területén nagymérvű selyemtermelést létesíthessünk.

A selyemtermelés országosan leendő meghonosításának tervezete.

A selyemtermelés nagymérvű, általános s országos megalapítása céljánál mindenek fölött szem előtt kell tartani a módokat és eszközöket, melyek által az elérhető lesz; minden intézkedés tehát

1-ör. A működésbe vont erők szervezetére.

2-ör. A szederfa ültetvényeknek országszerte történő általános létesítésére, és

3-ör. Magát a selyemtermelést illető módok s eszközök rendezése s kifejtésére kell irányozni. Lássuk teendőink egymásutánját.

1. Az erők szerves működése.

Az erők szerves működését illetőleg megoldást találunk :

a) A tanerők, mint önmagokban fenálló »szervezet« működésében.

b) A községi közegek, mint a társulati szervezetnek legvégső kiágazásai ténykedéseiben; mindkét szerves tényezőnél a közhatalmi erélyes befolyás és határozott elrendelő intézkedésnek szükségességét a végcél elérésének követelménye gyanánt kell tekinteni azért is a hivatalos jellegű iskolai s községi selyemtenyészdek országszerte leendő felállítása eszközlésbe veendő, minél fogva valamint az iskolák. (t. i. községi-képezdei-, járás-, megyei-gazdasági tanintézetek, kerületi felsőbb gazdasági akademiák), ugyszintén ezektől függetlenül, a gazdasági tervezet szerint felállítandó községi példány-gazdaszatok kertészeti részén faiskolát, s ebben szederfa-iskolát is fentartani köteleztetvén, a községek részéről a gazdaszat felügyelője, ifju gyakorló földészekből álló segédlettel, a tanodák részéről pedig tanítványaival egyetemben a tanár végzi, vagy végezteti a szedres-kertekre szánt terület rigolirozását, ebbe az eper-mag-ve-tést, a csemeték ápolását s kiültetését, a megtett gyakorló munkálatnál pedig megfelelő elmélettel törekedvén a tanulók értelmét fejleszteni; így az iskolánál kezdve a szoktatást, a társulati ténykedésnél is idomitván a munkaerőt. mindeniknél pedig jó példával előljárva, a nép élet-szokásaiba vihetjük át a selymészet iparágát, mit egyes, szagatott, össze nem

függő kísérleti működéssel soha el nem érhetni.

1. Szederfa ültetvényekre vonatkozó főbb észrevételek s ezek országosan leendő meghonosítása.

Nem tartozik feladatunk keretébe e helyen akár az ültetvényezés, akár a hernyó kezelés módjaira kiterjeszkedni, a szedreszek alapítására nézve csak azt jegyezvén meg, hogy a faiskolából a kiültetésnek három irányban kell történni; 1-ör az élő-sövények, 2-or a közép-törzsű és 3-or a magas-törzsű-fák nevelését illetőleg; a mi pedig az eperfák faját illeti, jó lészen erre, mint a chinaiak teszik, különös gondot fordítani, az eperfa levén a tenyésztés egyedüli alapja, nemcsak a fák nevelését szükség okszerűen kezelni, de azok faját is meg kell választani; az eperfa Linné szerinti 7 főfajából a *morus alba* levelei szolgáltatván a selymérek legsikeresebb tápanyagát, ezeket kell növelni, ezen fajnál pedig a *Moretti*, páviai selymészet tanára által a páviai növénykertben keresztezés által előállított s róla *Moretti* néven ismert osztályra kell különös figyelemmel lenni annál is inkább, mert ennek levelei a hernyók életének minden korszakában a legalkalmasabb selymértápot nyújtják. Az élő-sövényekről 2—3 év alatt levén megkezdhető a tenyésztés, kertek és földek végén sövényül ezt lehet legelőnyösebben használni; a már erősebb tápot nyújtó közép-

törzsű, fák 7—8 év múlva vétetvén használatba, nem hagyhatók számitáson kívül, miután a magas-törzsűek 12—15 év utáni hasznavehetősége kelletinél tovább késleltetné a gyors és kiterjedtebb mérvű tenyésztés megindítását. A szederültetvények alapítását illetőleg pedig mindig figyelemmel kellene lenni arra nézve, hogy ezek ültetését országutak mentén, falvak utcáin, s általán oly helyeken, hol a levelek porral megakadva, s más kipárolgás által megfertőztetve a selyméreknek csak undorító s gyakran betegséget okozó tápot adnak, soha nem kellene eszközölni, hanem erre kijelölt területeken, epreskertekben, dülő-utak szélein s földek végein, maga az élő-sövény közt hagyván bizonyos távolban kinyulni magas-törzsű fákat; a szokásban lévő kész csemeték ide-oda való küldözgetése nemcsak időt-pazarló s költséggel járó munka, de káros is, mert az így elcsigázott csemete-ültetvények egy része rendesen kivesz, azért ez eljárás nemzetgazdasági elveknél fogva nem helyeselhető, ennek ellenében pedig minden községben a faiskola létesítése parancsoló szükség.

A midőn ekkép a szederfa-ültetvények már országszerte létesültek e közben pedig a felállítandó iskola és községi selyem-tenyészdekre nézve minden szükséges előintézkedések: állványok, helyiségek, eszközök, raktárak iránt befejezvék; az élő-sövények 2—3-ik évében már is használható tá-

pot nyujtván, a tenyésztés országszerte általánosan megkezdhető lesz; megjegyezvén itt, hogy oly helyeken, hol szederfa-ültetvények ez-ido szerint is léteznek, a tenyésztés tán a jövő évaddal általán megkezdhető lenne, mi célból a berendezkedés még a tél folytán, helyiség, állványok stb. iránt megtörténhetnék; annál is inkább óhajtandó pedig a céltalan halogatás s idővesztegetés helyett a termelés terjedelmesebb megkezdése, mert ez-által sok fenforgó, indokolatlan kétely eloszlását eszközöljük, a képzelt nehézségek pedig a bátor munka sikerénél önként megszűnnek, — csak erős akarat, szilárd elhatározás és a cél el lesz érve. »Audaces fortes adjuvat ipse Deus«. Igen ékesen szól az idővel való gazdálkodásról a megdicsőült nagy hazafi Széchényi István »Stádium«-ának 218-ik lapján, midőn ezeket mondja: »Valóban az időnél nagyobb kincset, én legalább nem ismerek . . . . . a haza legveszélyesebb tolvajának kell tartanom azt is, ki a köz-ido haszon nélkül és szükségesen túl bitorolja el, a miből azon nagy kötelesség foly, hogy a privát mint hazai dolgokat lehetőleg egyszerűsítsük«.

Van az országban szertesztét (Baranya, Bácsbodrog, Bihar, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Békés, Pozsony, Moson, Krassó, Torontál, Temes, Tolna, Pest-Pilis, Szatmár megyékben) mintegy 820 ezer fa, bár jelentéktelen szám, midőn mint láttuk, Franciaországban mindjárt a

kezdetnél 4 milliónál többre ment az epres-ültetvény -fák száma, de lehet több is, a miről nem tudunk, ha azonban számítást téve ez ismert alapon, egy lat selymér-petéből kelt hernyók tápanyagára 12 kinőtt fáról csekély mennyiséget csupán 6—700 mázsa levelet veszünk is számításba, a 820 ezer meglevő fánál szerény ugyan, de mégis 25—26 ezer métermázsa selyem-gubóra tehetünk szert addig is, míg a tervbe vett országosan elrendelendő eperfa-ültetvényezés, a nagymérvű termeléshez elegendő fát szolgáltat. Ma a meglevő 820 ezer fánál kerekszámmal 20,000 mázsát véve számításba, figyelembe vevén az esetleges, beállható kevesebbet is, mégis azt találjuk, hogy a létesítendő munkaszervezet mellett csak a kezdetnél előállítandó 20,000 mázsa gubó értéke már is 3.200,000 frtra rug, melynek felgombolítás általi értékelkedését csupán 600 ezer forinttal vevén fel, a termelvény értéke már nyers állapotban is 3.800,000 frtot képvisel. A legkisebb számítással pédig 15 fát véve 30 kilo gubó termelésre 1.640,000 kiló gubó termelvényt 2.624,000 frt értékben eredményezne a meglevő 820,000 eperfa már az 1-ső évben; addig is, míg 2—3 év alatt az ismert eljárással csak az ezen idő alatt felnevelt élő-sövények segélyével is ezen eredményt már tetemesen megsokszorozva állíthatnók elő. Ime a szervezett munkának nemcsak a főnebb érintett erkölcsi kedvező hatása, de

már nemzetgazdasáztanilag is némileg számba vehető, számokkal kifejezett anyagi haszoneredménye, a mit szintén az ország érdekében nem volna szabad szem elől téveszteni, azon oknál fogva is, hogy mint csak az imént érintők, már a kezdetnél a tanoda s községi tenyészdek szervezett működése által a nagyobb mérvű tenyésztés kezdetét vehesse.

3. Magát a selyemtermelést illető módok s eszközök alkalmazása.

a) Beváltás.

Együttal pedig ugyanazon vidékeken és helyeken, hol a selyemtermelés újra kezdetét veszi, a beváltás és kisebb szerű filandák ügye is elrendezendő lesz, nehogy ugyanazon bajok, melyek miatt mint főnebb láttuk, alacsony beváltási árak mellett a munkának ingyen kizsákmányolása a termelőket visszariasztván, ezek kedvüket veszítsék s a megkezdett munka újra nehézségekkel találkozzék, s ezért az önkényszerű beváltási-ár helyett a milánói selyem-árfolyam volna irányadó szabályzóul veendő. Nem elég az észlelt bajok okait felösmerni, de gondoskodni is kell, hogy amaz okok ne ismétlődhessenek, a kormány által valamely beváltó részvénytársulatnak nyújtandó 2500 firnyi segélypénz, a tapasztalt bajok okainak elhárítására nem nyújt garantiát, tekintetbe csak úgy jöhet, ha bármely beváltó egyes vagy társulat, nem

önkényszerűleg, de p. o. a milanói normatív árfolyam szerint kormányi ellenörködés alatt intézi a beváltás ügyét; filandák lennének állítandók nemcsak megyénkint, de a szükséghez képest a beváltás könnyebb eszközlése végett tán a megyeterület több helyein is.

δ) *Epresek alkalmas helye.*

Azon többször, nem egy oldalról hallható ellenvetés, mintha Magyarország északkeleti égálja a selyemészetre nézve tán még se egészen alkalmas, csak kisebb-nagyobb tájékoztatlanságra mutat, ha elgondoljuk, hogy Tyrol, Brianza, Piemont hegyes vidékein (csupán az Abruzzók s Basilikata kivételével) sokkal előnyösebb tenyésztési előfeltételekkel találkozunk, és a tenyésztés virágzóbb is, mint a forró Sicilia vagy Nápoly vidékein, mert az előbbi helyeken a selyem-anyagához járuló alkatrészek, u. m. cukor, fehérnye, gummi, aromatikus olajak és légeny (Stickstoff) a levelekben sokkal kedvezőbb körülmények közt és jobb arányokban fejlődnek ki, mint Sicilia vagy Nápolyban, és a mint főnebb láttuk Helvétia-ban 3000' magas hegységekből is diszlik a selyemészet, sőt ennek őshazája Chinában csak 16—22 hőfoknyi klímájú magas hegységekből legkitünőbb selymet termelik.

Mindennemű, a munkát kikerülni törekvő, ellenvető érvelések tarthatatlansága a meggyőző példa-adatokkal szemben elég világos s a jól

elrendezett munkának erkölcsi s anyagi haszna pedig csak egy-két oldalról tekintve is, mind jobban kitünik.

c) Az iskolai takarékpénztárak jelentőségének emelkedése a selymészet által.

Az iskola-takarékpénztárak csak a selymészet tanodai szervezetével nyerhetnek nagyobb jelentőséget; míg az ajándék-fillérekből gyűlt összegecske a takarékoság csak passiv eredményeként tekinthető, az ifju által a közös tanodai-tenyészdén kívül önállólag vezetett tenyésztés eredménye bármi csekély is, már az önmunkásság gyümölcsét képezi, az ifjuban pedig az öntudatos cselekvés erélyét növeli, az elért anyagi értéknek az iskolai takarékpénztárban leendő megtakarítása pedig már activ, a növendék munkája értékének megtakarítását jelenti, s az ifjuban a tudat, hogy az ő önálló munkásságának gyümölcse már bizonyos tökéletet képvisel az iskolai takarékpénztárban csak ösztönnyújt s akaratot erősít további erély és munkásság kifejtésére, itt egy-két kilo, a méhészet-kertészetnél több-kevesebb, az erkölcsi hatás mellett már megvan az anyagi haszon is; e szerint az iskolai takaréktárak csakis az ifju kerti-méhész-selymészeti mulatságos munkája folytán emelkednek azon jelentőségre, melyet elérni hivatva vannak.

Van az országban 12,857 község, 3960 puszta, három milliót meghaladja azok száma, kik földmiveléssel mondatnak foglalkozni, 8 millió a bizonytalan foglalkozásu egyének száma és a 14 éven felüli foglalkozás-nélkülieké 3 millionál több, ebből 340 ezer férfi és $2\frac{1}{2}$ millió nő, ipar-kereskedelemmel foglalkozóké m. e. 650 ezer, vak mintegy 18 ezer, siketnéma 20 ezer, hülye 18 ezer s elmebeteg 13 ezer van; valaki azt kérddhetné, miért mindezen statisztikai adatok felsorolása, igen jelentős nemzetgazdasági okok kívánják ezt, a mint az alább mondanékból ki fog tünni.

Nézzük az iskolákat — nem tevéen itt a kötelezett, hivatalos jelleggel bíró tenyészdek által elérendő sikerre számítást, — csak az ifiak önálló, házilag folytatott és oly kellemes szórakozással járó hasznos, mondhatni mulatságát inkább, mint foglaltságát vevén tekintetbe, azt találjuk, hogy az ifiak önálló termelése is, ha még oly csekélynek vesszük is azt fel, nem minden tanulót számítva, csak mintegy 200,000-et véve számításba abból az 1,700,000 körül járó tanuló ifjuság számából, mely az iskolát látogatja, (melynek pedig nagy része, csaknem teljes számmal veendő részt a selyemtermelés mulatságos szórakozásában a mikor messze tul megy a millión csak a termelő iskola ifjuság száma) és csak $\frac{1}{2}$ kilót véve egy termelőre, már ez is 200 ezer ifiu termelőnél 100 ezer kiló, vagyis

1000 métermázsa gubót eredményez, a melynek értéke 1 frt 60 kr. beváltási-árt számítva 160 ezer frtot képvisel, de a felgombolyítás által is 30—40 %-kal emelkedvén az érték, ez 200 ezerre rugtatja a termelvény értékét; de még az ily csekély mérvű s egyedül a tanulók önálló termeléséből eredő termelésnél is nem csupán az iskolai takarékpénztárak jelentőségének emeléséről van szó, hanem már nemzetgazdasátszilag is számba vehető az eredmény . . . . Érték ez, még pedig ingyen szórakozásból eredő érték, csak elrendezni, hatályos köztevékenységgel szervezni kell a munkát és az eredmény bizonyos. Azért mondja Széchényi, a »nagy« »Hitel« című művének 52-ik lapján oly ékesen: »Jól elrendezett munka minden gyarapodás talpköve . . . a munkából pénz, a pénzből ismét munka lesz, kezeink vannak, s több henyelő kezeink, mint gondolnók, melyek legnagyobb hasznavehetőségét részint hibás elrendezés, részint elcsüggedés s néhai kétségbeesés sikerrel fáradoztatni gátolnak.«

De nemcsak az iskolai tanuló növendékek képezhetnek mint főnebb láttuk, csupán szórakozó multságuk által a nemzetgazdaságban productiv erőt, de még a 18 ezer vak, 20 ezer siketnéma stb. szükséges okszerű elrendezés mellett ilyenekül használható fel, nem csak a tenyészdékben, de a selyem-gyárakban is stb., az ifiak szórakoztató tenyésztési mulat-

ságáról áttérve a törvény s kormány intézkedéssel felállítandó iskolai és községi tenyészdékre, a községek számából kerekszámban 12 ezeret véve fel, az elemi, felső nép, polgári, kereskedelmi s ezekkel egyetemben a közép-tanodák 500-at meghaladó számával a 16 ezeren tulmenő iskoláknál, a 21 ezeren tul levő tantermeket s a 21 ezernél nagyobb számu tanítókat véve csak számításba, s így a községi és iskolai hivatalos tenyészdékot összesen 30 ezerre tevén (a tanuló ifjak önálló termelvénye 100.000 kilo után 160 ezer, illetve 200 ezer frtra rugott), ha az első években az egyes tenyészdékre évenként 10—12 mázsát vesszünk fel, 300,000—360,000 mázsa gubó termelvényhez jutunk, melynek beváltási értékét ha 1 frt 60 krban állapítjuk meg, a termelt gubók értéke már az első években 48—50 millió frtot képvisel évenként, csak a gubók értéke levén ennyi, felgombolyítás által, ha 26—28 szemeres selyemnek kilonként 40—50 lira milanoi árfolyamu értékét mellőzzük és csak 20 forintban állapítjuk meg a felgombolyított nyers-selyem értékét, ugy 60 millió frtra emelkedik az és így az általunk évenként külföldi selyemárukért kiadott 50 millió frtnyi összeget, már is 10 millió frttal haladja meg csupán a nyers-termelvény értéke; azért vettünk pedig egy-egy tenyészdére csak 10—12 mázsányi mennyiséget, mert az első 2—4 évben csak az eleven sövé-

nyekről veendő a selymér tápanyag, a mint ezt Chinában is gyakorolni szokták, miután a féltörzsű fákat kimélve, ezekről csak a 4-ik—6-ik évben lehet némi levélszedést eszközölni; ezen mennyiség azonban az ösmert arány-mennyiségű levelet számítva könnyen kikerül 330—350 mázsányi levél az élő-sövényekről; a törzsek, vagyis a fél és magas szederfák nevelését illetőleg minthogy ezeket epres-kertekbe kelletvén elhelyezni (országutak mentén az előadott okoknál fogva nem helyes), s községenkint csak 15 holdat veszünk epres-kerteknek, 3—3 öl szokott távolságot véve egy-egy fára, nyerünk 2605, kerekszámban 2600 fát, a községi epres-kertekben a számításba vett 12 ezer községben lesz e szerint 31.400,000 eperfánk, ezen fa-mennyiség azonban csak az epres-kerti ültetvényekből kerül ki, ha pedig a szántóföldek végeit és utak széleit csak részben is eperfa ültetvényekkel látjuk el, a mire a végtelen pusztaságokon, hol a fáradt szem egy árnyas bokrot hiába keres, kiáltó szükség is van, világos lesz előttünk, hogy ekként mily nagyszámu szederfa-ültetvényt teremtünk. Az utak szélén, földek végén az országban szerteszét levő műveletlen területek nagy sokaságán, milliárdokban kellene számítanunk a nagy értéket képviselő országos vagyont képező hasznos gyümölcs, szederfák nagy sokaságát; mekkora tőkét képviselnének s mily nagy jövedelemnek képeznék ezek az ültetvények

kincsforrását s ennek a nagy állami - kincsnek megteremtéséhez nem kell egyéb munkánál, szerves, egységesen működő munkánál; néznénk csak meg Amerikában a rappisták és shakerek vagy a mormonok gazdaságait, mindannyi gyönyörű édenkertek ezek, megragadó mintaképei a szorgalomnak, munkának, s miért nevarázsolhatnánk Magyarországot kietlen, szótlan rónáin, éktelen homoksivatagain az édenkertek végtelen sokaságát csupán munkával, egy célra működő, szerves egységű munkának nemes alkotásai útján; az eperfa-ültetvények megalkotása kezdetén a fa-iskolából való kiültetésnek 3-ik évében kezdve meg a termelést, az első 5—6 évig csak a sövényeket véve használatba, a mondott községenkénti 10 mázsa termelésnél az évenkénti 50 millió frtnyi eredmény 6 éven át 300 millió frtot képvisel gubó-értékben, legombolyitva 360 millió frtot; számításba véve pedig valamely sikertelen termelési évet is, és mert stationáriusnak nem szabad maradni sem mennyiségi, sem minőségi tekintetben, de emelkedni és tökélyesbülni kell annak a termelésnek minden irányban, feltehető, hogy a jelzett 6 év alatt is már magasabb árnyokat fog az elérni.

d) A munkából eredő forgalom.

Ha a munkanyújtás nemzetgazdasáztilag fontos elv alkalmazásának erkölcsi oldalát vesszük is, 100 ezer fánál mintegy 500 munkás-

kéz nyer foglalkozást és keresetet, tehát esetleg ennyinek szükséglete már ez által részben fedezve van; 800 ezer fánál 4 ezer munkás-kéz talál foglalkozást és keresetet, esetleg pedig netán szükségtől hajtott büncselekménytől lett visszartartva, anyagi oldalát tekintve pedig, csupán a tenyésztésnél, a gombolyítás s további feldolgozásnál alkalmazásba jövő munkaerőkön kívül 100 ezer kinőtt fa a tenyésztés ideje alatt

1500 gombolyításra	1000
osztályozásra	500
felgyártásra	7000
egyént számítva	összesen 10,000

egyénnél m. e. 2 millió frt forgalmat idéz elő, a termelés pedig közel 1½ millió hasznot hajt. A számításba vett s meglevő 820,000 fánál tehát máris mintegy 16 millió frtra tehető a forgalom.

Franciaországban okszerű berendezés, kevés utánjárás mellett, többek közt a kifeszített hálók alkalmazása által etetés idején a tisztításnál két egyén munkája elég 10 mázsa gubó termelésre, ha ezt a csekély embererőt vesszük is számításba a 300,000 mázsa termelésnél 60,000 egyén tevékenysége vétetik már csak a gubók előállításánál igénybe, ezután pedig a gubók osztályozása, felgombolyítása; mennyi forgalom csak addig is, míg a szövő-gyárak veszik át a termelvényt! ki lehet ezt számokban is fejezni a szakmában való csekély jártasság

mellett, ha 100 ezer fáról termelt gubók osztályozásához csak 500, a felgombolyításhoz 1000 női egyént veszünk, nem tévén további számításokat, világosan látható, mily nagy számú heverő kezeket lehet abból a 3 millió ingyen fogyasztók sorából nagy haszonnal foglalkodtatni, azután hiszen olyan nagyon szeretjük a selyemkendőket, meg selyem-pántlikákat, hát embereljük is meg magunkat s állítsuk elő magunk ezeket a nagyon kedvelt dolgokat, ne mindig csak a külföldnek adózzunk érte és ha emberül hozzá látunk, adózó vásárlók helyett, busás jövedelmeket huzó elárusítókká válhatunk.

Franciaországban 822 selyemszövő gyárban mintegy 200 ezer egyén talál foglalkozást s keresetet; ha ekként munkát teremtünk s keresetet nyújtunk a kevésbé szerencsés helyzetű embertársaknak, nemcsak a nyomor pusztításai, vagy a hazát-cserélő kivándorlás keserű kenyerétől mentjük meg őket, de a pusztulásnak indult erőket is hasznosítjuk és ekkor már nemcsak humanitási és honfiúi egyiránt parancsoló erkölcsi kötelességeket teljesítünk, hanem nemzetgazdaságilag is nem csekély jelentőségű munkarendezést végeztünk. Ekkor lehet csak igazolt szavunk a koldulás teljes megszüntetéséhez, ekkor várhatjuk jogosan a börtönökbe zsúfolt bűntevők számának alábbszállását, s ekkor válik meg, ki a munkakerülő dologtalan, vagy

büncselekvő, ha munkát rendeztünk s tudunk abból adni annyit, a mennyit kérnek; de míg hazánkfiái Amerikába mennek dolgozni s itt, Magyarországon maradt családjaikat Amerikában végzett munkájok által tartják fen, onnét küldözik számukra a pénzt, (csupán Sáros-megyéből kivándorolt 4959 egyén 351,931 frtot küldött be családja élelmezésére a lefolyt 1879/881 évek alatt), addig bizony a koldusnak üres beszéddel tömni be a száját, gyávaság, a rossz-tévő pedig méltán apellál arra, hogy csak azért cselekedett rosszat, mert nem állott módjában jól cselekedni, más szóval nem volt munkája, a mi pedig körülbelül annyit jelent, hogy a koldulás a társadalom hibája, a bűntevésnél pedig végelemzésben részben magunk volnánk a bünszerzők; és e súlyos vádakát csak munkanyújtás által háritjuk el magunktól.

Cicero mondja egy helyütt: »munka nélkül csak két osztály lehet; a gazdagok és koldusok osztálya és ez utóbbiak minden hitel, minden remény, vagyon és haza nélkül csak a kétségbeesés martalékai«. A selymészet általános meghonosításának munkája, a munkarendezés és munkanyújtás csupán erkölcsi oldala is mily nagy figyelmet érdemel, már csak ezekből is világos.

e) A selyemtermelés emelése.

A szederfa-ültetvények 6-ik éve után már a féltörzsű fákat is, melyek tudvalevőleg 20—25

kilo levelet szolgáltatnak, használatba vehetjük, mikor azután a termelés is nagyobb mérvben lesz emelhető, e szerint fokonként és évenként emelvén a gubó-termelést, midőn a 15-ik év körül a magas-törzsű fák használatba vételéhez eljutottunk, melyek 40—50 kilo selymér-tápot nyújtanak, ha csak a jelzett 31,400,000 kinőtt fát vesszük is számításunk alapjául, 15 fát véve 30 kilo gubó előállításához, 100.480,000 frt értékű gubó-termeléshez jutunk el, a mi igen alacsony számítás, mert kissé gondos kezeléssel 50 kilot eredményezhetni csak egy uncia selymértete után is, holott Olaszországban 1 lat pete után (1 lat = 15 grammnál valamivel kevesebb), 40—50 kilo gubót termelnek, tehát 1 uncia = 25 grammnál sokkal kevesebből; itt pedig az utak szélein, szántóföldek végein nevelt fákról a magánosok által termelt mennyiség még számításba se jött, csupán csak a kötelezett, hivatalos tenyészdek termelése.

Hogy azonban a termelést mind mennyiség, mind minőség tekintetében minél magasabb fokra emelhessük, a mint ezt Olaszországban tapasztaljuk, a tudatlanságot kell eloszlatnunk; szükség lesz azért már a kezdetnél is az eperfa ültetések megkezdésével, a faiskolák alapításánál ezekre a legnagyobb gondot fordítani, ezek adván meg a termelés alapját, jól meg kell a helyeket választani, nem ország-utaknál, nem is a hegyes vagy síkföldvidék képezik az eperes-ültet

vények indicatioját, diszlenek ezek mindenütt a hegyes vidéken is, a hol 5 gabna-nem terem, mint ezt a chinai ode-ho-aug-i gazdasági munka szerzője kifejti. Ugyancsak nagy gonddal kell lennünk a hernyófajok megválasztásában, Chinában 13 fő és keresztezések által 20 válfaját találjuk ezeknek; Magyarországon az olasz 4-er hámló-hernyók tenyésztése van szokásban és ezek jók is; a friauli faj nagyobb ugyan, mert az arány ugy áll mint 3 az 5-höz, de az etetés 5 nappal tovább tart és a selyem-termelvény gorombább szálu; minden gondunk tehát arra legyen fordítva, hogy a felállítandó tenyész-déknél a gyakorlatot elméleti oktatással kifejteni el ne mulasszuk, e szerint vásár- és ünnepnapokon, sőt más erre alkalmas időben is, népies felolvasásokat tartassunk a magán-termelők részére is; Chinában, mindamellett hogy eme gazdasági iparág oly ősrégi, nem tartják feleslegesnek esős időben, vagy ha a külső munka szünetel, az élénk szakismeret ébrentartása végett szakoktatásokat tartani a földnépének, nem is vélik a szóbeli - oktatást csupán írott malaszt kiosztása által pótolhatni.

f) A selyemtermelés akadályai s ezek elhárításának módjai.

Blaskovich József, ki a mult század végén s a jelen elején 30 éven keresztül volt Magyarországon a selyemtenyésztés igazgatója, a sely-

mészet előhaladásának akadályait szintén az eperfák hanyag kezelésében és a tenyésztők gondatlanságában találta, ezeken a hiányokon kell hát segíteni, a mi a selymészet általánosítása mellett csak az általános oktatásban talál megoldásra, az értelmiség utmutatása, jó példája nagy mértékben segítik elő az ügyet, míg holmi idéltlen experimentatiók csak hátráltatják, mint ezt a volt örvidék bródi, gradiskai, illyriai, péterváradí fenállott tenyészdeínél látjuk, hol is a kikelt egy-két napos hernyókat szabadba a fákra költöztették legelni, melyeket azután a legközelebbi eső annyira elpusztított, hogy az egész tenyésztésből nem maradt fen egyéb hosszúra terjedő időt pazarló, jelentéseknél; a jelentések és rubrikálások halmaza megvolt, de a tenyésztés alig tett valami lépést előre, mert a büreaukratikus kézmozgás nem ért el azon elvek gyakorlatba való viteléig, melyek egyedül hivatvák ezen munka-ágot általánosan megalapítani; a tudatlanság eloszlátása, felvilágosítás, oktatás nemcsak az iskolákban mint már érintők, de azonkívül is; a községek lelkészei, kik jobbára magok is gazdaságot folytatnak, nagy befolyással lehetnek az ügy érdekére, ugyis mint honpolgárok, az intelligentiával egyetemben erkölcsi kötelességet teljesítenek, ha nemcsak utba-igazítás, támogatás, nyilvános felolvasások által, de magok is jó példával menve elő, példány-tenyészdeíkben öncselekvőleg is buzdítják a népet a jó és hasznos

munkára, mert hisz »exempla trahunt« ; ha látja a nép, hogy papja is szeretettel s lelkesedéssel csüng ama hasznos állatkák kitünő szép munkáján, lehetetlen, hogy rövid idő alatt el ne sajátítaná a szükséges ismereteket, melyeket ama rövid, 6 heti tenyésztési szakmunka megkíván, s lehetetlen is, hogy meg ne kedvelné, ha annak anyagi hasznát is kézzelfoghatólag fogja tapasztalni; ekként fiatal hajadonok, gyermekek, öreg asszonyok, kik részben ugyanis távol maradnak a külső földmunkától, hasznothajtó erőt fognak képezni, ez uton pedig az országban szerteszt veszteglő három millió foglalkozás-nélküli ingyenfogyasztó lassankint, de sőt gyorsan is, termelő erővé változik át a különböző munkanemeknél kínálkozó sokféle foglalkozás körül, melyet a főnebb körvonalozott munkaszervezet létesít.

A mult időkben Mitterpacher Lajos apát ur. Matuska József felső-rakoncai lelkész és más egyházi férfiak szereztek kiváló érdemeket a selyemtermelés körül ; ez idő szerint legkivált Göndöcs Benedek apát-plébános ugy a selymészet, mint a méhészet emelése körül fejt ki minden irányban élénk buzgalmat; az állami közcél előmozdításánál mindenkor az elsők buzgalmában osztozó magyarországi papság nemes hivatása mellett, a hazai productionak, a nép munkásságának emelésében bizonyára egyik leghatályosabb tényezőként működend közre.

g) Városi, uradalmi s magántenyész-
dék termelési mérve.

Eddigelé csak a községek s iskolai tenyész-
dék által elérendő eredményeket említők, hol is
a számításba vett 12 ezer községnél egyenkint
15 holdjával az összes 180,000 holdnyi epre-
sekben nevelt 31,860.000 fa m. e. 100.400,000
frt értékű gubó - termelést eredményezhet; ha
már most a községi és iskolai kötelezett tenyész-
dék termelésén felül, mi is a községenként fel-
vett 15 holdról kerül ki, a magánosok által a
földek végein tenyésztett fák után előálló meny-
nyiséget a főnebbihez adjuk, nem tévedünk,
ha okszerű berendezés mellett, az érintett ösz-
szeg kétszeresének előállítására számítunk; — néz-
zük azonban ezek után, mily eredményt lehet
a városok, uradalmak s magánosok által eszkö-
zölt termelésnél elérni, mert az eddig elért
eredmény koránsem elég arra nézve, hogy a
csak 852 □ mrtföld területű két olasz lombard-
velencei tartományokat megközelítsük; mert, ha
e két tartományt utol akarjuk érni, akkor az
5600 □ mrtföldnyi területű Magyarországnak
legalább is 335 millió frt értéken kell felül emel-
kedni a termeléssel; lássuk tehát mérsékelt tö-
rekvéssel minden erőlködés nélkül, milyen ered-
ményhez juthatni el a városoknál. A 868 vá-
rosból, bár nem elég jogosult indokoknál fogva,
egy részt kihagyva csak azért, hogy tulzásokba
ne látszassunk átcsapni, a 18—20 □ mrtföldnyi

területtel bíró városok közül, ha 5-öt 10.000 holddal és 10-et 5000 holddal veszünk számításba, a többi közül pedig 500-at véve 100 holdjával, kitűnik, hogy az első 5 nagy város, u. m. Szeged, Debrecen, Szabadka, Kecskemét, H. M. Vásárhely 50.000 hold területen alapítanak epres-kerteket; a másik 10 t. i. Török-Szt.-Miklós, Békés stb. pedig 5000 holdon egyenkint, a mi szintén 50.000 holdat tesz; a többi 500 város, csupán 100 holdat véve egyre, szintén 50.000 holdon; az uradalmak által előállítandott epres-ültetvényeket szintén 50.000 holdra vevén fel, azt találjuk, hogy a négy osztályba felvett ültetvények 50.000 holdankint 200.000 holdnyi területen a már ismert 3—3 ölnyi távolban levő eperfa-ültetvények száma 35.400,000 törzset szolgáltatnak, melyekről a termelt selyemgubók értéke 30 kilót véve 15 fára 113.200,000 frtot képvisel, mihez az iskola és községi tenyészdek 31.860,000 fáról került 101-952,000 frt értékű termelvényt hozzá adva, = 215.232,000 forintot érő termelvény előállításához jutunk el, és még mindemellett se értük el a két olasz tartomány területéhez viszonyított arányt, mely is mint láttuk, a 335 milliónyi értéken megy túl, de hát maradunk egyelőre ezen számokban kifejezett és elérhető eredménynél, nem számítva a földek végein és utak szélein szintén milliókra számítható fák mennyiségét, mert hiszen föld van elég, és ha csak a munkát nem sajnáljuk

hozzá, elérhető dolgokkal állunk szemben; azután 40 év óta beszélünk az Alföld befásításáról a nélkül, hogy tettünk is volna valamit ez érdekében, pedig ha a nagy városok 10—18 □ mrtföldnyi területéből 1 vagy csak $\frac{1}{2}$ □ mrtföldet fásítánk is be, még nem valami nagy dolgot miveltünk, több is kell abból, hogy a klimatikus viszonyokon is némileg javíthassunk, még pedig nagymérvű ültetvényezést kellend eszközölnünk, itt azonban a selymészettel foglalkozván, csupán az ezzel összefüggő teendők után kutatunk: a fák mennyisége még kivágott állapotban is, ajándék árban 1 frtjával annyi millió forintot képvisel, a hány millió a fa; az élőfának pedig mennyivel nagyobb az értéke és hányszoros a haszna, az eperfa gyümölcséből syrup és ecet készül, ismét ennél mennyi munka és haszon; hát a sok gyönyörű árnyas hely, melyet nagy részben terméketlen részen alkothatunk, szóval azt találjuk, hogy az epresek létesítése által oly óriási vagyont teremtünk, mely évenként 100 milliókra menő kamatot hajt; gyáraknak veti meg alapját, 100 ezer kezeket foglalkodtat, a munkahiányon segít, szükkölködőknek kenyeret ad, a szükség elől kívándorló földnépét pedig visszatartja a haza munkájának.

Mindezekből elég világosan kitűnik, mily roppant államgazdasági horderővel bír az a kicsinylett, lenézett, sokszor megvetett ártatlan sely-

mészet, melyet sokan figyelemre se méltatnak, mert a dolog lényegébe behatolni, azt meghányi, a fölött gondolkozni, számítást tenni, vajmi kevesünknek jut eszébe; a nemzetgazdászatanban a legkisebb, még oly parányi, semmitmondó közgazdászati-ágot sem szabad mellőzni, a cseppek sokasága alkotja a tengert és a közgazdászatan sokféle apróságai hozzák meg a milliákat; annál kevésbé lehet pedig a dolgok ösmerete nyomán az oly nagy jelentőségűnek bizonyuló gazdasági ágot mint a selymészet, (melyért tudvalevőleg 50 millióval adózik az ország a külföldnek,) mellőzni, vagy csak felületesen véve dilettantismussal üzni, hanem szükség ezt minden kitelhető mód s eszközzel a legnagyobb foku virágzásra emelnünk; itt ujra a nemzetgazdászatan hatalmától áthatott nagy szellem Széchényi szavait kell idéznünk, ki is »Hitel« című művének 56-ik lapján ezeket mondja: ... »Mert a röstség nem engedi, hogy a nagyobb rész ily tárgyak körül felvilágosítaná magát, a nemtelen embert pedig hiusága gátolja, hogy ott keresse a hibák gyökerét, a hol van, t. i. szánakozásra méltó tudatlanságában, s a legvilágosabb okoknál nem elegendő gögijében; itt tátong azon mélység, melynek fenekéből gőzölög ki a majd-majd elstüyledő nemzeti létünk rothadó szaga s mely mindaddig nemzeti koporsó gyanánt tárva fog állani előttünk, míg az önismeret s javulásnak csak jobb emberek által gyakorlott szel-

leme, az undok önösség s törpe alacsonyosság fölötti diadala, a nemzeti dicsőülés s nagyságnak telhetetlen szomja, a minden magyarnak rokon szeretete s egyesítése örökre ki nem töltik s míg az egykori örvény helyén fel nem áll egy nemzeti oszlop ismeretből, honosság, valódi bölcsesség köviből összerakva, erény, szeretet által elbonthatlanul egybeforrasztva.« A selymészettel párhuzamban a méhészet, haszon vagy konyhakertészet, gyümölcsészet, haltenyésztés stb. szintén országos és általános létesítése eszközrendő.

A méhészet országosan leendő általánosítása.

A mint a selymészet, ugy a méhészet is M. Terézia s II. József uralkodása idejében ért el némi lendületet, különösen pedig Horvát-Szlavon-országok, a Dunántuli vidék, Erdély és a felső megyékben.

Ez idő szerint nagyon csekélynek mondható e téren is a termelés, alig 60—70 ezer frt értékig emelkedik az, a méhkasok száma pedig még csak a 700 ezret se éri el. Az ország területéhez képest ez figyelmet alig érdemlő minimális szám, Magyarországon a méhkasok számát nagy mennyiségű milliókban kellene számítanunk, ha meggondoljuk, hogy a kasok előállításán túl alig akad egyéb tenni valónk, mint a szép, jóízű mézet, szorgalmas munkásaink fáradságos gyűjtését beszüretelnünk, ezt is

igen fontos nemzetgazdászati ágnek kell tekinteni, a hol minden további hozzájárulásunkon kívül 80—85%-os jövedelemmel ajándékoznak meg kedves dolgozó állatkáink, és hogy köszönjük meg nekik e fáradhatlan szorgalmukat? a legbarbárabb módon, legszorgalmasabb munkásainkat, miután munkájokat végezték, irgalmatlanul leöljük, megfojtjuk kénnel; hát az erkölcsi érzetnek még azon fokáig se jutánk el, hogy ezen jótévő munkásainkról másképp kellene gondolkoznunk? És az iskola se tanított meg arra, hogy az ilyen eljárással nemcsak erkölcstelen, de egyuttal káros dolgot végzünk, mert oly ingyen munkaerőtől fosztjuk meg magunkat, melynek még éveken át hasznát vehetjük vala minden munka nélkül, mert az az utánnézés — multság, szórakozás és nem munka, az az egyszer történő befektetés pedig évről-évre növekvő tőkét képez; tehát minden erkölcs-cultur szempontot mellőzve, csupán nemzetgazdászati tekintetknél fogva is, ezen szorgalmas munkásaink legyilkolásával minden kritikán alóli cselekvénnyel mocskoljuk be a közgazdászatot, holott a *Dzierzon*-féle méhkas, — melyből akkor szüretelünk mikor nekünk tetszik, — vagy ha ez nem volna is, a *Lycoperdon bovista* (pöfeteg) vagy ehhez hasonló kábitó anyagok felmentenek bennünket minden barbár munkától, a jó méhecskéknak eléggé meg nem róható förtelmes legyilkolása cselekedetétől. — A közhatalom erélyes

közbelépésére van itt szükség, hogy ezen ember-telen szokásokat, melyeket se iskola, se humánusabb erkölcsök nem bírtak eddigelé jobbra változtatni, megakadályozza, s akár törvényhozásilag, akár közigazgatásilag határozottan eltiltsa, a tilalom ellen vétőket pedig szigorú fenyték alá vonja; így kívánja ezt a közérdek is, hogy az alkalmazandó munkaszervezetnél fogva a selymészettel párhuzamosan majdan országszerte folytatott nagymérvű méhtenyésztésnél, ezen állatkák tömeges massacrírozása a méhállományi-töke tetemes kárára meg ne történhessék.

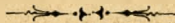
A méhészeti rovatnál budgetbe vett 2000 frt maga, valami kiválóbb eredményhez alig vezérelhet; a selymészetnél előadott általános gyakorlati elvek a méhészetrel összhangzásba hozva itt is alkalmazásba vétetnének; e fölött pedig nemcsak kívánatos, de szükséges, hogy valamint a selymészethez megkívántató tárgyak s eszközök a selymészeti ipar és hernyó-ápolás igényeinek megfelelőleg nagyban és olcsón a gyári előállítás helyén kaphatók legyenek; úgy a méhészetet illetőleg is minden, a méhészet körébe vágó készülékek mint 1. a kasok készítéséhez való anyagok és segédeszközök, 2. füstölő vagy védelmi készülékek, etető, kivágó, vagy tisztogató eszközök, 3. méhlok az ismert legjobb rendszer szerint készítve, 4. rajfogó eszközök, gépek, készülékek méz- és viasz-szedéshez, s egyéb szükséges szerelvényeken kívül méhcsaládok és

méhtermelvények is kaphatók legyenek. Ezen, tán szorosán vett méhészeti gyárszerű üzlettelep berendezését egy, esetleg a központi méhészegylet intézhetné azon oknál fogva is, hogy mind az eszközök készítése kellő szakismereti felügyelet alatt történjék, mind pedig olcsósági és szoliditási tekintetknél fogva a közönség bizalommal fordulhasson egy olyatén szakközeg által vezetett méhészeti gyártelephez, melytől a méhészet mai kívánalmainak megfelelő tárgyak s eszközök előállítását bizton várhatja s meg is követelheti.

Haltenyésztés. A haltenyésztésnek kiterjedtebb mérvű gyakorlata szintén jelentős nemzetgazdasági ág; hová lett a nagy-mennyiségű tiszai hal? melyből nagy kivittel birt az ország; a közös vámterületi behozatal 3 millió frt körül jár, a kivitel pedig alig üti meg a 200 ezer frt értéket. A znióváraljai, N.-Szeben mellett szepsi, kolosmonostori, óvári, paksi haltenyészdeden kívül alig létezik más; hivatásunk lesz tehát a haltenyésztés körül is activ eredményekre törekedni, a mi szintén csak a munkaerők összevékenysége, a társulati működés útján, a munkaszervezet által érhető el. Mindezeknél fogva a megyei s városi hatóságok feladata a végrehajtandó közgazdasági műveletek körül élénk s erélyes intézkedésekkel jární el; ezen általános működések szolgálattják majdan azon érté-

kes anyagot, mely után az ország egyetemes közgazdászati állapotát visszatükröző hű s ki-merítő kép megalkotása lehetővé válik s melyet eddig sajnosan nélkülözve, országisme névvel jelölünk, ezen országisme lesz hivatva első sorban a közgazdászati teendők sorozatát kijelölni.

Ha a productiv munkának áldásait szem előtt tartjuk, s a munkásságot mint főcélt tűzzük a polgári s állami élet főfeladatául élénk s e téren kelünk nemes versenyre egymás közt, nem kicsinyes és erkölcstelen irigykedés alacsony szenvedélyei üzik gondolatinkat, de a közös munka aktiójában egyértelmű törekvéssel állunk helyt a népek munka versenyének közepette, úgy a békítő szellemben még többenü társadalmi el-
lentétek tusái is kiegyenlíthetők lesznek.

Az eperfa-ültetvények elrendezése, az ezekről termelhető nyers-selyem mennyisége s ennek értéke.

A községi epres=kertek famennyisége 3—3 öl távolságra vagyis 9 □ölet számítva egy=egy fára.

Egy hold földön állitható	177 fa
vagyis községenkinti 15 holdon	2655 „
12,000 községnél 180,000 holdadényi területen lesz az epreskertekben	31.860,000 „
Utak széleit, földek végeit nem számítván.	

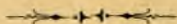
Városok s uradalmaknál.

5 nagy városnál egyenkint 10,000 holdat véve lesz 50,000 holdon	8.850,000 fa
10 nagy városnál 5000 holdat vévén ismét 50,000 holdon lesz	8.850,000 „
500 városnál 100 holdat véve szintén 50,000 holdon lesz	8.850,000 „
Uradalmak részéről 50,000 holdon	8.850,000 „
Összesen a négy kategoriánál	<u>35.400,000 fa</u>
Ide adva a községi epres-kertek fáit	31.860,000
Lenne összesen	<u>67.260,000 fa</u>

Egy kinőtt fára 2 kilo gubót számítván 15 fa után 30 kilo gubó volna termelhető, miután is a községi epres-kertek 31.760,000 fáin termelhető lesz 63.720,000 kilo gubó 101.952,000 frtnyi értékben.

A 4 kategoriába felvett városok, uradalmak egyenkint 8.850,000, összesen 35.400,000 fáin termelhető lesz 70.800,000 kilo gubó . . . . . 113.280,000 frt értékben.

Összesen tehát lenne a községi 31.860,000 fáról 63.720,000 kilo gubó . . . . . 101.952,000 frt
 a 4 kategoriabeli 35.400,000 fáról, 70.800,000 kilo gubó . . . 113.280,000 „
 összesen 67.260,000 fáról
 134.520,000 kilo gubó . . . 215.232,000 frt értékben termelhető, a mi a két olasz tartomány, Lombard-Velence 51 millió frt értékű termeléséhez viszonyítva, még mindig távol marad a 335mfrtnyi értékösszegtől, mely utóbbi összeg állana a két olasz tartomány termelésével arányban.

FÜGGELÉK.

I. A termelés fokozására szolgáló legszükségesebb erkölcsi s gazdasági védelmi s kényszer-törvényjavaslatok.

I. Erkölcsi törvény. 1. §. Minden Isten káromlás, otromba fajtalan trágár káromkodás érzékeny pénzbírság vagy kényszer-munkával volna fenytendő.

2. §. Mindennemű korcsmai lármás - dobzódás, mint a közerkölcsiség elleni vétség; úgy minden részegeskedés, nyilvános helyen, utcán stb. részeg állapotban talált egyén, mint a közerkölcsiség ellen vétő, érzékeny pénzbírság vagy kényszer-munkával lenne büntetendő.

II. Gazdasági védelmi s kényszertörvények.

Ha Morvaországban a tartományi gyűlés szükségesnek látta a kötelező állatbiztosítást törvényerőre emelni, mennyivel inkább szükségesebb Magyarországon a kötelező gazdasági törvények alkalmazása.

1. §. Minden községben gazdasági comiték alakítandók. Ezen gazdasági bizottságok felügyelni tartoznak, hogy a hozott gazdasági törvények végrehajtassanak s ezek végrehajtásaért felelősek.

2. §. Minden község tartozik gyümölcs-, epres- s vadfa-iskolát tartani s községi ucait, a földek végeit, pusztá, hasznavehetlen kopár stb. helyeket befásítani, közös epres-kertet alakítani.

3. §. A vasuti társulatok összes vonalaik mentét két oldalt 1 év alatt befásítani tartoznak; ugyanazok a pályaházak, őrházak környékén gyümölcsös s virágos kertek alakítására s ezekben minden pályaház- s őrháznál méhesek berendezésére köteleztetnek.

4. §. A ki trágya-anyagát másra mint földje javítására használja, feltüzeli stb. 50—100 frtig terjedhető birsággal fenyitendő. Minden nép-, polgári- stb. iskola, község, hivatalos méhes és selyem-tenyészdével tartozik birni, s a selyemészet, méhészet, minden tanító, s jegyzőre nézve kötelező; ezen kötelező erő kiterjesztetik minden kisbirtokosra is.

Munkásokat illetőleg. 5. §. A munkaidő kiszabandó. Minden gyár munkáslakásokkal tartozik rendelkezni. Pince-helyeket se városban, se máshol lakásokul használni nem szabad.

Az erkölcsi s gazdasági törvények végrehajtása a közigazgatási közegek felelőssége alá helyeztetik.

A magyarországi termelők országos gazdasági irodája.

1. Az iroda nem magán célu, de az ország összes termelőinek érdekében működő intézmény ohajt lenni; minél fogva

2. A termelők saját érdekükben az intézmény életbeléptetése, illetve működésének azonnali megkezdése végett csatlakozván, annak részvényeseivé válnak mely is

3. A gazdasági termelvény minden ágára nézve külföldi piacokat felkeresvén, a lehető legterjedelmesebb összeköttetések által, a termelő részére, a termelvény minél előnyösebb értékesítését eszközölni törekvend.

4. A termelő mint a gazdasági iroda részvényes tagja ez iroda által a vevővel egyenes összeköttetésbe lép, mi által

5. A többszörös közvetítői: u. m. utazó-, felvásárló - ügynöki díjak, s egyéb nyeresimény felszámítások elesvén, azok ez iroda által a termelő szövetkezet mint egyenes elárusító javára maradnak meg; miért is

6. Ezen a termelő részére megmaradt közvetítői díjak által még alacsonyabb árak mellett is az iroda által az eladó szövetkezet részére nagyobb termelési haszon marad meg, és ez annál több, minél nagyobb az elárusító szö

vetkezet tagjainak száma, s minél kiterjedtebbek az irodának összeköttetései; azért is,

7. Az iroda mint a termelő, eladó szövetség vagy ha tetszik, részvényesek közege semmi magán nyereségre nem levén jogosítva, csak fentartási költségeit fedezi s ezentul minden elért haszon vagy előny a termelő részvényeseké.

8. A kivített illetőleg, a termelvények kivitelének eszközlése s a termelő részére minél magasabb árak biztosítása levén a főcél, külföldi összeköttetéseit nemcsak mindinkább kiterjeszteni, de

9. Minden mezőgazdasági termelvény, kerti-növény, gyümölcs stb-re nézve a termelő ajánlatával ellátott állandó minta választékot tart, mely a vevő s megrendelő piacok részére is különösen mustrát képez.

10. A termelők orsz. gazdasági irodája oda hat, hogy amint a washingtoni gazdasági iroda küldeményei, ugy ennek is minden mustra-küldeményei 2 fontig postadíj-mentesen küldethessenek az ország területén.

11. Nemcsak a belföldi, de minden külföldi gazdasági társulattal gazdasági érdeki dolgokban összeköttetésbe lép az iroda; végre

12. Az iroda havi, vagy a körülményekhez képest heti gazdasági értesítője által tartja fen a gazdasági közönséggel összeköttetéseit.

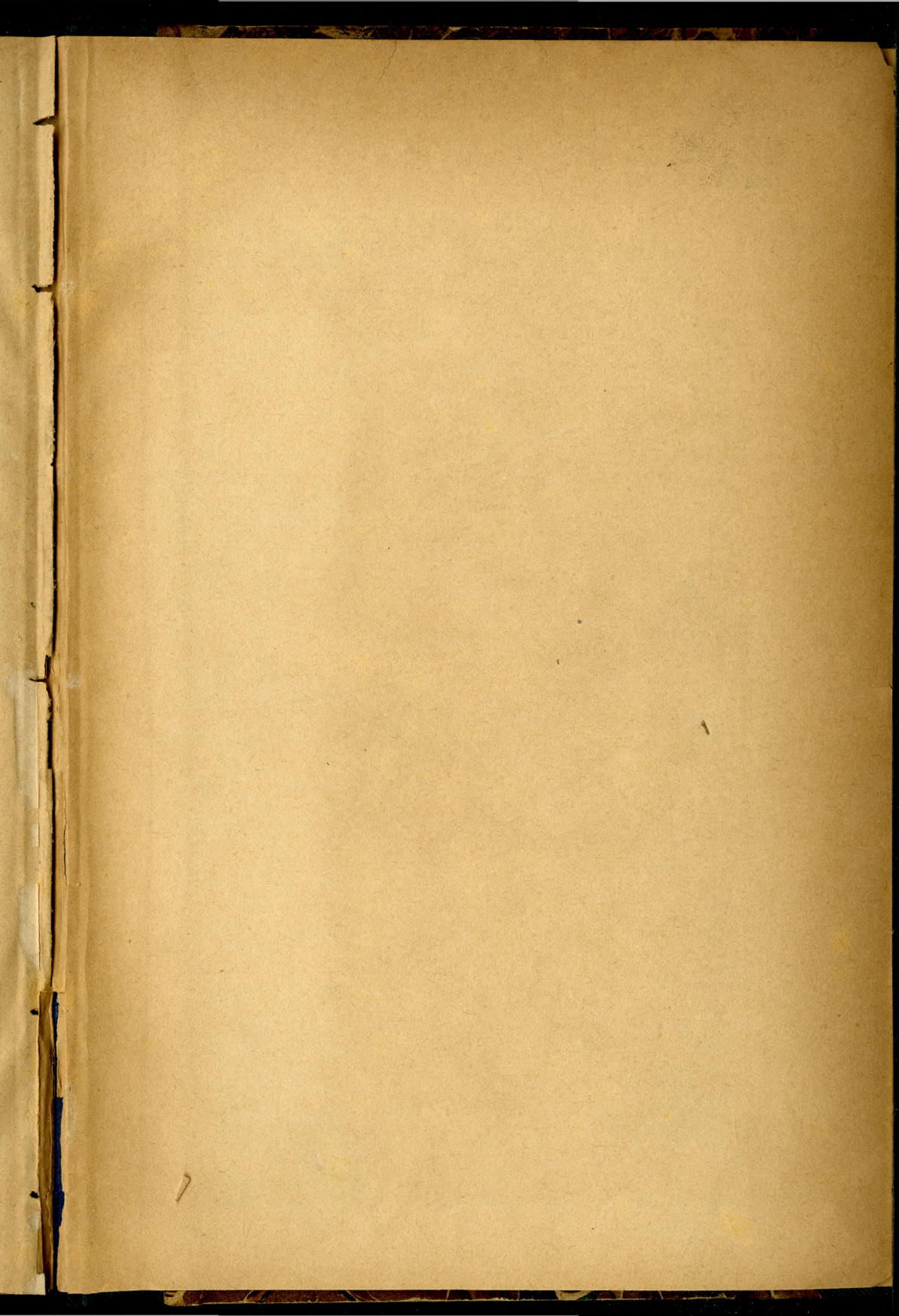
TÁRGYMUTATÓ.

	Oldal.
I. FEJEZET. <i>a)</i> Vallás-erkölcsi szempont a nemzetgazdászatanban	6
<i>b)</i> Általános nemzetgazdászati vezéreszmék s elvek	20
II. FEJEZET. A gazdasági termelőképesség fokozása társulati uton; államhatalmi beavatkozás üdvös volta	70
III. FEJEZET. Nevelés-oktatásügy a nemzetgazdászatanban	131
IV. FEJEZET. A selymészet állásáról Chinában, Európában általán véve, különösen pedig Magyarországon	212
A méhészet, — haltenyésztés	253

BUDAPEST, 1884.

NYOM. MÁRKUS SAMUNÁL, V., NAGY KORONA-UTCA 23.

2002

2012

